

B2475

◆ ◆ ◆ Hind 75 kop. ◆ ◆ ◆

Kuldne raamat abielu rahwale.

— Inimese suguelu. —

17 lehekülge anatom. piltidega.

Pärnus,

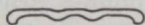
A. Birkhan'i trükk ja kirjastus.

1910.

Saastateks on see raamat L. h. Hülfemanni kirjastuses veipärgis ilmunud.

Kuldne raamat abielu rahwale.

(Inimese suguelu).

Põhjalik ja täielik õpetus

inimesekeha tähtsamatest tegewustest ja sündmustest,
olust, sugutamisest, suguosade loomusest ja haigustest
ning
suguelu kõlblisest tähendusest ja tähtsusest.

~~~~~ 17 lehekülge anatom. piltidega. ~~~~~

Kirjutanud Dr. **C. Retau.**

Wärnuš,

A. Birkhan'i trüff ja kirjastus.

1910.

Geskõne.

Minult sooviti raamatu kirjutamist; milles kõik võimalikud, tegelikud näpunäited ja nõuanded abieluliste ja selleks saada-soovijate jaoks leida oleks.

Ma võtfin selle ülesande suure heameelega oma peale, kuna see ju üks kõige huvitamatest on, mida uue-aja kirjanikule töötamiseks anda võib.

Minu töö saadus on nüüd eelolev raamat. Ehk küll, nagu see arsti juures teifiti ei võdi olla, selles kõige rohkem ruumi „tervisehoolditfufe“ peatükile on antud, siisgi ei ole ka muud tarvilised asjad mitte unustatud. Muidugi arvan mina, et kus terwis olemas on, seal kõik muu iseeneifest tuleb.

Nagu ühes raamatus, milles abielu kirjeldatakse, teifiti olla ei võdi, oli fiin wahel waja dieti õrnasid asju puudutada. See on ilma argtufeta, aga ka ilma mingi kõlwatu sihita sündinud. See on ju farnase raamatu juures, mis õpetama peab, iseeneifest mõistetaw.

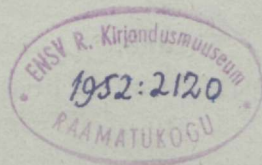
Siin avaldatud teaduslikud arwamised on arstiteaduse kõige-uuema seisukoha järele kujutatud, ometi nõnda, et need igaihele kergelt arusaadawad on.

Peatükifid „raskejalgsus“ ja „lapse eest hoolditfemine ta õrnes eas“ võifin ma ainult puudutada, sest nende täielik kirjeldus oleks kaugelt juuremat ruumi nõudnud, kui selle raamatu jaoks oli määratud. Selle wastu on teised peatükid täielikumalt antud. Lugeja näeb küll ifegi, misfugused ja mis põhjusel.

Mingu siis see uus raamat wälja ja aidaku igalpool rahu ja õnne luua, kuhu ta jõuab.

Siis täidab ta oma ülesannet täiesti!

Raamatu kirjutaja.

I. jagu.

Gimene peatüft.

Ja Jumal ütles: „Ei ole hea, et inimene üksi on, ja ta ehitas küljeluu, mis inimesest oli võtnud, naeseks — abiks, mis tema kohane oli!“

Nii kõneleb meile Piibel loomise loos, I. Mosese raamatus, naese loomisest ja sellega abielu asutamiseft.

Mida näeme meie kõigepealt nendest loomise loo sõnadest?

Ei inuub meile tõsiseft ja wägewalt, selgelt ja kõikumataft see nähtus ja tõeasi, mis juba aastatuhandete eest inimese sugus maffew oli ning mis tänagi weel niisama maffab; nüüdse aja üliwägewa täienemisekäigu ning kange teadufetõusu tõttu ei ole see oma mõju ometi mitte kaotanud, waid seisab täitsa oma õigufes.

See on inimeses walitsew tung ja püüe „seltsi järele, mis tema kohane on;“ see täidab iga inimese rinda hallist hauani.

Kui tõine rõõm meie südant liigutab, kui meie lõbusas ja heas tujus oleme, siis õfime omale seltsilisi, kes ka sellest oja wõtaks. Niisama on lugu, kui mõni ränk mure meie hinge põrutab; siis tunneme seda otse suureks Jumala kingiks, kui meie kellegi armsa inimese rinnal pisarates oma hingewalu fergitada wõime.

Seda teadfiwad juba meie efiwanemad wanal hallil ajal ning on oma loodud wanafõnades, mis nagu rahwa mõttewiisi peeglifs on, seda igatfust, seda tundmata tungi, mõndawiiisi awaldanud.

Wanafõnades: „Fagatud rõõm on kahetõrdne rõõm ja jagatud walu on pool walu,“ ilmub eelnimetatud mõte selgelt ja kindlalt. Pool naljatufel, aga tõetuumalifelt, lausub teine wanafõna: „Kaks on ikka kaks; leiwakoti wõtab, aga pekfa ei tohi.“

Ring luuletaja ülistab ema-armastust ifeäralikult selle fiitusega, et:

„Da minu rõõmuft rõõmu näeb,
Su õnnetufest oja saab.“

Alga see tung pole sugugi mitte kellegi rahwa ifeäralik eriomadus, waid see on kõigil aegadel ja kõigil rahwastel ühine olmu, milleks wõrdlew ajalugu otsatu suurel arwul näitufi annab.

Nüüdifel ajal tunneme ainult siis igatfust ükfildufe järele, kui praegufe põlwe käärikka äri-elu mõjul meie „ergud“ (närwid) wäga ärawäsitatud on. Siis soowitab tohter meile, kusagile metfjarahufse ehk mere äärde peitu minna ja seal waikses loodufe waatlemifese uut jõudu koguda.

Ming sarnases seisukorras tunneward praeguse põlwe kultu-
rinimesed ka tõesti igatsust, end muude seast tüüks ajaks eraldada,
kibedast töötamisest ja kätsewast äritegewusest eemale jääda. Nad
jännunewad rahu ja ühilduse järele.

Uga ei kesta kuigi kaua aega, kui nendel jällegi soow ilma-
elust ojawõtmise järele ärtab ja ühildus igawaks saab. Znimene
katsub kas wõi puurainujaga, kalaniikuga ehk muudega juttu otsida, et
ometi kellegiga oma mõtteid wahetada wõiks, kuigi pealiskaudselt.

Seest teistega läbikäimise igatsus on inimese rinnas suur ja
wägew.

Uue aja riigid on oma trahwi-seadustes riigi=eeskirjades üle-
astujatele kõigewaljumate karistuste arwuse otse ühikult wangis-
olemise seadnud, mille raskus weel kibedamalt tunnub, kui wangilt
iga tegewise wõimalus ära wõetakse.

Ja kui suurelt muutuwad inimlikud tundmused ja kired ühild-
duse mõjul. Seda tunneward need küll, kes wõõrsile on sattunud. Seal
näib nendele iga juguwend ehk öde, keda nad kodumaal tähelegi
poleks pannud, tõesti wend ja öde, päris sõber olema. Da mõistab
ju meie kallist koduteelt ning temale wõime hoopis teisel wiisil seda
ära kõnelda, kui kellegile teisele, mis meie hinge liigutab; ta saab
meie tundmustest hoopis paremini aru, sest lapsest saadik on ta
nõnda tundma, mõtlema, talitama ja kõnelema õppinud kui meegi.

Miiugune ükssteise najale toetamine ja kokkuliitumine, wastas-
tikki aitamise otsimine ja selle andmine, ilmub kõige selgemini häda-
ohu aegadel. Wõtame näituseks loo, kus kaks kanget wihameest, kes
ühiselt laewa=õnnetusesse on sattunud, kusagile tühjale ja paljale
saarele maale peajiwad. Seal ei tule neil waenu ja waitlust enam
meeldegi, waid otse loodud=sunnil jaawad mõlemad kohe sõbraks ja
katsuwad ühiselt ükssteise olekut kergitada.

Ming weristes sõjalahingutes, kus inimesed ometi ükssteise tap-
miseks wäljas on, õitsewad sellest hoolimata kõige auusamad ja
õrnemad inimesed ja wendluse died.

Wihast waenu waigistab ühine õnnetus kohe; üks tõttab teisele
appi, haawatud püüawad ükssteist wastastikki wõitlusemõllust eemale
wiia, seowad ükssteise haawu finni, kosutawad waenlast sellega, mis
kellegil sõõgi ehk joogi poolest ligi on. Waenus on kui ärapihitud.

Zah, tõsised tunnid toowad südameid ükssteisele ligi.

Miihama wägewalt ühendab aga ka rõõm ja õnnetunne meeli
ja südameid.

Meie näeme ühiste rahwusliste pidustuste puhul (laulupidudel
jne.) ehk muidu rõõmsatel waimustuse=tundidel wähiwõõraid inimesi
otse kui üheks perekonnaks liituma. Waimustusehoos soowiks nii
mõnigi teist, keda ta enne iganes näinudgi ei ole, kas wõi suudelda.
Seest suur ühine rõõm ehitab nõiawäl südamete wahel nagu silla.

Ehk waatleme weel koolides õpilasi nende tõsistel tundidel
katsede mineku eel, kui ligidalt nad siis ükssteise poole hoiawad. Suu-

relt jaolt ei tundnudgi nad seni üksteist, aga siin seisawad nad kõrwuti, aitawad üksteist ja jagawad üksteise rõõmu ja muret; ühine hool ja tulu seob kohe nende wahela ühendawa sideme.

Ming ka need endise aja pühaks peetud ükfilased, kes ükfildufes Sumala meelepäralist elu elada mõtlejivad, arwajiwad seda küll wististe suureks ohwiriks, mida nad sellega tõiwad, et nemad muudega läbikäimist, löbu ja meeldiwust endast ära heitjivad. See mõte on tõesti nimetatud teguwiiisile esite aluseks olnud, sest uskliku inimese ärapõgenemine maailma kuusatuste käest, ei ole iseenesest mingi heategu, kuna see ju ta wõitlust patu wastu lõpetab.

Kuna aga juba üleüldiselt iga inimese rinnas soow ja igatsus omakohase felti järele wägewalt elutseb, siis saab see tung aga weel wäga palju wägewamaks, kui sellele weel teataw kõigewägewam iha ligi tuleb, mis inimest elustab: Loodud sund, oma sugu alal hoida!

Suur luuletaja Schiller ütles:

„Ihu ja armastus,
Nendes ep elutegeuus.“

Nende liihikeste sõnadega kujutab tark luuletaja dieti selgesti neid wägewaid seadusi, mis ilma elutäiku walitsewad.

Et elada wõidak, selleks on maailmas teataw kole wõitlus olemas, milles kõiki iganes saadawaid abinõusid tarwitatakse, see „süda kõitide wahel kõitide wastu“, mida nüüd Darwini sõna järele „wõitluseks olemise eest“ nimetatakse.

Sellel wõitlusel on aga jälle lõpufihiks, omale niijugust seisukohta kätte saada, mis perekonna asutamist wõimalikuks teeb, nõnda siis sugu alal hoida aitab.

Nõnda siis näeme, kuida see wägew tung ning selle juures soow ja igatsus, omale kohalst feltjilist saada, ühises sibil mõjumas on, ning selle püüde saaduseks ja otuseks on a b i e l u, nagu see inimesesugu eluloos aastatuhandete jookkul end korraldanud on ning praegu kõigis haritud riikides terve ühiselu-korra tähtsamaks aluseks on seatud.

Need ülesanded, mis abielu-seadlusest nagu iseenesest abifaafadele kohuseks saawad, on järquised.

Mehel on waja kõige oma jõuuga ja osawusega, oma teadmisega ja wõimusega, selle eest hoolitseda, mis elamiseks tarwis on. Naene jälle täidab neid ülesandeid, mida temale loodus iseenesest on määranud. Ta talitab kodu ja hoolitseb järeltulewa sugu saamise ja kaswatamise eest.

Uuemal ajal on see wahetord küll mõndapidi muutunud, kuna naene ka ameti- ja ärielust tegelikult osawõtma on hakanud. Sellega kujunewad need ülesanded, mis abielu temale toob, osalt teiseks. Nga igatahes jääb temale sugu alalhoidmise ülesanne alles.

Seda püha ja tõst kohust ei tohi ka uema aja naesterahwas mitte unustada, muidu on asjad raisus! See „naesterahwa wabanemise“ (emanzipation) liikumine, mille lipukirjaks see on, et naeste-

rahvas kõigis asjus meestega ühedigusline ja ühewäärtusline olgu, on tõepoolest suur ja tähelepandav nähtus, mida naeruks pidada ei tohi, aga umbkaudu jelle kiitust kuulutada ei kõlba ka mitte.

Kes seda raamatut tähele pannes läbi loeb, saab peagi meie seisukoha selles asjas tundma. Muidugi ei ole võimalik seda praeguse aja kohta nii tähtsat küsimust siin raamatus pikemalt seletada, kuna see meie ülesande piiridest kaugemale välja viiks.

Mõningad soovid olgu siin ometi avaldatud.

Maene ei tohi ärielus mitte mehe ori ega alatu teenija olla, vaid olgu tema ühewääriline kaaslane, kes tema kõrval maapealset rändamisteed kõnnib. Et ta seda aga dieti võiks, on temal waja mehe tööd ja tegewust dieti mõista. Selle jaoks peab juba lastekasvatamises alus pandama.

Meie kõneleme sellest edaspidi rohkem, niisama ka naesterahwa kehalikust kasvatamisest ta noorel põlweil.

Meie oleme efiti abielu olemisest ja ta tähendusest kõnelemining ning wõtame siis teise asja kõnele.

Teine peatükk.

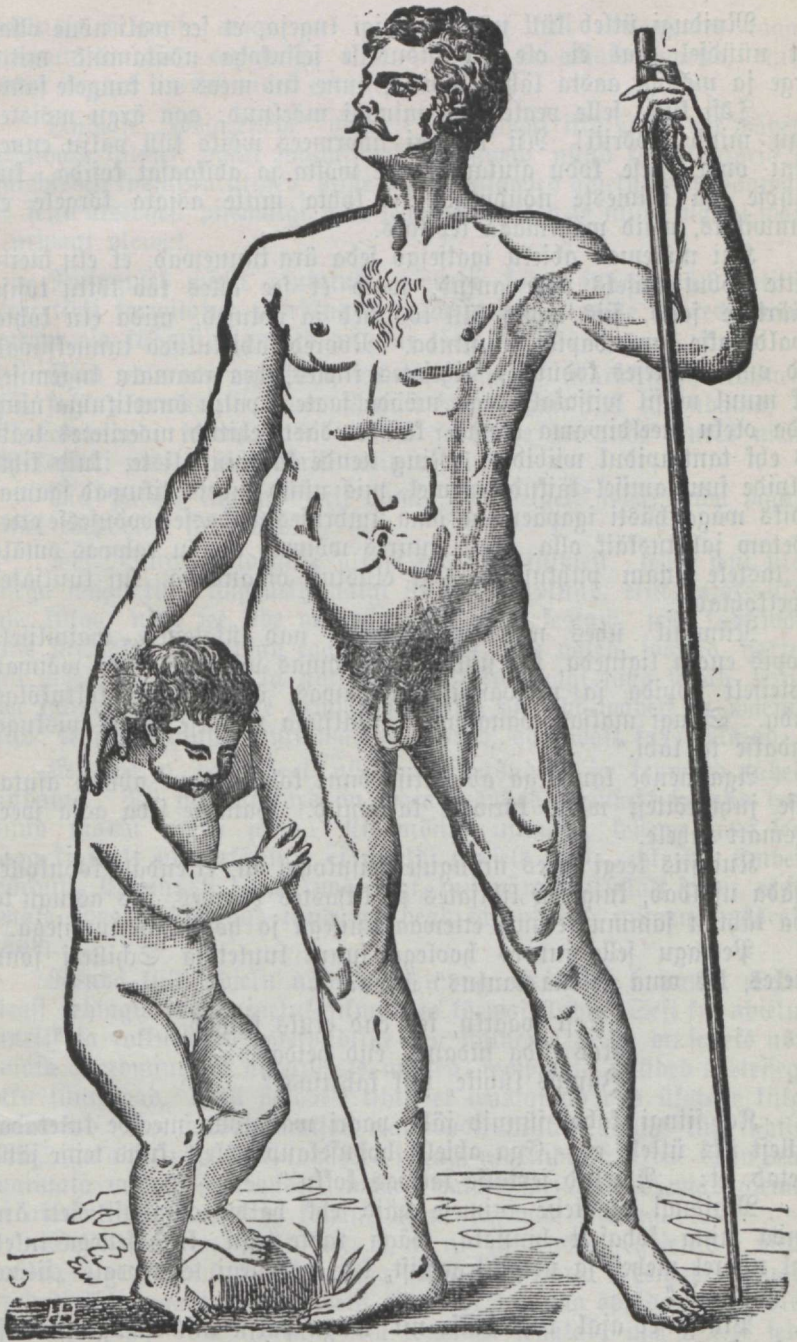
„Oma kolle on kullawäärt.“ See wanasõna kujutab inimese igatsust, oma enese kodusele järele, kus ta „jalad oma laua alla wõib jirutada,“ nagu teine wanasõna ütleb. Dige ja täieline kodune elutsemine nõuab aga abielu.

Kui siis korralik mees oma elutegewuses nii kaugemale on jõudnud, et temal peale oma enese elu ülespidamise võimalus on, ka teistele olemustele tarwilist toidust ja kehakatet hoolitseda, siis püüab ja nõuab ta omale kohast eluseltõilist.

Wäga tihti astutakse sarnases seisukorras koguni umbkaudu ja juhtumisi abielusse. Mis wili sellest tõuseb, sellest näeme igalpool, niihästi maal kui linnades, näitugi iga sammul peal.

Korralik ja õnnelik perekonna = elu nõuab kindlalt ja tõsiselt, et see korraldatud ühiselulisele seisukohale rajataks.

Minult seal wõib majandusline heakord jgida ja kosuda, kus hädasti tarwiliste elu ülespidamise abinõude eest on hoolitsitud. Lugija ärgu arwaku mitte, et sellega n. n. „mõistuse=abielusid“ soowitada ja heaks kiita tahetakse, milles abielu üsna ja täitja äriasjaks on tehtud. Mitte jугugi! Kus mitte wastastikkune meeldiwus maad pole wõtnud, kus armastus pole ajunud, seal jäägu parem küll abieluline ühendus olemata, kuigi wälimised tingimised selleks kohased oleks. Aga ometi annan ma igale noorele mehele kindlalt nõuu, mitte enne kellegile neiuale abielu soowiga ligineda, kui ta endale tulewiku kohta kindla majanduslise aluse on muretšunud.

Meesterahwas.

Muidugi ütleb küll nüüd mõnigi lugeja, et see wali nõue olla, sest nüüdsel ajal ei ole majanduslike seisukoha nõutamine mitte kerge ja mõnigi aasta läheb mööda, enne kui mees nii kaugele saab.

Tõsi küll, selle peale olen minagi mõelnud, aga ärgu mõistetuagu mind wõõriti! Nii mõnigi noormees wõiks küll palju enneni oma enese kodu ajutamist ette wõtta, ja abikaasat kofida, kui nüüdse aja inimeste nõudmisi elu kohta mitte asjata kõrgele ei kruuwitaks, waid wähemaga lepitaks.

Kui mõlemad abielu igatsejad jeda ära tunnewad, et elu meile mitte lõbutsemiseks pole antud, waid et see alles töö tõttu tõjise wäärtuse saab, siis wõiks küll lootused ja ootused, mida elu kohta awaldatasse, mõndapidi muutuda. Noored abielulised tunnekjivad end oma wäikeses kodukeses, lihtfates riietes, hea raamatu lugemisel ehk muul wiisil wiisakalt aega mööda saates, palju õnnelikuma ning enda oleku meeldiwama olema, kui toredasti ehitud moeriietes teatris ehk tantsumpidul wiibides. Ring nende kallihinnaliste, kuid tihti halpide juwitamisel-käikude asemel, mis nüüd moeks tikuwad jaama, wõiks wäga hästi igapäewane oma ümbruses wabas loodusesse ette wõetaw jalutuskaik olla. Selle juures wõiwad abielu rahwas omale ja lastele enam puhkust ja uut elustust omandada, kui kuulsatel supelkohtadel.

Niiwiisil ühes wiibides wõiwad nad üksteisele waimliselt hoopis enam ligineda, kui suures seltskonnas wiibides. Nad wõiwad üksteiselt õppida ja nõndawiisi kaswawas, õnnestawas kokkufõlas elada. Siingi maksab wanafõna: „Paljuga peetasse maja, piskuga jaadasse ka läbi.“

Aga nende lausetega abielulise õnne kohta olene abielu asutamise juhtmõttest wähe kõrwale kaldunud. Paneme jeda asja weel ligemalt tähele.

Kui siis keegi mees niisugusel seisukohal on, et endale kodukollet rajada usaldab, kuigi ka lihtfates ja kitjastes piirides, siis astugu ta jeda tähtsat sammu terawa ettewaatamisega ja hoolsa kaalumisega.

Peetagu selle juures hoolega suure luuletaja Schilleri sõnu meeles, kes oma „Kella-laulus“ ütleb:

„Seft waatku, kes end eluks kõi dab,
Kas süda südamel end heidab. —
Samps lühike, pill kahetsus!“

Ka siingi kohal sünnib jälle paari wanafõna meelde tuletada, millest üks ütleb, et: „Ega abielu hobusekaup pole,“ kuna teine jälle õpetab, et: „Abielud seotasse taewas kokku.“

Muidugi on teise inimese häid ehk halbu omadusi õieti ära tunda ning kohaselt hinnata, wäga raske tegu, kuid sellega tuleb igal noorel mehel ja neiul tegemist, kui ta kellegi teise peale „filma on wisanud.“

Praegusel ajal küideldakse nii wäga palju inimesesjugu suurest edust. Jäägu see seletamata, kui õige see muudes asjades on, kuid

abielusse heitmise asjas on wiimane aeg küll edu asemel tagasi sammunud. See on väga tihti lihtsaks äri-asjaks saanud, mida wahel koguni inetul moel aetakse.

Endiste „kosja-eitede“ asemele, kes ometi ikka enam ehk wähem tuttawaid inimesi paari sobitawad, ilmuwad nüüd kosjakontorid ja ajalehtedes kosjakuulutused, mille mõjul inimesed abielulisteks saawad, kes seni üksteisest pisematgi pole teadnud ja seda ka nüüd sugugi waja ei-arwagi olewat.

Niisugusel wiisil asutatud abielude kohta sünnib küll dieti ja hästi tihti tarwitatud sõrdlus õnneloomisega, mille juures hoopis juurem osa tühjasid loosisid on, kui täisi.

Siin pole aeg ega koht, sarnase väga — iseäralise paarimineku wiisi kohta, arwustust tuua. Minult seda peame küll tähendama, et kõik sedamoodi tegewus nii tähtsa ja juure ülesande juures meile küll koguni wastik ja wõõriti näib olema.

Ma palun lugejad esiti omale dieti selgeks teha, mida paarimineks tõepoolest tähendab.

Selle juures kõidetakse altari ees kaks inimest, kellel seni üksteisega väga tihti kõigewähematgi ühist pole olnud, eluks ajaks üksteise külge, ning see järe on väga kindel ja kestaw, selle lahtiwõtmine ülitraske. Mõlemad toowad endaga oma aated, soowid, harjunud moed ja muudugi ka nõrkused ligi. Kunnagi taga seisab terve rida inimesi, kes temale armsad ja kallid on, ehk wahest ka waenuksid: tema sugulased, tuttawad ja sõbrad, aga wast ka wihtajad.

Kui palju peab seal nüüd teise nõudeid ja soowijid tähele pandama! Nii mõnigi kord on waja mõndagi armsaks saanud harjunud moodi maha jätta. Nii mõnigi inimene, kellega mees seni väga ligidalt ümberkäinud, ei meeldi naesele mitte, ehk jälle ümberpöördukt. Enamasti ei tea nad isegi, miksparast. Küllalt sellest, et see temale wastumeelt on, ning nii peab tähendatud inimene wõõraks jääma.

Nõnda küll, abielu nõuab palju, aga ta annab ka palju. Sellepärast tehtagu paariminekul filmad ja kõrwad lahti! Sest kui abielus õnnelik ja kokkukõlaw perekondline-elu siinema peab, on selleks nõrsemata nõudmine, et abieluliste mõtted, soowid ja püüded üksteisega kokku sünniwad. Küll wõidakse tihti, et wastandid end üksteise külge tõmbawad. See seadus maksab teatavasti siisika-teaduses küll kahtlemata, aga abielu kohta ei tohi seda sugugi nii kindlalt welda. Siin peab tingimata mõtete ja waadete wahel teatav sarnadus olemas olema, kui abielulistel sünnis ja kohane ühine tegewus tekkima peab.

Sellest ep see ka tuleb, et n. n. „armastuse-abielud“ mitte igakord kõige õnnelikumateks ei saa, waid tihti nurja lähewad. Armastajad ei läbe ega tahagi üksteist ligemalt tundma õppida. Küll ütleb üks wanaõna, et armastuse film terawalt waatab, ma ei wõi seda aga mitte õigeks tunnistada.

Sarilikult waatlewad armastajad enne paariminekut üksteise omadusi, soowisid jne. nagu „ärasetatuid“ filmaga. Kuid pärast laulatust kustub see nõidus ja nüüd tulewad wead nähtawale. Ja siis tuntakse end petetud olema, hakatakse teist arwustama, ning — tüli on käes.

Kuid tõsine armastus, kellele abielu õige ja puhas südamepõhine on, leiab siin ju õiget teed. Ta püüab oma wigasid parandada, teise wigade kohta aga seletust ja sellega wabandust otsida.

Nii siis waadatagu paariminekul kõigepealt tulewase eluseltjilise sisetiste omaduste peale.

Wälimised meeldiwad omadused: noorus ja iludus, warandus ja auustamine, wõiwad peagi kaduda. Aga auus süda, wooruslik hing ja lõbus ning lahke meeleolu — need on kalliskivid, mille läige kunagi ei kahwata, waid ajajooksul eluwõitluses ainult kaswab.

Ja siis on terwis eluteele kaasa wõttes kõige suurem kaaswara, mis abielulisel olla wõib. Terwe inimene ei teagi enamaste, kui raske sellest kallist omadusest ilma-olemine sellele on, kellel ta puudub. Sellepärast oleks küll soowitaw, et kõigile inimestele, kes terweksaamata haigusi põewad, mille seas iseäranis tiisikust tuleb nimetada, paarimineks päris seaduslikult ära keelataks, kuna inimesed ise tihti sellest ei hooli. Kui palju õnnetust ja wiletsust jääks sellega eemale. Seft waewalt wõib midagi wastikumat olla, kui see, et keegi haige inimene eluajaks terwega kokku on seotud!

Sellepärast peaks siis küll kõik paari-minna soowijad hoolega selle peale waatama, et nende tulewane eluseltjiline endaga abielusse tugewa ja kindla terwise liigi toob.

Aga otse selle nõudmise kõrwal seisku koha teine — edaspidine terwise eest hoolitsimine abielus elades.

Paariminejad wõtawad selle suure jammu juures väga tõsised kohused oma peale, seft nad saawad nüüd uue perekonna asutajateks. Nad peawad siis hoolega ka weel ennast kaswatama, et teisi kaswatada oskaks, ning hool ja mure omaste eest, kelle toitjad ja hoidjad nad peawad olema, nõuawad nendelt, et nad hoolega oma terwise üle walwawad ning nii omastele kauaks alles jääwad.

See wõib ainult hoolsa, mõistliku ja loomuliku eluwõisi tõttu sündida, millest kinnipidamist ikka ja jälle soowitama peab.

Mõlemad abielulised hoidku end kõigi liialduste, halbi ja hädaohtliku lõbu eest. Mõnele wõib see egiotsa raske olla, aga peagi tunneb ta endal kodus olles palju lõbusama olema kui wäljas hulga seas, ning kodukolde pehmel ja õrnal tulepaistel õitsewad temale seni aimamata ja tundmata rõõmu- ja õnne-õied.

Weel on õnneliku abielu kättesaamise tingimiseks see, et abieluliste wanaduse-wahe mitte väga suur ei oleks.

Kuinetanud tüwe külge ei sünni iganes enam wärsket lille paigutada. Noored inimesed, kes terwelt, wärskelt ja truus armastuses üksteise wastu abielusse astuwad, waatawad küll kurwa kahetju-

Maesterahwas.

sega nende armetute olemuste peale, keda „mõistuse“ nõue ehk häda fund kellegi teise inimese külge on sidunud, keda ta sugugi ei armasta ja wanaduse-wahe pärast dieti ei salligi.

Ring otse see asi juhib meid nüüd ühe kõigetähtsama nähtuse juurde abielu olus, millest nüüd kõnelema tahame, nimelt suguelu küsimuse juurde.

Mõeldagu hoolega selle peale, et see wärskes ja tugewas elueas kohane on, aga ärgu unustatagu mitte, kui wäga suurt kahju see sigitada wõib, kui seda liig warases nooruses ette wõetakse.

Kolmas peatükk.

Kui inimline olemus oma kehalise täienemise kätte on saanud, siis kujuneb ja täieneb tema rinnas tuttav tung, kõigist nuudest farnastest tugewam, mida meie *sugusunniks* nimetame.

Iga noore inimese rinnas leidub äraseletamata iha, millele kohaft nime ei leidugi! — waqune igatfus ühinemise järele kellegi teisest soost isikuga. Sellest tungist wõiwad siis niihästi kõige auusamad kui ka kõige alatunud inimese loomuse awaldused wälja kaswada.

Meie nimetame seda tungi kaunilt kõlawa nimega: „armastus.“ Niihästi igapäewane elu kui ka terve ajaloo-käik näitab meile, kui wägew wõim armastus inimese elus on. See on midagi jumaliku, aga ühtlasi leidub selles ka midagi loomaliku. Kangelased, kunstnikud ja õpetlased on armastuse mõjul ja selle läbi inimsuse kõrgusele wiidud, aga niisama on palju kuritegusid armastuse pärast tehtud!

Ilma-elu annab meile hulga mõistatusi, millele meie seletust ei leia! Abielus on ju loomulikult suguelul ja ta korraldusel wäga tähtjas ase.

Mõeldagu selle suure sündmuse peale, et kaks inimest, teine teisest sugust, end korraga täiesti kehalikult ja waimlikult üksteise paralt tunnewad olema, kuna naesterahwas harwa seda enne täiesti aimab, mis mees tema kohta naefepõlwes tähendab.

Senine äraseletamata tung, kallima poole liginemiseks mõjuv tõmbewõim, jõuab nüüd täielises armastuse-ühenduses igatsetud rahuldusele.

Mõtlemata ja kirglikud inimesed lähewad siis wäga, wäga kergesti parajuse-piiridest üle ja teewad üksteisele mõndapidi kahju. Dige wärwikalt kujutab suur Wene kirjanik Leo Tolstoi oma kuulsas raamatus: „Krõitseri sõnaate“ seda lugu, kuida õnnetus abielus kõige rohkem tüliid otse liialdusesse langenud sugulise elu tõttu tekivad. Seda ütelist peaks auulised lugijad küll hoolega südamesse wõtma.

Seft sugulise ühenduse juures on wäga mitmesugused kokkumõjuwad elundid tegewusel, mis hõlpsasti oma jõudu kaotawad, kui neid ülearu wäsitatakse.

Nagu igalpool, nii on jellesgi asjas iseäranis tark mõõdupidamine väga tarvilik. See kuulub pea uskumata, aga on ometi kaunis tihtine nähtus, et mõnes abielus suguline ühendus igapäev vähemalt üksford sünnib. Ja siis imestavad veel need inimesed, kui nende ergukawa ärakulumud on, ning nende suguelundid enam töötada ei suuda! Meil on siis waja lugejatele niihästi meeste- kui naesterahwa terwet sugutuse-elundite kawa loomust ja korraldust äraseletada, et nendele näidata, kui kergesti sellest kurjasti tarvitamisest kahju tõusta võib.

Kaunis tuttav on üks Lutheruse ütetus, milles ta abielulistele mõistlikult märku annab, kuna ta abielulise ühenduse kohta nimetab, et kui see nädalas kaks korda sünnib, siis sellest kummagile kahju ei tule, ning aasta lõpul ometi oma sadaneli korda wälja tuleb.

Selles eeskirjas on niipalju õiget mõtet, et see igapäewalift ühendust ei luba ning ka näitab, kui suureks aasta jookful arw sellelgi wiijil ifka kogub.

Ma soowitan oma lugejatele küll, end mitte mingi kindla arwu külge kōita. Sest inimesed pole mitte ühesugused. Selle juures mõjuwad väga palju ka abieluliste oma meelelaad, eluwiis ja wastastikune meeldiwus. Sellepärast siis, kes omalt abielulise ühenduse järele tarwidust — tõijst tarwidust tunneb, see äitku seda. Ometi ei suuda ma küllalt kergelt harjumiseks jaawa liialduse eest hoiatada! Selle mõjul jääwad ergud nüriks, kõige ilusamad rõõmud lähewad kaduma ning armastuse asemele asuwad põlastus ja külmus.

Meie ei wõi teijiti, kui et siin veel kord lugejate tähelepanemist jelle peale juhime, kui raskest elu seda kätte maksab, kui inimese pōues liikuw õigustatud igatjuse-heal ära lämmastatakse ning abielu ainult külmalt kaaluwa mõistuse alusele rajatakse. Sel wiijil tekiwad siis, nagu seda tihti näha, kus wanad, rikkad elumehed oma määrtemisest wäsinult veel noore tüdrukku naefeks wõtawad, ehk wanad, lihaliku meelega naesed oma raha mõjul noori mehi oma külge seowad — niisugused abielu-moonutused, kus üks abielupool ühtelugu abielu-truudust murrab, väga tihti teise teades ja lubal! Jah, loodus on väga tugew wõim ja häda sellele, kes ta nõuete wastu seista tahab!

Suguelulise tegewuse kordasaatmise jaoks on aga väga tarvilik, et noorelt paari-minejatel oma suguelundite ehitus täiesti tuttav oleks. Sest tõepoolest tuleb küllalt tihti ette, et sugulise ühenduse algul raskeid wigasid tehtakse, näitufeks ifka ja ifka jälle katsutakse mehe suguliiget naesterahwa kusetorusse juhtida, kuna seda ematupeks arwatakse. Selwiijil tekiwad wigastused ja wiimati haigused. Ning sellepärast arwan ma sellekohaste elundite tundmist kõigile abielulistele tarwiliseks.

a. Meesterahwa suguosad.

Need on ehiteks seemnewalmistajad, teifeks need, mille otstarbe on, seemet naesterahwa suguosasse juhtida.

Suguosad seisawad kintfude wahel, eespool, keha kõige alu-
mises otsas.

Suguosadest ülemaalpool on n. n. „häbedusemägi“ ehk „Wee-
nusemägi.“ See on wähe ettepoole ulataw kumerus, rohkeliku raswa-
korraga, mis muudugi iga inimese üleüldise kehaehituse järele suurem
ehk wähem on. Sugulise küpsuse eas on see lühikeste, käharate kar-
wadega kaetud, mis dieti pakkult koos seisawad. Ka need on inimese
iiskliku oleku järele juuremad ehk wähemad. Mis selle karwakaswa-
mise algusline tähendus on — mis üleüldise mõlemate sugude suguosade
juures nende küpsuse ajal leiduwad — selle üle on palju waieldud.
Mõningad seletawad, et nende waatlemine sugulist tundmuist tõstma
pidawat. Teised jälle arwawad neid kinnikatmise abinõuks wõõra
filma eest, ja jälle teised ütlewad neid tolmu ja muu rojastamise
wastu kaitseks seatud olema. Veel mõningad seletawad, et karwade
tihedus ja tugewus suguelu-wõimu tundemärk olewat; pakkud karwad
tunnistawat tugewat sugulist tungi, õredad selle wastandit.

Ma ei hakka neid arwamisi siin mitte arwustama, waid awal-
dan ainult oma mõtet. Minu meelest on kõnes olew karwakate veel
wiinne jätis endiseft loomaliseft kasukast, kõrgele täienenud inimese
hariliselt palja keha küljes.

Ma ei suuda kõigeparema tahtmisega mitte öelda, nagu seda
paljud lobisejad teewad, et suguelu-tungi täitmise mingi „jumalik,
äraseletaw tegu“ olewat. Ma pean seda palju enam ainult selle
omanduse awalduseks, mis meil kõigi muude olewustega ühine on,
seft selle juures on kõigepealt keha tegew, mille kätte waim end täitsa
annab. Selle juures ei sünni siis küll mitte „magusast armastuse
pühade ja õnnestawate saladuste sisse wajumiseft“ kõnelda. Need on
rumalate lollikeste jaoks üteldud sõnakõlksud, mis mõtlejatele inimes-
tele ei kõlba. Tegew on selle juures puhast kehalist looduse tung, ja
seda täidetakse. Mõtlemit ei ole selle juures küll tõesti olemas,
kõigewähem veel siigitatawa olewuse peale! Ning kui wähe „waimu“
selleks waja on, seda näitab kõigeparemini harilik nähtus, et rumala-
keste juures sugutung dieti täienenud on, wabest dieti suurelt veel!
Nii kaua kui see tung, mis nõrkade ja jõuetute, ifearanis veel n. n.
„loomastatud“ isikute juures igast teifest üle wõib käia, veel tekki-
mata on, puudub kehal ka karwakate. Aga ühes nende elundite täie-
nemisega, mis selle loomaliku tungi tõrristats on, ilmub ka looma-
lik tundemärk — karwanemine.

Lugejad imestawad wabest nende ütelduste üle küll. Kuid ärgu
mind wõõriti mõistetagu. Need mõtted on looduse teadliselt õpetatud
peas loogikalise järelemõlemise tõttu tekkinud, mis mingi järelduse
eest tagasi kõhkuda ei tohi.

Siamei kakfikud.

Wõtke aga rahuga minu arwamine wastu; kallis ja kõrge wanemate-armastus — mis pealegi teatawal mõddul ka kõrgemal järjel olevatel loomadel olemas on — jääb ometi alles. Ja inimene avaldab ennast siis dieti oma lastekasvatamises! Ning ka armastustetunne, mida mina muidugi enam wainlilisel pinnal, tundmuste kokkufõlas, arwan leiduma, ei saa sellest mõttewiisist, mis minul tema kohta on, mingit kahju. Ka suur laulik Schiller ütleb oma „Kella-laulus“ otsekohe: „King kaob kord, kuid arm peab alles jääma!“

Kaugejilmaline luuletaja aimas selle ütelusega, mida nüüdsel ajal loodusteadlase mõttele teab. Ta awaldas seda arwamist luuleliselt kujus, mis minu lihtsast keeles ette toodult nagu jämedalt tunneb, kuid ütelse järgi on ometi seefama. Ja ma arwan, abieluliste terve wahelord üksteisega saaks ilusamaks ja auusamaks, kui mitte kumbgi teise keha oma lõbuasjaks ei pea. Kuid selles asjas peab küll alles meie kasvatamine palju muutuma.

Kuid pöörame nüüd oma kirjutuse juurde tagasi! Seeme, meesterahwa sugutamise-wedelik (sellest kõneleme eespool weel rohkem), jaguneb mehe munades. Need on kaks munakujulist kogu, umbes tuumina suurused. Need seisawad allarippuwas munakotis ning on lugemata hulgaft pisukestest seemnerakukestest kokku pandud, mille sees mehe seeme walmineb. Munadest läheb seeme wäikeste torukeste (seemnekäigud) kaudu seemnepõiesesse, mis kõhukoopas leiduwad, kus põie ja pärasoolika wahel. Need on üliõrnad, wäga õhukese wahelkõhuga kaetud, ning nendes seisab seeme nagu anumast alles. Siit woolab see ühe iseäralise lihase tegewuse mõjul, mis kõige suurema sugulise erutuse korral end kramplikult kokku tõmbab, peenikese wäljasaate-joonekeste läbi meheliikmesse, mille juures seemnele iseäralistest kusetoru all olevatest näärmetest rohkesti ilda ehk sahwiti ligi tuleb, millega see segatakse. Tähtsam näärmetest on kastania-kujuline n. n. eelseisjanäär (prostata). Kusetoru suust surutakse seeme siis sugutamisel naesterahwa sünnituse-õfadesse.

Meesterahwa päris sugutuse-elund on meheliige (penis). See on kahest wäga paisumise-wõimuliseft kásna moodi kogust koos, mis häbeduselmu küljest algawad. Harilikus olekus on liige wäheldane ja ripub lõdwalts munakoti peal allapoole. Sugulise ärituse korral jookseb sellesse aga wäga palju, mille tagajärguõfse iseäralised tõfke-korraldused keelawad. Selle mõjul paisub meheliige dieti suurel mõddul — saab hoopis pikemaks, tugewaks ja kõwaks. Selles n. n. erutuse ehk püstitõusu (erektion) olekus nihkub liikme otjas olew wälmine nahk, n. n. eelnahk, tahapoole, ning nähtawale tuleb wäga tähtjas liikmeõfja, selle eimene üle ots. Siia ilanaha moelise õrna nahakeste alla käiwad suur hulk ülipeenikese pudusõonekese (ergud), ning need ep sigitawadgi sugulise tegewuse juures teatawat iseloomulist lõbutundmust. Siit tekiwad siis ka tagasi-mõjudes lihaste liikumised, mis seemne woolama panewad. — Terwest meheliikmest läbi käib mehe kusetoru, mille läbi, peale tuse wäljasaatmise, ka seemne wäljamineku

tee käib. Kusetoru lõpeb all meheliikme otja keskel. See ots on ees-
nahaga seotud all-olewa väikese paelakefega.

Meheliikme paisumine tekib, nagu tähendatud, kolme käsna-
moelise koguse mõjul, millest kaks meheliikme, kolmas aga kusetoru
külge käivad. Nendes olewad väga laienenise võimulised õõnestused
koguvad end werd täis, mida nad suure hulga vastu võtta võivad,
ning nii tekib selle tõttu püstitõus.

d. Naesterahwa suguosad.

Need on palju keerulisemalt ehitatud kui meesterahwa omad
ning neid arvatakse kahte osasse: välimised ja sisemised. Esimesed on
sugutamise-wedeliku vastuvõtmise jaoks, teistes aga kujuneb muna,
sugutatakse see, ning jalkorral kujuneb seal ihufugu. Naesterahwa
suguosade seisutord on kaunisti niisama sugune kui mehel, kuid need
on rohkem kintsude wahel, nii et keha püstiseismisel ainult üks osa
nähtawal on. Selle tõttu on ka uru-augu ja suguosade wahel olev
kehaoja, waheliha ehk tamm, naesterahwal hästi lühem kui mehel.

1. Välimised osad.

Nendes on naesterahwal n. n. häbeduse-awandus, pisuke, kehas
olew lõhe. See on sisemistesse sünnituse-osadesse, esiteks ematupesse,
nagu sisemineku ukseks. Tähendatud awandust tekitawad (weenuse-
mäe alt otjast algawad) n. n. juured häbeduse-huuled, mis täisealis-
tel niisama karwadega on kaetud. Need wõdilised mosad on tume-
kamat karwa kui muu kehanahk. Seeftpoolt küljest on need mosad
ilanaha moelised. Neitside juures, ning ka weel tihti naeste juuresgi,
kes wähe sünnitanud ja sugulises elus tagasihoidlikud olnud, on
need dieti ligistiku koos, nii et nad oma wahel olewad väikesed
häbedusemosad (Nymphe) üsna kinni katawad.

Need on õige õrna ilanahaga kaetud, mis wahel punakam,
wahem walfjam on, ning näitawad kahte väikest terawaäärelist naha-
wõdikest. Kumbgi jaguneb ülespoole kaheks haruks, millest peal-
mised kofku on kaswanud, nii et sinna nagu väike lapp kujuneb,
mis kõdistajale eelnahaks on. Selle all seisab üks väike, aga väga
tähtjas suguosade-jagu: n. n. kõdistaja (naesterahwaliige, clitoris,
see on iseeneft õige väike elund, wõõriti kujunemisel wõib see küll
wahel palju suuremaks saada, koguni meheliikme pikkuseks; ka suure-
nebgi see käsitiimlemise mõjul), mis oma ehituses täitsa meheliikme
farnane on. See on paisumise-wõimuline, jellel on farnane ots kui
meheliikmel, on kaks paisutamise-kogu, ning siia ongi suguelundite
kõigepeenem tundmus koondatud. Kuid jellest ei käi mitte kusetoru

läbi, nagu mehel, waid see toru awaneb naesterahwal wäikeste häbedusemofade wahel.

Kusetoru juu all on siis ematupp, dieti emaka wälimine awaus. See on woldiline, ümmargune toru (kanal), esimene osa 3—4 tolli, tagumine 5—6 tolli pikk, mis sugutamise tegewusel meheliikme wastu wõtab. Selles torus liigutatakse siis meheliiget prittji moel nii laua üles ja alla, kuni edasikestwa hõõrumise erutusel kõigefõrgem suguline lõbutundmus ja sellega seennewoolus tekib. Ematupe seinteks on kõwa, aga painduw ja wäga kindel kude.

Wäikeste häbedusemofade wahel olewat ruumi hiiutakse ematupe esiseks. Selles on naesterahwal naha all kaks paksu werejoonte kudet, mis sugulisel erutusel ka paisuwad, wäikeleid häbedusemofakaid paksums teewad ja nõnda tupejuud kitsendawad. Kõik tähendatud suguosad on rohkeid näärmeid täis, millest inmitsew ila iseäralist haisu annab, mis aga kummagil sugul hoopis teist moodi on. Ka see näib sugulise erutuse juures kaasa mõjuwat. Igatahes on see kindel, et jellel inmitsusel loomade juures suur tähtsus on.

Kummagil pool ematupe-suust on kaks suuremat näärmet, farnased, nagu need mehe kusetorus leiduwad. (Esimised hiiutakse bartholini, teised bowperi näärmeteks.) Need saadawad enestest sugulise erutuse korral klaasikarwa ila wälja, mis suguosajid libedaks teeb. Ka naesterahwa juures tekib kõigefõrgemal ärituse olekul lihaste framplik kokkutõmbamine ning selle juures wõib ka rohke ila wäljawoolamine olla. Kui see magamisel lihahimuliste unenägude puhul sünnib, nimetatakse seda naesterahwaliseks ilawooluseks (Pollution), mis niisama haiglaseks nähtuseks wõiwad saada, kui selle nimelised meesterahwa seennewoolused.

Neitsilikus olekus katab emaka tuppe n. n. neitsinahk (Hymen), milles ainult umbes sõrmejämedune awadus kuse ja kuupuhastuse wäljawoolamise jaoks on. Neitsinahk katkeb harilikult esimese juuresmagamise korral, mille juures kerge walutunne ja wähenene werejooks sünnib; esimesel sünnitusel lõhutakse see üsna. Neitsinaha kaju wõib mitmesugune olla: rõnga moodi, sirbi moodi, lapimoodi, ehk tippude moodi. Selle suurus ja paksums on ka mitmesugune, inimese isiku kohaselt; ka wõib ta üsna puududa, kuigi seda ainult harwa sünnib. Neitsinaha katked ei ole ka mitte sugugi kindlad neitsiduse kaotuse märgid, kuna need ka muul wiisil wõiwad tulla, näituseks käsikiimlemise erutuse tõttu, aga ka mõnel kehaliigutusel (äkki kargamisel). Täitsa kindlaid tundemärgisid neitsiduse puutumatusse kohta ei ole!

II. Eisesimesed suguosad.

Ematupp ühineb printi ehk pudeli kujulise emaka ga a. Selle n. n. „kael“ käib 3—4 tolli sügawuselt ematupe järele. Katsas kanal ehk toru, mis emaka juu läbi kaelaft emakaspe wiib, laius 1/4

kuni $\frac{1}{8}$ tolli läbimõõta, on harilikult ifka kinni. Selle seinakõsed on rohketest lihastest kokkupandud ning umbes tolli pakfused. Emaka sees sünnib muna sugutamise ja siis hakkab siin loode kujunema. See ülitähtjas elund on sugutamata naesterahwa juures kanamuna juurune, juureneb aga kandmise ajal ülisuurel viisil. Emakas on sees õõnes, tugewatest lihaste kiududest kokkupandud, kõwa ja paks elund. Emakal on kolm awaust; alumine ematupesje, ülemalt poolt tuleb aga sellesse kummagilt poolt peenikene õõnes toruke: munatoru. Need tulewad kumbgi nende ülemas otsas leiduwast muna sarjast. Munatorud on pafunamoodi keerulised õõnestused; nende ülemised narmataolised otsad on munasarjaga nii ühenduses, et idurakune (muna) sealt lahti pudenedes otsekõbe nende wabele sattub, mis siis narmaste kaudu munatorusse liugleb, ning seda kaudu emakasje. Munad siginewad munasarjades, mis pählafuurufed on; nendes leidub ütle mata palju idurakufesi, wäga mitmesuguses kujus. Muidugi ülitillufesed. Seft ka kõige enam walminud, mis sugutamiseks emakasje lähewad, on ifkagi weel nii wäikesed, et neid ainult juurenduseks laaji läbi näha wõib.

Naesterahwa suguelundite liiki käiwad ka rinna-näärmed ehk rinnad, mille nipud ka suguliku erutufe kohta tundlikud on ja siis paisuwad. Käima peal oleku ajal walmistawad rinnanäärmed lapse toidufeks hädasti tarwilikku piima. Rinnad on oma loomulikus olekus pikergused ja leiwapätjike moodsi kumerad, kuid liigse riiete pigistamise mõjul jääwad rindašid ümbritsewad lihased tihti nõrgaks ning siis kipuwad rinnad ripnema. Waja on siis rindašid jurumise eest hoida ja üleüldse nendega wäga hoolikalt ümber käia. Seft rindašid ahwardawad paljud teised haigufed, millest kõige kardetawam wähkjatõbi on.

Sugutamine ehk idutsemine sünnib naese munakese ja mehe seemne kuu ühinemisega. See tekib harilikult emakas, kuid arwatakse wõimalikuks, et ka munatorudes, wõi koguni weel munasarjades idutsemine wõimalik on, kui seemneküüd sinna ulatawad. Sealt wajub siis sugutatud muna emakasje. Munatoru õõnsus on ülipeenike, waewalt juukfekarwa jämedune. Arwatakse, et küpse munakene munasarjast lahkumise järele 6—8 päewa eluwõimuline seisab ning umbes niifama kaua aega kulub temal ka ära, enne kui emakast wälja läheb. Kuna ka seemneküüd edajiliikumise wõimulised on ning emakasje sattudes munatorudesje ja koguni munasarjadesje tungida wõiwad, siis on igatahes sugutamine emaka kaelast kuni munasarjadeni küll wõimalik, kui aga munakene ja seeme jeni kokku puutuwad, kuni nad elujõuulised on. Ning et mehe seeme emakas olles weel paar päewa eluwõimuline seisab, arwatakse kindel olema. Nii on sugutamise wõimalufeks kaunis pikk aeg. Pealegi kifub munatorus olew emane idurakk seemet otse imelikult enese poole, nagu magnet rauapuru. Kui seemneküüde idurakuga kokku puutub, purib see oma nupuga end raku sisse ning siis sulawad mõlemate rakkude

tuumad kofku; sellest fugutuumaft hakkabgi siis aegapidi uus olewus kujunema. Seda ühtesulamiſt hiiütakſe siis idutſemiseks ehk ſaamiſeks (Empfängniß, zaryarie). Sugutamise wõimalus on kõigeſuurem kohe peale kuupuhastuſe, mil idurakk ſeemne kohta iſeäranis waſtuwõtlik on.

Abielus elades pidagu abikaafa iſka meeles, et teda naeſterahwa häbitundmus alati ehib. Ta ärgu päriugu kumagi, aga ärgu waewaku ka mitte meelt ſelle keelamiſega, milleſt temal õigus on. Naeſterahwalik mõõdutundmus leiab ſelles aſjas enamasti iſka õige tee, mis õnneks kohane on. Kui abikaafa põeb, niisama ka kuupuhastuſe ja raſkejalguſe ajal, jätab mõiſtlik mees muidugi teda rahule ja talitſeb end wabatahtlikult. See ei wõi temale wäga raſke olla, kuna ſeda tema enefe ja abikaafa tuluks tarwis on.

On nüüd kõik nimetatud ſuguoſad mõlematel terwed, on mõle-
mad abikaafad tugewajõuulised ning peawad oma ſuguliſt kokku-
puutumift õigel wiisil, siis tuleb küll peagi ſoowitud tagajärg —
ſaamine.

Õieäranis pangu naene tähele, et ta ſuguliſe kokkupuumiſe
järelle rahulikult ſelili jääb, jalad risti pandult, nii et ſeeme mahti
ſaab, omale määratud teed käia.

Kohe üleſtõusmiſe eelt tuleb hoida, niisama on ſel ajal rutu-
line käimine, ratſafõitmine ehk turnimine halb.

Kes nende nõuannete järelle käib, näeb peagi, et temale abi-
elu oma kallift kinki annab — terveid, ditſewaid lapſi!

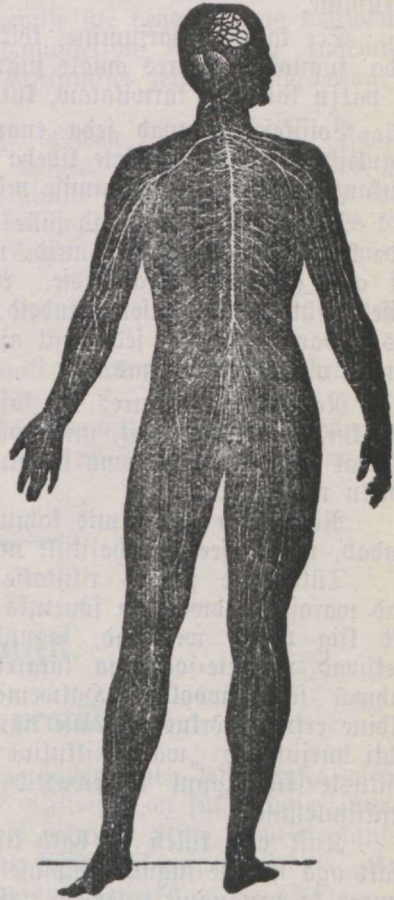
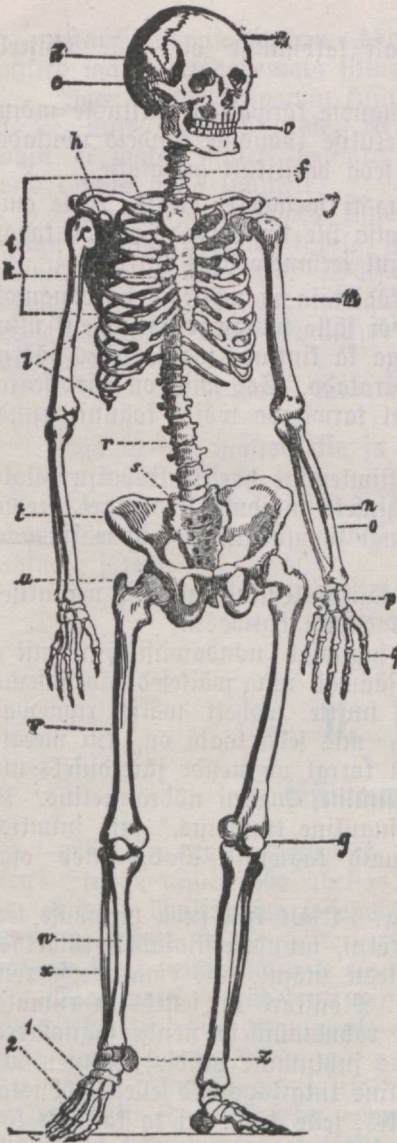
Heljas peatüft.

Kui naeſterahwas kuuriete ärajäämiſeft märkab, et ta raſke-
jalgne on, siis peab temal ſelge olema, et temale nüüd ſee üleſ-
anne ofaks on ſaanud, mis naeſterahwale kõigetähtſam maa peal on.

See üleſanne on, uuele inimeſele elu anda. Ta peab nüüd
kõike oma piüüded ja nõuded enda ihuſuugu tuluks ja heaks tarwi-
tama. Sellepärast olgu ta ettewaatlik, hoidku kõige eelt, mis kahju-
lik olla wõiks ja walmiſtagu end wälimiſelt ja ſijimiſelt raſke ja
tõſiſe aja jaoks ette.

Kui siis laps ſiündinud on, algab alles emale ta tõſine ja
raſke töö-aeg, kõigi oma hulga muredega ja waewadega. Kui aga
lapſed suureks laſwawad, tunneb ta oma waewa ja hoole taſuks
nendelt jälle rohket rõõmu ning wõib kõigeilusama õnne üle, mis
maa peal naeſterahwale antud — et ta ema on — iſka uueſti rõõ-
mustada.

Siin on aga weel waja üheſt aſjaſt kõnelda, õigemini ühe
halbtuſe waſtu sõidelda, mida ma otſe ſiin kohal tarwiſeks arwan.
Seft ſee tähtſas ſuquelu külge kaitaw nähtus puutub niihästi täiſkaſ-
wamuid kui lapſi. See on n. n. käſikiimlemine (Onanie), mis halb

Inimese kondikawa.

Pea-aju ja selgroo üdi.

a. Pealuu. b. Hambad. d. Põualuu. e. Põseluu. f. Labaluu.
 g. Põlvkõõne. h. Ülaluu. i. k. ja l. 12 küljeluu. m. Käevare-luu.
 n. Käte-pindluu. o. Kõõmarluu. p. Käerandme-luu. q. Sõrmeluu. r. Puusa selg-
 roog. s. Riistluu. t. Kintsuluu. u. Reieluu nukk. v. Reieluu. w. Sääreluu.
 x. Sääre pindluu. z. Kand. 1) Sala põid. 2) Labajalg.

ja kahjulik sugulise tunde kõrvale-kaldumine on, selle efiteele jattumine.

See kahjulik harjumine, kõiksuguste kõrvaliste talituste mõjul enda suguosade juures omale suguelulise lõbudise tundeid nõutada, on palju laiemalt tarvitataw, kui jeda harilikult arwatakse.

Poiikeseid teewad jeda enamasti farnafelt, et ifka peale oma suguliikme eesnahka liikme libeda otfa üle tõmbawad ja jälle tagaji tõukawad, kuni selle hõõrumise mõjul seemnewoolus tuleb.

Tütarlapsed hõõruwad jälle kõdistaja ja wäikeste häbedusmofkade kallal, ehk näpitsewad neid, wõi jälle pistawad sõrmi ehk minigit asja (küünalt) ematupesje. Nga ka kintsude wastastikku hõõrumisel püüatase niifuguseid tundeid äratada. See wiis on siis iseäranis hädaohtlik, kuna jeda igal ajal tarwitada wõib, koguni muunde juures olekul feltskonnas.

Naesterahwa juures on käsiimlemine harilikult palju laiализem kui meesterahwastel, mille põhjuseks muidugi see on, et meesterahwal wõimalus on, oma sugutungi loomulikul teel ka wäljaspool abielu rahustada..

Määkimata sellest, mis kahju käsiimlemine muidugi waimliselt faadab, mõjub see ka kehalikult mõndapidi halvasti.

Tütarlaste juures rifutakse suguosad nõndawiiši ära, nii et nad warajelt lõdwaks ja jõuetuks jääwad ning wäikesed häbedusmofkad liig pikaks weniwad, koguni suurte wahelt wälja ripnewad. Tekiwad walgete-jooks ja katarrh, mis jeda laadi on, kui meesterahwal seemnewoolus. Halwemal korral on nende järelduseks üleüldine erkude nõrkus, warane närtsimine, koguni nõdrameelsus. Ka tihti hurjutatud „wastastikuline suguline tundmus,“ mis inimliste efituste kihwtipuul kõigewastikumaid kaswusiä ajab, tuleb osalt käsiimlemisest.

Kust aga tuleb see halb kirg? Siatt küll juba päriwise teel, osalt aga warase sugulise küpsuse tõttu, muunde efitamisel, tütarlaste juures ka uruangust tulewate usjikeste mõjul, mis ematupesje roniwad ja seal sügelemist sigitawad. Mõnikord on selleks ka rumalad lastehoidjad süüdlased, kes laste rahustamiseks nende suguosadega mängiwad. Mõnikord on ka paljas juhtumine süüdi. Tunnen ühte lugu, kus keegi noor, elawaloomuline tütarlaps end sellega lõbustas, et trepi-käsi puud mööda lingu lastis; selle tõttu sai ta kangetks käsiimlejaks ning peagi wiletsaks warjukujuks!

Nii siis on wanemate ja kaswatajate kange kohus, sellesgi asjas lapji hoolega tähele panna!

Wäikeste wastu olge waljud, wanemaid aga õpetage mõistlikult! Lapji ei wõi mitte alatiseks selle asja poolest teadmatusesse jätta; palju parem on nendele hädaohu tundmine, et nad selle eest end hoida teaks.

Wäga kohased eemalehoidmise abinõuid on lastele külmaweeega pesemine, suplemine, wõimlemine, ning jaha, kõwa magamise-ase.

Räsiikimlemise suurem hädaoht on just see, et seda ükfi enese juures igal tähelepanemata filmapilgul tarvitada võib.

Aga ka laste waimu kujunemise üle peab hoolega walwama, et see mitte halwajisuliste, libedamõtteliste raamatute lugemisest kahju ei saaks, millest waimlik käsiikimlus tekkida võib, ning see wiib lõpuks üsna lollusele.

Täisealised ei tohiks kunagi lastega ühes magada. Igauks pangu ennast hoolsalt tähele ja hoidku ka selle eest, et lapsi liig tormikalt ei kallistataks. Väljaskäimise juures pandagu ka lapsi tähele, mis nad teewad. Ärgu sallitagu, et nad fängis olles käsa teki all hoiawad ning hommitutel ärgu lastagu neid ärkamise järele kaua afemel olla.

Kõige halwematel kordadel peab arstilisi abinõusid appi wõtma.

Aga ka jün mafab ikka ja alati tuttau põhjusnõte: Ära hoida on kergem kui terveks teha.

Järgnewas õas tahame siis pikemalt praeguse aja põnewast päewakäsimusest kõnelda, mimmelt abielust ilma lasteta, wanemate tahtmise järele.

II. jagu.

Esimene peatükk.

„Meheke, ma arwan, et ma jällegi juba teisesuguses olekus olen! See on nüüd juba üheksas!“ Niinüüsil on küll mõniqi muretsew abikaasa õhates oma teisepoolele õelnud. Ning esimesele lausele tuleb harilikult teine, muretsewalt küsiw õhkamine juurde: „Kust wõtame kõigi nende näljaste suude jaoks leiba?“

Warematel aegadel oli niisuguse teatuse peale harilik wastus: „Mis teha ära! Aga olgu peale — kui palju lapsi majas, on palju Meie Tsasid taewas!“

„Noh, Jumala nimel siis!“ wastas naene. Ning siis muretseti ja hoolitseti edaspidi seda enam, et ka meele juurdetulistajale ajat, toidust ja tatet nõutada. Selle juures elasiwad ja talitasiwad inimesed müidugi alatistelt igapäewase leiwa mures. Elati lihtsalt ja leplikult, aeti piskuga läbi, ning selle juures ei olnud selles väga suurt tähtsust, kas napilt kaetud laua juures üks suu enam ehk vähem söömas oli.

Winewase aastasaja keskel tuli aga ilmaelus ja rahwaste olus väga suur muudatus, nii wälimiselt kui siimimiselt.

Wälimiselt muutus eluford tööstuse määratu tõusmise tõttu mitmetpidi hoopis teisets. Selsamal ajal aga sai looduse-teaduste

täienemine äkki aimamata fuurt hooqu. Kõrgeandelised inimesed otjiiwad ja leidfiwad oma uuriwa waimuga põlistele mõistatustele seletust, mida loodus inimesefugule aastatuhandete eest mõistatada oli andnud. Lahutus-teadus ja loodusejõudude teadus (keemia ja fiiifika) töötasiwad ühifelt, et kõigesügawamaid ja saladuslikka fündmuft selgitada, neid igawesi ja ühifeid seadusi, mis elu olemift piirawad ja korraldawad.

Ja selwiifil õnnestas ka, kindlalt ja täiesti selgeks teha, kudas wiifi inimene tekib.

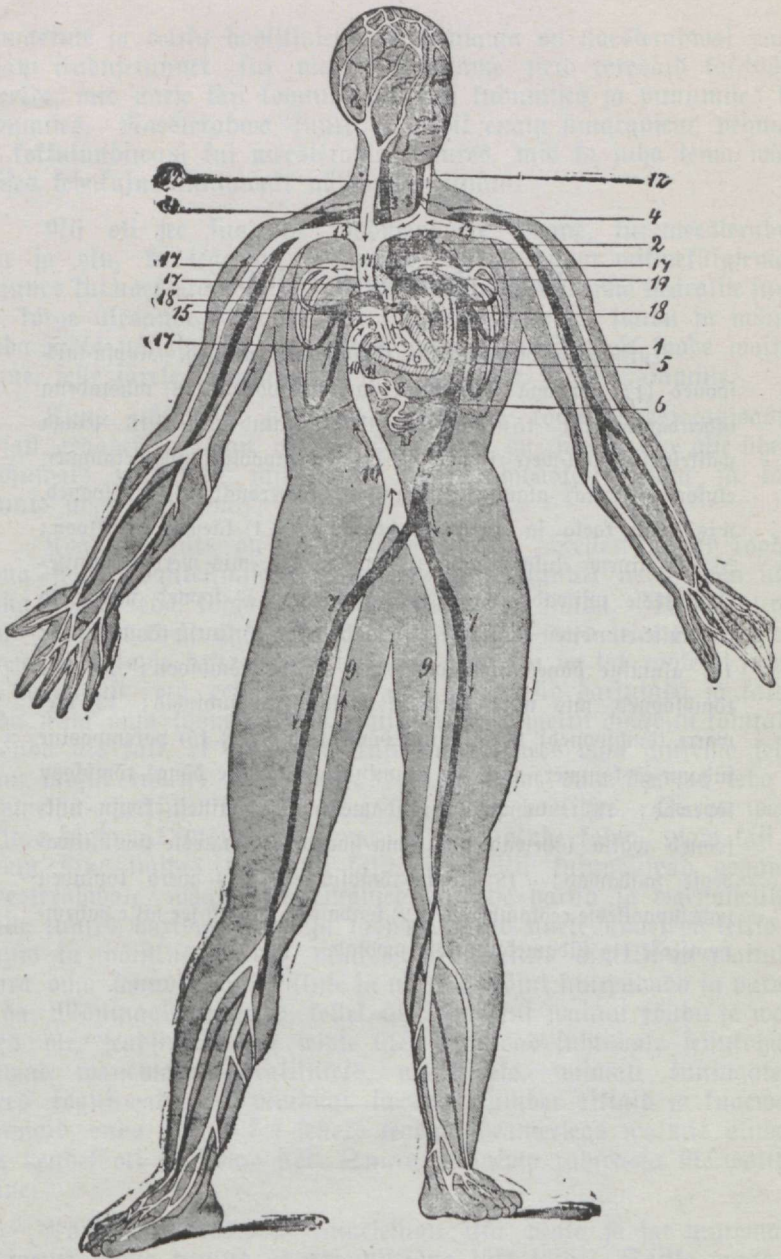
Küll teati juba väga ammuft faadit, et uue elu tõusmifeks, selle äratamifeks ja uue inimese kujutamifeks meeste- ja naesterahwa kehaliq ühinemine põhjusliks tingimifeks on. Kuid selle fündmuftse ligem käif oli saladusliks peidus.

Meie „auru ja wälgu“ ajajärgul fai aga wõimalikuks jeda liimikut kergitada, millega loodus kadeldalt oma salajamaid fiiigawuft nii kaua warjanud oli. Ning nüüd näeb asjatundja film kõife selgelt oma ees, mis nii kaua peidus oli, ja praeguigi weel paljudele, kes teadusega ligemalt tutwustada ei faa, ära peidetud on.

Inimesefugu kaswamife wõimaluse piir on nüüd weel ainult aja küsimus.

Hoolimata sellest, et looduseteaduse täienemine inimeste tötegu ülipalju kergitab, läheb ometi inimestele nende abinõude kättefaamine ifka raskemaks, mida nemad nüüdsel ajal enda „wõitluses elu eest“ tarwitawad. Wanematel aegadel, kus inimesed harwalt elasiwad, oli kõik „lai ja fuur maailm,“ ühes oma rikkaliku metsaloomade faagiga, kõigi elawate ühine omandus. Nändaw kolija käis oma karjaga wabalt ümber, löi oma telgi üles“ kus temale meeldis, hoolitjes aga oma loomade eest ning elas rahul olles sellest, mis emake loodus temale ilma fuurema waewata wõrdluslikult rohkesti kätte andis. Tema nõudmifed oliwad ka dieti wähesed; inimene ei soowinud fiiis muud kui lihtjat peatoidust ja waewalist kehakatet. Aga selles lihtfas olekus oliwad inimesed ometi terwed ja tugewad ning elasiwad omamoodi õnnelikult. Need ajad on meilt nüüd aastatuhanded seljataga. Kuid nende moodi olekut leiame weel nüüdgi mõningate Keft-Nafia rahwaste juures.

Kuid ajajookul kaswas inimesefugu suuremaks. Perekonnaft fai fuguharu ning sellest sigines rahwas. Weresegamife mõjul, meeste- ja naesterahwa ühinemisel uue elu äratamifeks, tekfiwad lapsed väga mitmesuguste waimu- ja keha omadustega, mitmesugused ka oma mõistuse ja laadi poolest, ifeäraniis meestefugu juures. Naesterahwas on — see on nähtus, mida minu arwates nüüd nii moes olewa naesterahwa-füfimife harutamife juures liig wähe tähele pandakse — kõigil aegadel, kõigil maadel ja kõigi rahwaste juures oma wõimete ja fiiimete omaduste poolest palju enam ühetaoliselt ning „eestirja meelifelt“ kujunenud ja täienenud kui meesterahwas. Eest naesterahwa ifeäraldufeks on temas leiduw külgehitumife wõime, emaliku

Вере-рингвоолу кужутус. 2

Were ringwoolu fujutus.

Tuifsooned on mustad, tõmbsooned walged. Kopsu-tuifsooned (17) on aga walgedena ja tõmbsooned (18) mustadena tähendatud. Nr. 1—15 näitawad nõndanimetatud suurt, № 16—19 aga wäikest ehk kopsu-were-ringwoolu. 1) Pahempoolne südamekammer, elufoone (aorta) algus; 2) elufoone kõwerdus; 3) tuifsooned, mis werd kaela ja pea poole saadawad; 4) kääwarre tuifsoon; 5) allamineu elufoone osa; 6) tuifsooned, mis werd seedimise-elunditesse wiivad; 7) kintsu-tuifsooned; 8) sooned, mis werd seedimise-elunditejt matjasse (L) saadawad; 9) kintsu tõmbsooned; 10) alumine õdnes tõmbsoon; 11) matja tõmbsoon; 12) kää tõmbsooned, mis werd käest ja kaelajt ära juhivad; 13) kääwarre tõmbsooned; 14) alumine õdnes tõmbsoon; 15) parempoolne südame-eeskammer, millesse alumine ja ülemine õdnes tõmbsoon lõpewad; 16) parempoolne südamekammer, millest kopsu-tuifsooned wälja lähewad, mis oma harud mõlematesse kopsutiiwadesse saadawad; 18) kopsu-tõmbsooned, mis werd kopsudejt pahempoolsesse eeskambrisse (19) saadawad, millest see jälle pahempoolsesse (1) südamekambrisse woolab.

armastuse ja õeliku hoolituse tung. Niisama on naesterahwal palju enam iludusetunnet kui mehel; tuletame neid toredaid käsitööjaid meelde, mis naese käsi loonud, niihästi kudumises ja punumises kui sidumises. Naesterahwa juures on kõik enam ümaraguseid, pehmeid ja kooksiündivaid kui meesterahwa juures, mis ka juba tema välismises kehafujus tuntawalt nähtawale ilmub.

Nii oli see siis otse loodusendüete kohane, kui meesterahwa elu ja olnu, ta tegewus ja talitus, hoopis enam mitmekülgsenaks kujunes kui naesterahwal. Sest temale on ju loodus oma iseäralise suure ja kõrge ülesande täita andnud, mis tema aega, jõudu ja wõimu enda jaoks nõuab. See on temas jündinud uue inimese loode walumimine, selle järele sünnitamine, lapse toitmine ja kasvatamine.

Kuna nüüd see ülitähtjas ülesanne kõigil naesterahwastel, kõigil aegadel ja kõigil maadel ühesugune on, siis on see otse üheksmõjuwaks põhjuseks, miks kõigi naesterahwaste iseloom ja laad kaunis ühesarnane on.

Rõuguni teijiti on luugu mehe juures. Sellelt nõuab loodus tema juugu edasikettumise eest hoolitsemiseks ainult wähe aega ning tema kogu keha kohta wõrdluslikult wähe jõudu. Tema juurem jõud paneb mehele aga teise ülesande peale — teeb teda loomulikkus naese ning lapse kaitsjaks ja toitjaks, ning nii on tal rohkesti juhust ja tarwidust, elu eest wõitluses oma wõimused harjutada ja kasutada ning oma loomulikkusid waimliisi ja hingeliisi omadusi kofutada. Nõnda siis tuli, et seltskonna kujunemisel mees oma juurema kehajõudu mõjul tubliks kütiks hakkas, kuna naene oma õrnema keha ja pehmema meeluse juures kodu karja eest hoolitises. Nüriw waim tekitas sügawaid mõtlejaid taewa- ja maa olude kohta, osaw käsi ja teraw silm jigitas kunstilist a käsitööjaid. Nii kujunesiwad aegapidi meesterahwale wäga mitmesugused elukutse-harud ja tegewuseisihid, mille juures haridus kofus ja kaswas. Kuid uute nõuetega tekkis ja tõusis ka wõistlus. Poeg püüdis isalt päritud ainelist ja waimlist wara oma kettumise, anderikkuse ja usinuse mõjul juurendada ja parandada. Mõningad inimesed, kellel nii keha- kui waimu jõudu ja wara käes oli, seadsiwad end teiste üle, asusiwad juhtiwale seisukohale, said wanemateks pealikuteks, würistideks, wiimati kuningateks. Need kogusiwad siis muudugi ka oma ümber rikkaid ja tugewaid alamaid enda toeks, kes selleks teadaqi heameelega walmis oliwad, sest nendel oli ju ühine siht: Suure, kehwea rahwaosa üle walitsemine.

Nõndawiisi kaswas inimesejuugu ifka peale ja sai juuremaks. Wägewa Looja tuntud õnnistamisõdna läks täide: Täitke maad ja heitke seda eneste alla. Kuid sellega ajus ka elumure alles dieti inimeste seltskafeks nende õnnidesse. Sest oma elu ülespidamise wõimalus läks rahwa-arwu juurenemifega kõigile ifka raskemaks.

Kõige seltskonna-elu korralduse aluseks on aga abiolu.

Zuba põliseft wanast ajast saadik tundsiwad inimesed ära, et inimesejugu kohaseks täienemiseks kõlblikult põhjendatud ja korraldatud sugutamise-seadlus hädasti tarwilik on. Sellepärast on siis ka kõik riigilised ja usulised seaduseandjad alati abieliu, see on: mehe ja naese kooselamist wastastikku truuduse kindlal alusel, ühise töö ja jugu edasikestwiise otstarbeks, ühiku inimese ja kõige koguelu terve kujunemise jaoks tähtsamaks aluseks pidanud. Jah, mõnede rahwaste juures läks see hoolitsus weel kaugemale, nii et rikastele ja tugewatele mitu naest lubati, millega otse neile juhust soowiti anda, oma kojale wõimalikult rohkete järeltulijatega tugewust ja lugupidamist muretseada.

Kuna siis niiviisi jõukamatele kergeks tehti omakste eest muretseada ja nende elu meeldiwaks seada, oli aga waeste juures lugu hoopis teiseti. Kõigi elutingimiste keerulisemaks ja peatoiduse kallimaks minemisega läks neil laste eest muretsemine ikka peale raskemaks. Selle tundmuse mõjul tekkiswad siis kõiksugu muinasjutud „Põialpoisi“ ja muud sarnased, milles kõneldakse, kuida waesed inimesed, kellel palju lapsi oli, mitte ei teadnud, kust nad oma lastele toitu ja riidet saaks. Nii käiswad nad siis hädaunnil meeletuiks teed, jätsiwad oma lapsed maha. Kuna küll juttudes pärast kõik hästi lõpeb, ilmub ometi nendest koleda selgusega see nähtus, et laste rohkus wanematele koormaks on ja neid hädasse saadab.

Ja see küsimus, mis juba siis, kui need muinasjutud tekkiswad, meie esiwanemate südamel liigutas ning neid selle peale wastust otsima ajas — see kahtlew küsimine waese inimese juures: „Mis saab meie hulgast lastest?“ — on nüüd weel terawam kui enne.

Ring selle küsimuse juurde tekib nagu iseenesest teine: „Kas meie siis midagi selle wastu teha ei wõi, et meie nii palju lapsi ei saaks?“

Selle tähtsa küsimuse peale anti waremini kaks hõlpsat ja rutulist wastust. Esimene oli järgmine: Lapsed tulewad Jumala käest. Sellepärast, kandke nende eest hoolt ja muret, et teie kord nende üle kõigel wiisil aru anda wõiksite! „Teine wastus oli aga lihtne nõu-
anne: „Olge karsked ja kaminad, siis ei ole teil mitte waja laste eest muretseada!“

Seda nõuu annet ei wõetud aga kuigi palju kuulda. Üksikud ütlesiwad, et Wägew Looja ise armutunnet inimese rinda ta rõõmus-
tuseks on loonud. Nõnda olewat sellest eemale hoidmine Tema seaduste wastu. Pikkajad aga arwasiwad, armastuse maitsemine olewat „wõi waese inimese leiwale,“ ning jeda ainukest elurõõmu ei tohita neilt ometi ära wõtta. Wõistlikud leidiswad ometi õige lekke, ning see oli järgmine: Kui noor, terve mees, ja noor, terve naene üksteisele meeldiwad ja üheskoos elawad, siis on nendel küll wõimata karsked olla, sest loodusetung sunnib neid otse wastupanemata wõimuga kehatisele ühendusele, ning see on lõpuks ikkagi tugewam, kui kunstli-
kult taljutatud tahtmine.

Ning eimese wastuse kohta tuli muidugi harilikult uus küsimine: „Kui Jumal meile lapsi annab, miks ei anna ta meile ka siis abinõuujid, neid toita, et meie waesed usfitejed nälja ja puuduse käes mitte otfa ei saa?“

Rõdigi nende küsimiste peale andis wiimati looduseteadus õige ja kohase wastuse. Ta näitab meile, kuidas suur Looja uue elu kujunemiseks ülitarvalt teed on rajanud. Ta juhatab meile aga ka abinõuujid, uue elu tekkimist takistada, kui meil mitte selleks kindlust ei ole, et selle uue olemuse elu temale enesele ja ta omastele tululik saab.

Muidugi tõuseb selles asjas kohe jälle uus mõjurohke küsimine: „Kas meie sellega Jumala tahtmise wastu ei talita, kuime Tema looduseseadusi oma aru järele moondama hakkame?“ Sellel küsimisel on oma põhjus, kuid meie tunneme ta asjata olema, kui meie wastu küsime: „Kas Jumal inimese waimul kõike feda kätte leida oleks lastnud, mis ta leidnud on, kui Tema mitte ei tahaks, et tema lapsed feda oma elu paranemiseks tarwitawad, mida nad leidnud? Kas Ta meid aurujõudu ja elektriwäge leida oleks lubanud, kui ta mitte ei soowiks, et meie neid oma teenistuseks tarwitame, waid tahaks, et meie ifka ainult jookfeme, ehk ratfa wõi wanfriga fõidame?“

Kui hõlpsalt wõis ometi See, kes oma käega taewatähtedele nende teed ette on näidanud, ka inimese uurijale waimule aeda ette seada, mille peal tulekirjas sõnad seisaks: „Siit saadik, mitte kauge-male!“ On ju ometi kõigesuuremad leidised, mille abiga inimene hiljemini hariduses edasi tungis, lihtsa juhtumise mõjul sündinud. Mingsi feni tähelepanemata jäetud asi, ilma mõtlemata „Muidagi“ ilmus äkitselt ette otfa. Rõik endised terawate uurijate arwamised tõugati ümber ja toredalt seifis imestawa leidja ees tema otfimataalt kättesaadud leidis. Kolumbus läks wälja Indiasse uut mereteed otfima; feda ta ei leidnud, aga selle asemel terve uue ilmajao ta kullawäljadedega. Munk Schwarz tahtis kulda teha, kuid sai selle juures püsifirohu walmistamise jälgile, kuna Stephenson teadmataalt auruweduri ehitas, kuna ta ainult jõekaewanduse jaoks sütewedamise wärki wälja mõelda tahtis. Ning Gaus seadis elektrilise telegrahwi esiti ainult selle jaoks, et oma sõbra Weberiga ruttu teateid wahetada wõiks, aimamata, mis ilmatu suur wäärtus sel juhusel oli! Aga, oli see siis j u h u s! Oh, teie rumalad ja füdamest pikalised uskuma, kes teie mitte Jumala sõrme ei näe, mis õigel ajal ja wiifil inimese tegewusesse puutub ning feda oma targa aru järele juhib. Inimesefugu õhlab raskete koormate all, seal tuleb Jumal feda aitama ja toetama. Tuhanded haawad jookfewad werd, ta walab nendesse paradawat õli, ja feob neid finni.

Meie wana maailm on rahwast täis! Sajad tuhanded koliwad iga aasta oma kodumaalt wälja, awaramat eluasest otfima. Suurem osa nendest tõttawad üle Alamere, et wõõrfil uut elu

algada, ettekujutatud warandusi leida. Kuid näga tihti jaadakse selle sjuures kolevalt petta. Aga weel halvem kui meie juures, on lugu sellepoolest inimesesugul wanal kodumaal, Ida-Aasias. Hiinas on rahwast paiguti juba nii tihedasti, et nälgivad elanikud mitte enam maapinnale asunagi ei wahu. Nii siis peawad paadid ja peeni-koorma pikkused parwed, mis jõgedesse paigutatud, inimestele korterit andma! Ning seal ongi siis hädajunnil lastest lahtisaamiseks kole abinõuu annu tarwitusef. Kui kellegil lapsi liiaks on, siis wistatse juurde tulijad kole sündimise järele lihtjast wette ehk maetasse mullasse, et neid waesekesi niiwiihil rutulise surmaga pitalise nälgimise piinast peasta. See sünnib awalikult kõikide nähes. Meie juures ei tehta seda, kuid kui palju ka Europa suurtes linnades waiksestest lastest puuduwa hoolitjuse ja nälja tõttu otja saab, ei suuda küll arwatagi.

Küüid hakkab sellesse ühiseselu wiletjuse hädasse walgus paistma; Teadus tunneb abinõuusi, mis õigesti tarwitamise korral elu idanemist keelawad!

Eiis on tõepoolest ülijuur armukinf kannatawale inimesesugule.

Meie arwame, et keegi meie lugejatest jeda oma usuliste tunnete wastu käiwaks ei pea, kui ta neid abinõuusi tarwitab, millest meie siin kõneleda tahame. Kuid enne oma peaküsimise harutamist wõtame weel mõned teised ette, nimelt:

1. Kuda tekib elu?
2. Millal tohime meie jeda keelata?
3. Misjuures abinõuid oliwad selleks enne olemas ja miks-pärajst peame neid ära heitma?
4. Misjuures on need abinõud idutseniise ärahoidmiseks, ning kuda tuleb neid mõjuwalt tarwitada?

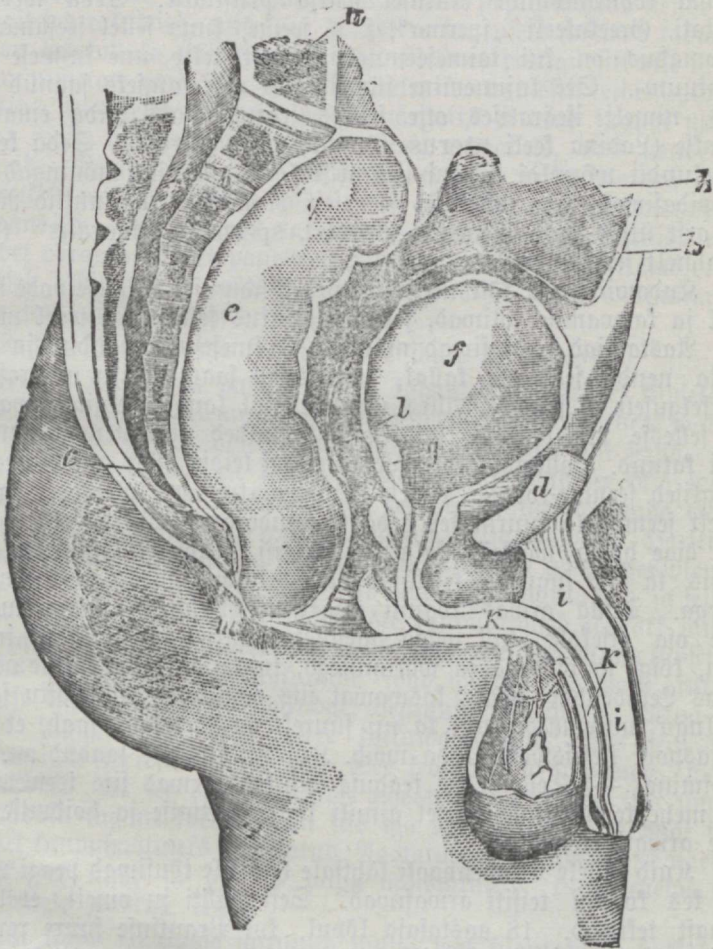
Kes meie kirjeldust loeb, tehku jeda õigel wiisil! Meie ei jaada neid ridasid rahwa kätte mitte selleks, et toorele meelte-lõbule awarat teed ajada, waid selleks, et ähwardawat üleüldist häda wähen-dada, terwise poolest kõikuwaid toetada ja paljude kurwade nägusid rõõmsaks teha.

Nimult see on meie raamatuteje ülesanne ja otstarbe.

Teine peatükk.

Kudawiihi tekib inimene?

See küsimine näib eesti mõnelegi imelik olema, sest wististi teab küll igaüks, kuda inimene saab ja sünnib. Kuid see teadmine on ainult väga üleüldlik ja pealiskaudne, ning meie arwame, et meie õpetuste õigeks arusaamiseks tungiwalt waja on, kõiki üksikuid asju selles sündimises põhjalikult selgitada ja otse jeda ära seletada, mis jeni juuremale rahwahulgale üsna ära seletamata oli.

Meesterahwa suguosad,

pihuti läbilõige.

a. Wiimane selgroolüli. b. Nistluud. d. Häbeduseluu. e. Pärasoolikas, pealt
kõhunahaga ületõmmatud. f. Kusepõis. g. Kusejuhtija. h. Kõhunahk. i) Sugu-
liige (Penis). k. Kusetoru. l. Seemnerakud. m. Uruauf.

Zuba väga ammupst saadit, nimelt Wana-Greekamaa õitse-ajast jaadit (umbes 400 aastat enne Kristust), teatakse küll ju seda, et inimese sigituseaine see piimawalge wedelik on, mis meheliikmest kõige-kõrgema lõbutundmuse erutusel wälja pritsitakse. Seda wedelikku nimetati Greeka keeli „sperma“, s. o. seeme, kuna sellel seefama sigituse-omadus on kui taimeseemnel; temast tekib uue inimese loode (sugutuum). See kujunemine sünnib siis raskejalgseks saanud naese kehas, nimelt iseäralises otse selleks seatud osas, mida emakojaiks hüütakse (Ladina keeli uterus, Greeka keeli hysteron). Seda kehaosa wõi elundit wõrreldi koguni iseäralise loomaga ning mõningad uurijad pidasiwad seda otsekohe iseenejst elawaks; üks tuntud Rooma aja arst ütles seda olewat: „animal, sperma desiderans“ (loom, kes ahnelt seemet imeb).

Rudawiisi aga kõik neid sifemised sündmused inimeseloodes idutsemisel ja kaswamisel oliwad, sellest ei teatud sellel ajal weel midagi.

Aastafajad weeresiwad mööda. Inimesesugu haudus ja uuris asjata nende seaduste kallal, mis tema saamiselkäiku määrasiwad, aga selgusele ei saadud. Alles uuemal ajal langes selgitaw walgusefäär sellesse pimedusesse, mis aastatuhanded otja neid saladusi oli kinni katnud. Hollandi tohter Leuwenhooft leidis 1862 a. meheseenmes iseäralised seemne-loomakased ehk „Spermatozoon“ olema. Ta pani nimelt seemne läbiuurimisel, seda suurendajaga (Mikroskoop) waadeldes, õige hulka wäikefi, kalakudude taolisi eluolewusi tähele. Neid tundis ta siis sugutuse tekitajad olema ning nimetas eeltähendatud nimega. Tema arwas koguni nägewat, et nende seemnekiuukeste jame osa otsekohe, küll väga pisendatud kujus, üsna täie inimese nägu, kõigi ta osadega ja wäljumisega, tunda on. See tilluke olewus, õpetas Leuwenhooft edasi, kaswawat siis emaihus, sealt toitu saades, ühtelugu suuremaks, kuni ta nii suureks ja tugewaks saab, et sellest wäljaspool iseiseiswalt elada wõib. Kui nii kaugele saadud on, tuleb sündimine. — Sellekordne teaduse seisukoht arwas siis terwet sugutust mehe teoks, kuna naesel ainult loode toitmise ja hoidmise ülesanne arwati olewat.

Kuid sellele Leuwenhoofti tähtsale leidisele tõusiwad peagi wastasjed, kes koguni teisisi arwasiwad. Seft nähti ju ometi, et linnud munast tekiwad. 18 aastafaja lõpul, kui Prantsuse suure rewolutsiooni mõjul see arwamine ifka enam ja enam maad wõttis, et inimene kehalikult loomafarnane on, tehti see ütetus siis täitsa üleüldiseks ja wiimati õpetati kindlakujuliselt: „Omne vivum ex ovo!“ (kõik elu tuleb munast).

Mõnda ainas siis juba seeford õpetlaste ringkond, mida päraist, üle pooleajaaja aasta eest, uuem loodusteadus teaduslikult kinnitas ja selgeks tegi: Karl Ernst von Baer*) leidis inimeselgi muna olema.

*) See õpetlane elas ja töötas otse meie maa ülifoolis Tartus; ta mälestusfugu on Tartu Doomemäel.

Waatileme nüüd seda inimesemuna ligemalt; suurendajaga on seda nüüdsel ajal õige hästi wõimalik teha.

Naesterahwa munasarjades kaswawad ja kujunewad nende pinna- wäikesed rakukesed, mis kuni hernetera suuruses wõiwad kaswada; need on helekollaka, weemoodi sijuga. Neid ep peetigi esiti otse muna- deks ja nimetati neid selle õpetlase järele, kes nad esiti leidis, „Graafi kollikelid“ (pöiekesed). Kuid peagi märgati, et need sugugi munad ei ole, waid ainult kaitsewarjuks päris munadele, mis nende sees leiduwad. Päris-muna on nii väike, et seda palja silmaga ainult kui tillukest walget täpekest näha wõib. Kui see aga suurendusklaasi alla pandakse, siis nähtakse ta juures mitmesuguseid kihtiid, mille otstarbet pärastine tähelepanemine tundma õpetas ja araseletas. Kõiki ümbritseb läbipaistew, wõrdluslikult pakš nahk. Sees on munarebu ja selle sees ujub iduleheke, iduplekiga.

Kudawiiji saab aga see ülitilluke iduke inimeseks?

Niipea kui muna oma tekkimise kohas (munasarjas) küpses on saanud, s. o. kui ta sifemine olu ja kaswamine sugutamiseks walmis on, siis lõhkeb Graafi pöieke, wõi rakuke, milles ta seni seisis. Nii satub muna esiteks wabalt kõhukoopasse. Seal wõib see otja saada, nagu enamasti ka sünnib. Wõib aga seal ka sugutatud saada (sellest räägime pärast weel) ning teatawa piirini wälja kaswada. Harilikult aga tõmmatakse küpse muna ifka koha munasarjaga ühenduses olewate muna- narmaste wahetele, mis end ühtelugu liigutawad ja sellega nagu muna kinni püüawad. Narmaste kaudu libiseb idurakk muna- torusse ja läheb selle kaudu wiimaks emaka-koopasse. See muna küpsmise sündmus ja munasarjast lahkumine toob igakord tugewaid erutuse- tundmuusi ligi. Munnud waludgi; iseäranis rihtluudes. Ning siis tekib ka suguosadesse rohke were kokkuwoolamine, mis seal tut- tawa kuuriiete-werejoofsu tekitab. See kestab mitu päewa, wahel terve nädali. Et see olek suguküpsse naesterahwa juures ifka umbes nelja nädala tagant kordub (nii siis iga kuu pärast), siis ongi seda harilikult kuupuhastuseks nimetatud. Nastatuhanded otja oli see naeste- rahwalik-olek ning ta põhjus nagu mõistatusesks, kuni uuema aja teadus sellele wastuse leidis.

Kui nüüd emakaspe sattunud muna seal sugutatakse, hakkab ta koha kiiresti kaswama ja täienema ning sellega on naesterahwas raskejalgne. Ning siis jääb ka koha kuuriiete woolus järele, mis naesterahwale enamasti kõige esimeseks käimapeale saamise tunde- märgiks on.

Kui aga muna emakojas sugutamata jääb, saab ta seal warsti otja. Ning siis kordub jällegi seesama sündmus teise muna küpses saamisega ja munasarjast lahkimisega. Wäga rohkest on loodus selle eest hoolitsenud, et tema kõigetoredamad olewused, inimesed, mitte otja ei saa. Nagu igalpool selles otjatus riigis, mis tema õnnistawa walitjusekepi all seisab, on ta ka selles asjas oma olewuste edasi- kestmise eest täielt hoolitsenud.

Olgu weel tähendatud, et naesterahwas otse kuupuhastuse järele kõige enam iha tunneb, meesterahwaga fehalitult ühineda. Selle põhjus on wiist küll, et jellel ajal ta fuguofad rohkefti werega täidetud ja nii erutatud olefus oliwad. Ehk jälle mõjub küpse muna, mis fugutamift igatfeh, faladuslikul wiijil naesterahwaliste fuguclundite peale. Meie ei tea seda!

Rudawiifi fünnib aga fugutamine?

Efiti on tarwis fiin wäikeft tähendust teha, mis küll öieti asjasse ei puutu, aga wast ometi mõnele tarwiline on. Eeft mõnigi lugeja hakkab ehk mõtlema, et kust see tarkus ometi pärit on, mille mõjul nii faladuslistest asjadest nõnda awalitult ja felgesti kõnel-dakfe? Ning raamatukirjutaja ongi seda tihti näinud ja kuulnud, et farnast juttu fugugi ei ufuta, ehk selle kohta õlasid fergitades naera-tatafje, seda unistufeks ja tühjaks mõtekujutufeks pidades.

Õsjalugu pole aga fugugi nõnda.

Mis ma fiin jutustan, on kõik hulga, aastate kaupa keftnud, kuulfate ja tublide õpetlaste tähelepanemife ja uurimife wili. Selleks oli paljude furnute lahtilõikamift waja, hulgana tehti katseid ka loomade juures. Ning et see, mis nimetatud mehed tähele pannud ja fiis õpelaufeteks kofkuseadnud, tõe alufel feifab, seda näitab nende õpetuste kohafus tegelitult tarwitamifel.

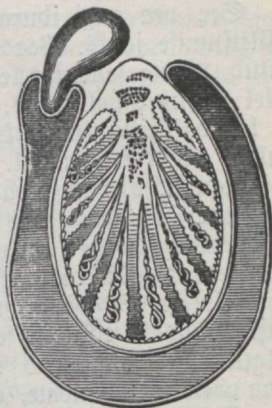
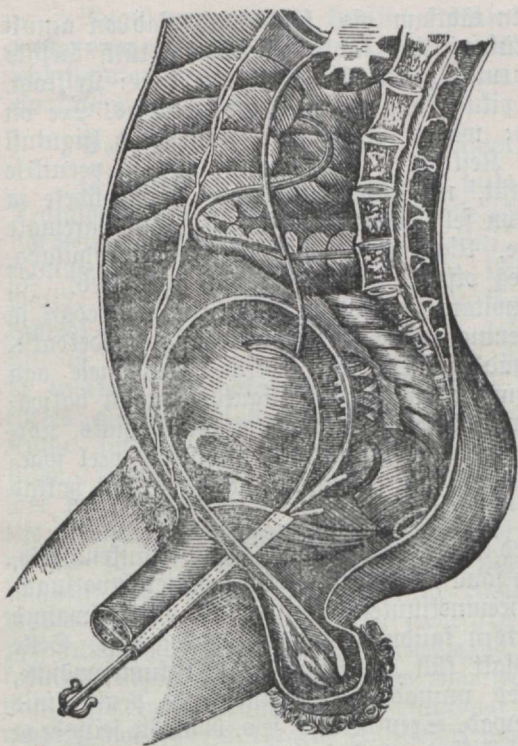
Kuna meie nüüd naesterahwa idurakuga, mida lühidalt munaks hüütud, tuttawaks oleme faanud, paneme ka meesterahwa idu-rakku tähele — feemet (fperma).

Nagu ju eespool feletatud, oli feemnekuufeste esimene tähele-panija (leidja) neid konnakude taolitfeks kudemeks nimetanud ja nõnda kirjeldanud. Konnakudes leidub ju teatawalt noorte konnade algustkuju; felles on ümmargune, libe kogu wõi keha, mis end oma peenikefe, keerlewa faba kaudu wee sees ruttu edafi liigutada wõib.

Nõndawiifi kui Leuwenhooft inimefe feemnekuufefi kirjeldas, tund-fiwad seda ka pärastifed uurijad üleüldifelt ja peaasjalitult õige olema. Kuid pärastifte palju parandatud fuurendusklaafide ja wäga peenikefeks kujunenud uurimisewiifi mõjul läks korda, nende juures weel peenemaid kujundufi tähelepanna ja kirjeldada.

Waatleme fiis nüüd feemnekuufefi ligemalt, nagu praegufed uurijad neid tunnewad.

Efiti märkame nende ruttu läbifegi liikuwate wäikeste täpifeste juures heledat läiget, metalli= ehk weel õigemini pärlnutri wärwilift. Nende eespool näeme ümargust pead olema (waata pildilehte). Kui meil korda lähleb, feemnekuu keerutufel seda küljepoolt tähele-panna, fiis näeme, et see pea mitte ümargune kuulife pole, waid nagu lapikut kuu näitab, millel teraw ots on. Pärastpoole näeme, et jellel oma ifääraline otstarbe on. Selle otstarbe jaoks on olewuste feemne-kuufeste juures nende otfad ehk terawad murgad wäga mitmekujuli-fed; päitufeks on roti feemnekuufefi pea kirwetera kujuline.

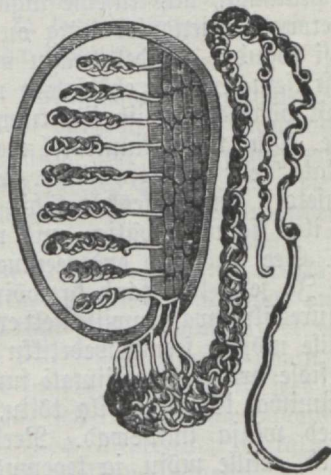

Muna pifuti
läbildige.

Meeserahwa feha keft-elundid förwalt läbildikes.

Kufetoru kitsastused (Striktur).

Muna ja förwalmuna pifuti läbildikes, otse-
koheste seemnetorukestega ja munawörguga.

See pea ongi iduraku tähtsam osa, sest muud osad on ainult edasiliikumise jaoks. Pea külge liitub lühike, torumoodi tükk, kaelaks hüütud. Ning selle järele tuleb pikem, ka ümargune liige: Reffkoht. Sellel on ühelspool kitsas, pikuti käiw, narmendaw palistus. See on küll ka edasiliikumise jaoks; wahest edendab see puurivaid liigutusi kiukese ümberkeerlemisel. Reffkoht lõpeb wiimati pika ja peenikese niidikese, s. o. kiuk-sabaniit, mis ühtelugu liikumas on, ühele ja teisele poole keerleb. See on selle jaoks, et oma, wahetuji paremale ja pahemale poole käiwate, liigutuste läbi kiukest edasi nihutada, nagu seda paadi tagumises otsas liigutataw mõla wees teeb. Ja tõepoolest on see väga huwitaw ja kena etendus, kui neid edasi ja tagasi liikuwaid tillukesi seemnekiukesi suurenduseks laajaks waadeldakse. Wälgukirusel jooksewad nad läbisegamine. Niipea kui meie aga külma wett liqi paneme, on korraga elawad liigutused nagu halwatud. Sabaniidikese keerlemine jääb ifka enam pikaliskemaks, nõrgalt ja jõuetult ujuwad need enne nii karmed niidikeseid weel waevalt edasi. Peagi aga lõpeb iga liikumine ja haurahu hakkab walitsema; seemnekiuk on j u r n u d.

Paneme nüüd seda teed tähele, mida mõõda seemnekiukene käib, kuni ta oma tegewuse-kohtale jõuab. Selle järele kui meesterahwa sugutamise-elundis, munades, seemnekiukesed kujunenud ja kaswanud on, rändawad need seemnetoru kaudu ülespoole kõhukoopasse. Selle rändamise tekkimiseks on osalt küll kiukeste eneste liikumise wõime, osalt aga ergulised erutused munade ja seemnetorude peale, mis suguliste ärituste tõttu tulewad. Seemnetoru, s. o. õhukeste seinadega nahkne kanal, paneb neid wäikseid rändajaid korraks seemnepõiekestesse peatama, mis kujeme taga leiduwad. Need põiekeseid on dieti seemnetorude laiendused ning on esiteks selle jaoks, et juurdetulewaid kiukesi koguda, nendele nagu magasiniks olla. Teiseks aga imitseb nendeist izejuune ila ehk sahwat wälja, milles siis kiukesed ujuwad. Nendeist põiekestest wiib siis kummagist küljest wäljaminekutee kusetorusse. Seal tuleb kiukestel weel ühest jaamast läbi käia. See on „prostata“ ehk eesfeisja-nääre. See on kastaniakujuline kehake, millest kusetoru umbes keskelt läbi käib. See nääre annab enesest niifama ila (sahwti) wälja, mis waltjas wälja näeb ja sarwe moodi lehtab. See ila segab end seemnewedelikuga ning kaswatab siis selle hulka. Ja selle läbi saab ka wõimalikuks, kõige kõrgema sugulise erutuse juures ilmuwa hoowiihiliselt end liigutawate wäljapritsimise-lihaste rõhumise mõjul, seemnewedelikku hästi kaugele naesterahwa suguosadesse jisse prittida. Wiimati suureneb seemnewedeliku hulk ka weel selle liimiwa, klaasselge ila tõttu, mida meheliikne eespool leiduwad näärmes wälja imitsewad. Need on n. n. Comperi (ütke Raupe) näärmes, mille mõju ja tegewus sugulisel erutusel farnane on, kui naesterahwal Bartholini-näärmetel.

Meie tunneme nüüd seda teed, mida sugutusewedelik meesterahwa kehas käib. Järgnewalt waatleme selle teekäiku naesterahwa kehas.

Nagu meie eespool kuulsiime, asub naesterahwa küpsiks saanud muna oma rändamise järele (läbi munatorude) emakakoopas ning ootab seal fugutawat ainet. Et see jünniks, peab fugutuse-wedelik ta juurde emakakoopasse jõudma.

Selle jaoks on loodus faks wõimaluist walmistanud.

Fugutuse tegewusel surutakse mehe seemnewedelik ematupesfe. Teatawalt jünnib see fugutuse tegewuse lõpul. Sarnane on oluford ka naesterahwa juures, kui ka mitte alati. Ka seal tühjendawad end eelnimetatud Bartholini-näärmed ja tõukawad hoowiisi wedelikku wälja, mis end mehewedelikuga segab. Selle juures jünniwad naesterahwal niisamuti hooglised, tahtmata tekiwad, ruttu üksteise järele käiwad, ematupe-libaste kofkutõmbused. Need liigutused käiwad edasi ka emakasfe. Emakakoopas tõmbab end hoogliselt kofku ning furub enefes olewat liiniwat ila looduse nõudel emaka-juust läbi tupesfe. Kuna kofkutõmbuse järele muidugi filmapilk jälle laienemine tuleb, imeb emakas selwiisil tupes olewat fisu omajagu ka enefesfe. See wäljasurumine ja fiseimemine kordub nii ifka peale, kuni fugulise erutuse kõigefõrgem järg kestab. Kui nüüd niifugune oluford meeste- ja naesterahwa juures ühtlasi jünnib, f. o. kui fugutuse wedelik ofte fiis tupesfe priifitakse, kui emaka fuu end awab ja kofku tõmbab, fiis imeb emakas seda wedelikku ning sellega ühes sadafid, jah, tuhandeid, seemnekiuufesi enefesfe, ja kui need fiis seal munaga kofkupuutuwad, wõiwad nad kohe oma tegewuist alustada. Sarnasel wiisil jõuawad seemnekiuufesed muidugi ka jelfkorral emakasfe, kui naesterahwa juures kõrgem erutusejark kohe sellejärele tuleb kui mehel.

Kuna aga naisterahwa juures niifugune olef fugulikul kofkufaanisel õige tihti puudub, fiis on loodus ka teistfuguse tee rajanud, mille faudu seemnekiuud muna juurde jõuda wõiwad.

Meie kuulsiime eespool, kui fuur liikumifewõim seemnekiuufestel nende peenikestes sabafestes on. Nende jõuul ja tõukel liiguwad nad ematupes, kui nad aga sellesse on fatunud, kohe ruttu edasi, emaka-fuu poole. Kuid selle juures on waja meeles pidada, et meie fiin ülifillufestest asjafestest kõneleme, millel alles umbes tuhandefordfel juurendamisel niifugune fuju on, kui pildilehel näha. Ning kuna nendel tupes ifka mitmetolliline tee käia on, fiis kuluf neil selleks wõrdluflikult kaunis pikk aeg ära. Kiinufeste elufestiwus on aga ainult mõne päewa pikkune, ehk nad küll tupe-ilas niifuguse elu-elemendi ees leiawad, mis neid mitu päewa wärsked ja priifed hoiab. Et nüüd seemnekiuufestele teed emakasuu juurde, ning emaka sees edasi muna juurde, kergitada ja lihendada, selleks tarwitab loodus fiin ühte oma õige imelist feadust, mis enda ülifepenifese korraldufega waatlejat ifka peale uuesti inestama ja mõtlemata paneb.

Lahkelt lugejalt palume wabanduist, kui meie selle kirjeldamises ja selgitamises korrald fäesolewata aine juurest lahkume ning mõnitigaid asju üleüldifest loodufeteadufest ette toome.

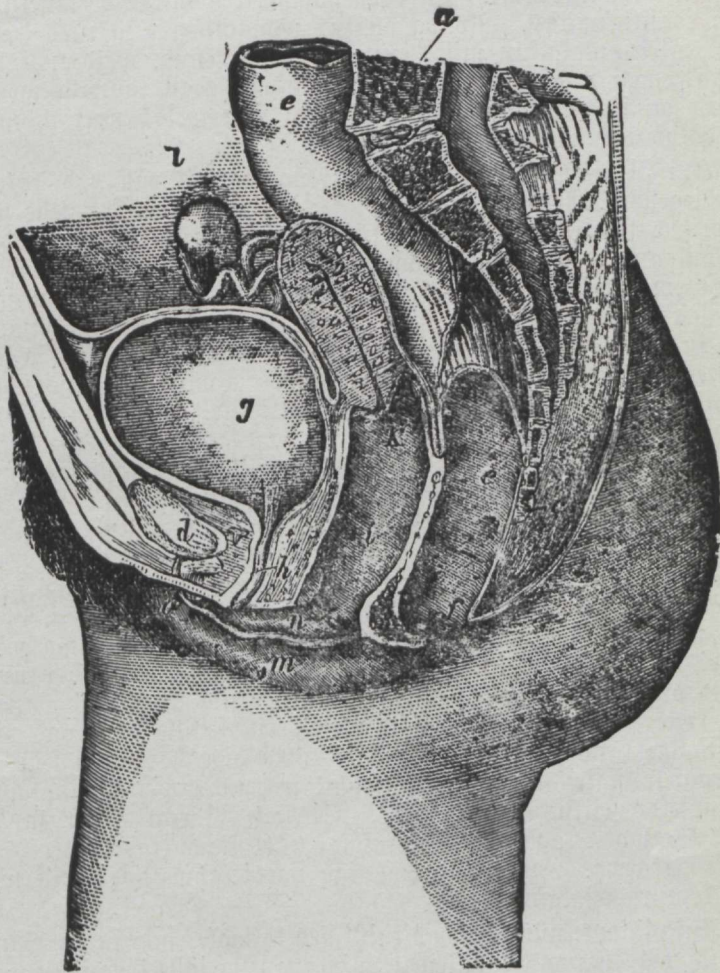

Meie nimetajime eespool praegu üleüldiselt maksawat õpelauget: „Kõik elu tuleb munaft.“ Kuid seda lauset on nüüd weel üleüldisemalt teises kujus awaldatud, mis ütleb, et: „Elufandja on rakute.“

Mis aga on rakute?

1839 a. leidis õpetlane Schwann Berlinis, et kõik inimese kehafosad ülinäiksetest kaju-osaftestest koos seifawad, mis küll wäga mitmesugusel wiisil muudetud ja mitmesugusteks otstarbeteks kohaseks kujutatud on, kuid kõigist nendest wõib ikka ühist algkaju ja algkorraldust ära tunda. Nendele wäikestele osafestele pani ta raku nimeks. Need rakud on wäikesed pöikefised, mis kõige kujunemise alg-ainega, n. n. „protoplasмага“, täidetud on. Seespool on nendel üks ehk ka mitu tera, f. o. kohtafid, mis juurdepandud wärwiaineid ahnelt wastu wõtawad ning nõnda end ilufalt ja tuntawalt wärwiwad. Need terad jagunewad kindlate seaduste järele, aga niipea kui see sünnib, jaguneb ka rakute kaheks, kellel kummagil oma tuum on, ning nõnda kasvab ja suureneb elaw rakute ühtelugu. Nii siis wõime kellegi elawa olewuse terwet keha, näituseks inimese keha, õige kohaselt nagu rakkude-riigiks nimetada, ehk teiste sõnadega, looduseft seatud miljonite rakkude koostegewuseks. Need kehad tekivad kõik algusliiselt kahest ühinewast rakkuseft: Munarakute ja seemnerakute. Seft muna ja seemneküund ei ole iseeneft midagi muud kui rakud. Aga rakkude-riigis on siis igale rakkude liigile, mida looduse-uuriija kudemeks nimetab, oma kindel tegewus ja ülesanne karwapealt ära määratud ja kätte näidatud.

Nõnda siis ühineb üks osa rakkudeft kõwadeks toetuskudedeks ja nendest saawad kondid ehk luud, teised jälle liikumise tegewuseks, nimelt lihased (muuskliid). Jälle mõned teised on nagu suured ifandad, kes sarnaselt keha üle walitsewad kui riigiwalitsejad rahwaid; need on peaju ergud. Kuid kõiki kudemeid katab weel iseäralik kattekude (epithel). Selle ülesandeks on, lahuseiswate kudede kinniliimimist ja kokkufaswamist keelata. Sellepärast on ka keha wälmine nahk, nagu ka kõik kehas leiduwad torufised (kanalid), selle kudemega kaetud, mis ise ka wäga mitmesugune on, ühe- ehk mitmekesine, iseäralise mitmetmoodi rakkude ehitusega. Nendest kattekudedest on iseäraline liik see, mis nina ifemist ilanahka katab, milleft teatawalt tatt wälja imitseb, ja otse niifamafugune on ka naesterahwa suguelundite kate. (Selleft selgemaks arusaamiseks oligi eelolewat kirjeldust waja.) Seda nimetataffe siis ka ebemekudeks (Klimmer-epithel). See on suurtest, ühetuumalistest rakkudestest kokku pandud, mis nagu kindlustuse tugi-fambad tihedalt üksteise kõrwal reas seifawad. Ning iga rakute kannab oma pealmisel pinnal suure hulga ülipesnikesi ebemeid, ja need on ühte-alati liikumas, kuna end wahetuifi maha paenutawad, jälle sirgeks tõustes uuesti paenutawad ja siis jällegi püüsti ajawad. Nende liikumist wõib kõigekohasemalt wiljawälja hõljumiseega wõrrelda, millel wiljatõrred tuule käes alla wajuwad ja püüsti tõuswad. Kui siis mingi wäikene kogute selle ebemeliikumise külge satub, siis wõta-wad ebemed ta muidugi kinni ja ajawad edasi.

Naesterahwaste suguosade

pikuti läbilõige.

- a. b. c. Selgrootluid. d. Kõdistaja. e. Pärasoolik. f. Uruauf. g. Kuspeõis.
h. Kusetoru i. k. Ematupp. l. Munafari. m. Suured häbedufemokad.
n. Väikesed häbedufemokad.

Nüüd läheme siis oma päriskirjelduse juurde tagasi ning kõneleme tähendatud teiseft teest, mida loodus seemnekiuukestele on ehitanud, et need kergemini emakojasse jõuaks. See ep ongi praegu kirjeldatud ebemelikiikumine. Tähendatud wiisil aidatakse seemnekiuukefi nende edajiliikumises. Nõnda on siis wõimalik, et ka need seemnekiuud, mida emaka-suu mitte enesesse pole imenud, waid tupestse on jäänud, ometi pea emaka-suust läbi emakasse edasi rännata wõiwad. Nendel on ju oma enda liikumine ning seda toetab weel mõjuwalt tähendatud ebemelikiikumine.

Kui siis seemnekiuud emakasse jõuawad, otswad nad seal kohe omale tegewust. Arwame nõnda, et üks sarnane wäesalk — seda nimetust peame siin küll tarwitama, kuna need wäikesed idu-äratajad ikka suure hulgana ilmuvad — kolmanda nädali lõpul pärast wiimist kuupuhastust emakasse jõuab. Kuid siis ei ole nendel midagi hakkaniist, sest wiimastest küpses-saamisest tulnud ja emakas walnis seisnud muna on nüüd ju furnud. Kui nüüd wäikesed eluäratajad oma pikal ja keerulisel teel mehemunast emakani kaua aega on wiibinud, siis saawad nad küll peagi otja. Sest nende eluiga on lühike. Aga on ka wõimalik, et nad alles wärsked on; wähest on emaka-suu nad kohe enesesse imenud, siis rändawad nad sealt weel edasi. Nad roniwad emakoopast läbi, lipjawad siis munatoru wäljatuleku suu sisse ning rändawad ka jedomööda weel edasi. Kui nad siis seal, nüüd pea algawa kuupuhastuse puhul, ehk ka weel munasarjas eneses, wõi koguni wabas kõhukoopas munasarja juures, küpse muna juurde fatuwad, ning nendel korda läheb seda sugutada, siis on see küll jellele naesterahwale väga raske õnnetus. Niiwiisil kaswama hakkaw laps ei saa ometi kuiqi kaugele täieneda, sest tal puudub ruum ja kohane toit, ta sureb pea ära ja puruneb, kuid see sigitab õnnetule emale werekühwitust ehk siimist werejooksu, mille kätte nad hirmfate piimade kätte surewad. Muudugi tuleb õige harwa ka seda ette, et sarnaselt sgiw laps omale soolakorra peale wõtab ning nõnda „kivilapses“ (lithopadion) saab. Sarnasel korral jääb ta küll emale koormaks, aga see wõib ikkagi weel kaua elada. Kuid seda jünnib üliharwa. Hoidku Jumal iga naesterahwast jelle nii nimetatud kõhu-raskejalguse eest.

Kuid jätame nüüd kurwad kujutused kõrwale, mis ju ka, Jumal tänatud, õige harwa ette tulewad, ning paneme jälle korrajärelist eluja saamisekäiku tähele.

Arwame nüüd, et kirjeldatud seemnekiuudude sõjasalk emakas küpse muna juurde fatub. Silmapilk tormawad need wäikesed, ülikärmed olewused munakuulikese kallale, mis nendest palju suurem on, ning katsumad endid jellesse puurida. Selle juures tarwitawad nad oma pea terawat otja, mida meie eespool kirjeldasime, nagu oherdikis, ning oma peenikese ebemepalistuse mõjul (millest ka eespool kirjeldatud) keerutawad nad ennast ümber, millega puurimine seda rohkem hoogu saab. Kuid munakoos on nende wäikeste waenlaste jaoks

harilikult kaunis kõwa ning seisab nende tugewasti wastu. Sellepärast ulatab ainult nende kiudude jõud lõpuks läbitungimisele, kes munakoorest, mis igalpool ühepakstune on, kõigeotsimal teel läbitungida püüawad; nii siis, ainult see seemnekiuuke suudab munasse tungida, kes karwapealt otsekohe koorest puurib, kuna need, mille pead wiltu koore sisse tahawad tungida, tühja tööd teewad. (Muidugi on õige suur mõju ka sellel, kui tugew ehk õrn sellegi naesterahwa-muna koor on; niisama ka, kui tugewad ehk jõuetud seemnekiud on.)

Kui aga selle juures kats ehk rohkem seemnekiudu munasse peawad, siis tuleb sellest kakkute, kolmikute, ehk weel rohkema laste siginemine korraga. Sedasama sünnib, kui juhtumise wiisil munas mitu iduplekki leidub.

Muna sisse jõudes laguneb seemnekiud kohe ära, ta sifu ühineb munaga, ning sellega on muna sügutatud, idutsimine on alanud ning loode hakkab kujunema ja kasvama.

Sii saadik on siis asi täiesti selge. Kordan seda, mis eespool juba ütlesin: Ma olen siin täitsa tõsiseid sündmusi kirjeldanud.

Saladusrikkalt ja väga suurewiisiliselt on loodus sügutamise tegewust korraldanud. Ose imestama ajab, kui mõtleme, kui peenikeselt küll need kõigewäiksemad olewused kokkuseatud peawad olema, millest inimene tekib: Muna ja seemnekiud! Nendest ülitilluketestst täpiketestst saawad lapsed, mis enamasti ikka nii oma näokujunemise kui ka meelelaadi ja wõimete poolest enam ehk wähem wanemate jarnased on. Olgugi küll, et ka kasvotamine ja ümbrus selles weel palju teeb ja mõjub, aga alused kõigeks selleks, mis inimeses nähtawale tulewad, peawad ometi juba idudes olemas olema. Ning see kujunemise ja täienemise tee on meie uuriwa silma ees warjul. Meie ei tea ega tunne neid keemikalisi ja füüsikalisi seadusi, mille järele, kui muna ja seeme ühinemud on, idutsimisekäik ikka ühelwiisil ja kõikumata kindlalt sünnib.

Agas meie oleme ometi kuulnud ja tundma saanud, kuida inimene saab ja sığib, sellele jumalik hingeõhk sisse on puhutud, nii et tema waim isigi taewawälgu teed juhib ning tugewa käega „maad omale allahetlikuks on teinud.“ Ning meie kumardame end alanduses ja auikartuses Selle kõigewäelise ja kõigearmulisema ees, kes seda kõik nii hästi on teinud.

Kolmas peatükil.

Gesolemas peatükis saime selge teadmise selle üle, kuidawiisi inimene tekib. Küll oleks weel mõndagi sügutatud muna edaspidisest täienemisest kõnelda. Meie wõiksime kuulda, kuidamoodi see esiteks kolmesse idulehesse jaguneb ning kuida need siis nagu torudeks saawad,

millest ajajooksul ja üksteise järele teha ükijitud elundid kujunewad ja wäljakaswanawad.

Uga olguqi need sündmused inimese alg-elust huwitawad ja õpetlikud, need käiwad täienemise-käigu liiki ning nende kirjeldamiseks pole siin õige koht.

Meie oleme oma raamatule nimeks pannud: „P e r e k o n n a r a a m a t ;“ sest ta peab perekondlise elu jaoks õige teenäitaja ning juhataja olema. On kusagil perekonnas asi nii, et abielulised, kes seni lapseta olnud, omale pärijat igatsewad, siis on kõigepealt waja, et keegi arst abieluliste kõiki sugutamise-elundi si karwapealt läbi waa- tab. On nendes kõik osad korralikud, siis tuleb küsida, kas naese kuupuhastus korrajäreline on. Kui ka see nõnda on, siis on waja weel mehe sugutamise wõimtu, ta seemnekiudusid, suurenduse-klaasiga läbiwaadata. Kui siis nähtakse, et seemnewedelikus hull täiesti wäljakaswanud seemnekiudusid tubli elawusega olemas on, siis andku arst abielulistele weel kord suguelulise läbikäimise tarwituse kohta õiget juhatusi, õpetagu nendele tublisti, aga mitte ülearu süüa ja juua, ning oodata siis tagajärge ära. Kui muidu kõik suguelundid korras ja terwed on, siis on sugusaamise puuduse põhjusiks enamasti ifka sugulisel ümberkäimisel tehtud wead. Kui neid wigasid enam ei korrata, siis toob seni asjata waewanägemine kord tõesti tagajärge ning ühel päewal tõstab soowitud pärija oma healt.

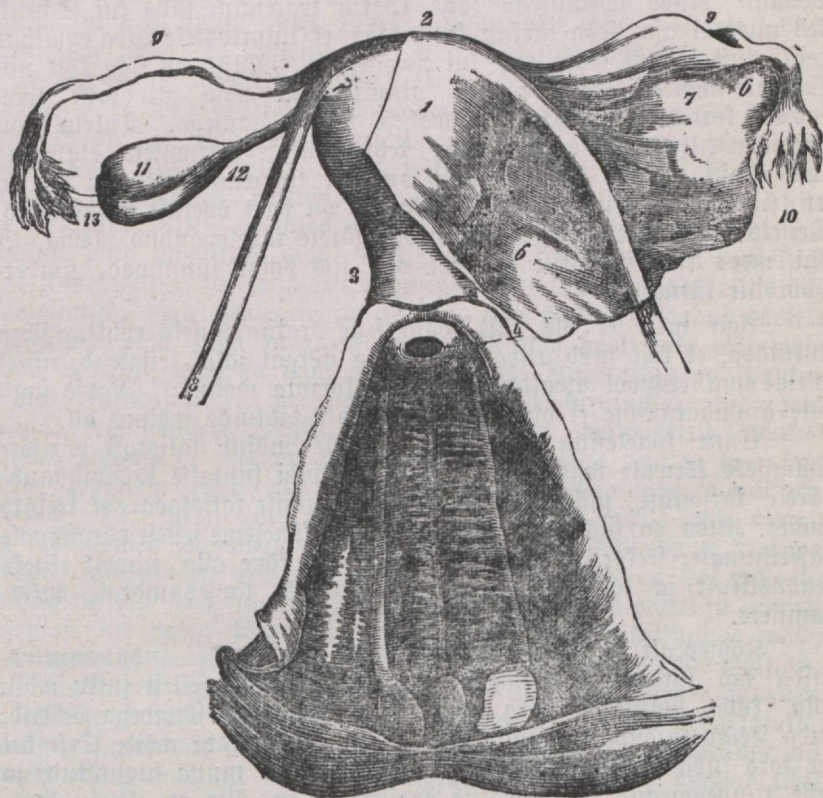
Teisiti on aga lugu, kui sugutamise-elundi juures wõõriti kujunemised ehk rasket liiki haigeks-jäämised leiduwad. Sarnasel korral ei ole enamasti küll aitamise wõimalik — olgu siis arukorral loikamise läbi, mis aga wäga kardetaw on. Nii siis peawad need kahetsemise-wäärilised inimesed sellega leppima ja wanemarõõmu tundmata oma eluteed lõndima.

Olgu siin ka weel mõni lühike sõna sugutatawa lapse sugu- määramise kohta.

Selle üle on kõige suuremaid lollusid lobisetud, mida ifegi arstid on teinud, ning suur rahwahulk on seda rumalust uskunud ja järgi lobisenud.

Kuid teadus ei tunne mingit teed, mis wanemate tahtmise wõimtu alla annaks, oma tulewa lapse sugu ette äramäärata. Seda pole olemas! Kõik kirjad, milles selleks abinõusid õpetatakse, ei ole muud kui jämedad pettused. Ma kirjeldasin eesolewas peatükis selle- pärast meelega nii karwapealt kõiki peenemaidgi sündmusi suguta- mise juures, et lugejad ise otsustada wõiksiwad, kas selle juures küll kudagi loode-sugu kujunemise peale mõjuda wõiks! Aga meie nägime, et seda ei saa. Alles neljandal kuul pärast sugutamist on loode juures suguwahet tunda. Erialselt on kõigi loodete juures sugu- osad täitsa ühtmoodi ning alles neljal esimesel kuul kujunewad need emb-kumma sugu kohaselt.

Muidugi on küll wäga mitmesuguseid arwamisi, ifegi „teadus- liisi,“ selle kohta awaldatud, kudawiihi wanemad oma laste sugu enda

Emakas oma kõrvaliste elunditega, eestpoolt.

1. Emaka-koogu. 2. Emaka-pära. 3. Emaka-suu. 4. Ematupe suu, eelmise ja tagumise huulega. 5. Ematupe tagumine sein ristkortsudega. 6. Pähema külje lai emakapool (paremalt küljelt on see ära võetud, et selle all olemaid osasid nähtavaks teha), ühes selle sees oleva munasarjaga. (7.)	8. Mõlemad ümmargused emakapaelad. 9. Mõlemad munatorud. 10. Munatoru välimine trehtri kujuline ots, oma fakilise äärega; see heidab end kuupuhastuse ajal munasarja ümber, et sellest muna välja munatorusse suruda. 11. Paljastatud parempoolne munasarja oma paelaga (12), viimases otjas harukese läbi (13) munatoru trehtrikujulise otjaga ühendatud.

foowi järele määrata võiks. Nii õpetati waremalt, et naesterahwal parempoolsest munasarjast munad poislaste jaoks tulewad, pahempoolsest tütarlaste jaoks; teised jälle ütlešiwad asja ümberpöördukt olema. Teised õpetasiwad jälle (palju waremini juba kui Schenk, kes uuemal ajal seda tarkust kuulutab), et tütarlastele juba emaihus teistfugust toidust waja on, kui poislastele. Müüd on aga kõik niifugused mõtled maha jäetud, ainult kahte asja arwatakse weel mõnel korral mõjuwaks, ja wahest kauni õigusega. Tulew fugu kujunewat selle wanema järele, kes fugutuse-tegewusest elawama ihaga osa wõtab: Kui see ema on, siis tulewad tütrede, ja kui isa on, siis pojad. Kuid ka ümberpöördukt on seda õpetust ette toodud. Teiseks arwatakse arwustiku-teadete järele tähelepandud olema, et kui mees naesest palju wanem on, siis pojad sünniwad, ümberpöördukt tütrede.

Aga meil ei ole küll waja selle äratundmiseks rohkem sõnu kulutada, et kõik need arwamised wäga nõrgal jalal seisawad, nii et meie oma eespool awaldatud ütelušt korrata wõime: „Lapse fugu ette-aramääramine ei ole mitte wanemate tahtmise wõimu all.“

Enne kõnelesime abinõuudest, mille mõjul takistusi pärijate saamiseks kõrwale saata võiks. Kuid teistpidi tuntuks ka abinõuude järele tarwitust, millega järeltulijate ismuništ takistada ehk keelata võiks. Kuda on siis lugu nendega? Meie kõneleme sellest pärastpoole täielikumalt; seetord wõtame aga kaks asja kõne alla, nimelt ešiteks seaduslikult ja kõlblikult lubatud abinõuud lapseõnnistuse takistamiseks.

Kõigepealt olgu kohe tähendatud, et nendes nõuannetes, mida ma järgnewates ridades ette toon, ainult sellest juttu wõib olla, kuda fugutamist ära hoida saab, ehk teiste sõnadega öeldud, kuda seemnekiudude tungimist emaka-koopasse keelata wõib. Sest kui see kord juba sündinud on, kui emakas leiduw muna fugutatud, ja selle tundemärgiks kuupuhastus ärajäänud on, siis on elu ju idutsemas. Kes siis seda weel meelega ära häwitada katšub, selle pišie on kuritegu idutsewa elu wastu, ja ta langeb sellepärast, kui asi awalikuks tuleb, nuhtluse alla. Wene riigi nuhtluseseadus määrab ihufugu ärakootamise eest nendele, kes selles osalised olnud, Siberi trahwi; on aga loode kaotamise-korral ju üle kuue kuu wana, siis loetakse seda mõrtšukatööks ja nuheldakse sunnitööga.

Ja selleks on seadusetegijatel täieline õigus! Sest kui idutsimine, uue elu tekkimine, juba alganud on, siis ei ole inimesel enam õigust seda weel ära häwitada. Mis ta teha wõis, on ta ära teinud; mis peale selle, peab kõigewägewamalt maksimate seaduste hooleks jääma.

Meie ei taħa šin mitte kõiki neid häbiwäärilisi šifimisi ja wälimisi abinõuusi nimetada, mida kuriteolised käd idutsewa elu häwitamiseks tarwitawad, kuigi need meile kahjuks kohtu-arstide kurwade aruannete järele tuttawad on. Meie jätame nad meelega

teatamata, et mitte neid inimesi kiisatusesse jaata, kes sarnaseid asju jeni ei tundnud, aga hädakorral ometi wast neid tarwitusele wõtaks, kui nendest kuulda saaks. Rahjuks on ju küllalt niihästi mehi, kui weel enam naesi, iijigi — piisti häbi küll — nagu kohtu-teatustest näha, ka tohtrijid, kes jeda kurbu tarkust õpetawad ning jelle eest omale mehiselt maksta lasewad! Inimesefugu auus kaitse-waim peab jelle juures küll punastama ja oma palet finni katma! Paraku on küll õige, et see karistus wäga wali on, mis tütarlapsese ofaks saab, kui ta oma põues põkitsewa tungi järele käies ekki-jammu on astunud! Hirmsad on need südametunnistuse-piinad, mida ta siis tunneb, kui ta süles midagi elawat liigutab ning öö warjul tehtud patt awalikuks saab! Kui tihti on küll juba, nii kantslitel kui kõnetoolidel ja ka ajafirjanduses, leitud-laste majade ajutamiist joowitatud, neid heategewaid ajutusi, mis patuelus jaadud lastele emalikult oma käed awawad ning neid oma hoolse alla wõtawad, ilma et nende nime ja fugu järele päritaks. Runstnikud on liiguta-wates kujurajumise- ja maali-töödes jeda kujutanud, kuda seal wagad öed, waijete „Meitji Maria“ nägudega, mahajäetud lapsukeji wastu wõtawad. See on ju omakohast küll wäga ilus ja hea, aga kaine waatleja näeb jelle ometi ainult inimliku-tunde joowastuse olema. Tõji on ju küll, et nendes maades, kus leitud-laste majad ja lastesõimed jaadawal on, lastetapmiste ning idutsewa ja küpsewa loode äraheitmiste arw wäheneb. Aga jelle wastu on seal jälle ka kõlblufeta elu jeda suurem. Ning ofte see asi tõstab ometi ju inimest loomast nii palju kõrgemale, et ta oma kirgejid taltsutada wõib, end mitte nende mõju alla ei anna, waid nende ja enese üle walitseb. — Nääkimata olgu siin, kui ofjata kurb ja wilets ikka nende õnnetute wäetikeste saatuse on, jelle peale eelnimetatud wiisil halastatakse. Raugetl juuremalt jaolt elutsewad nad wõhinwõdraste hoolitseuse all ometi ofjatu wiletsjalt nagu keldritaimed, närtseiwad ja saawad tihti warajelt ofja.

Meie kuulsime ju eespool, kui tugewaks ja kohaseks, heaks toeks rahwaste edukäigule see oli, et riigiliku elu aluseks abieliu kindlaks seati. Kas peab siis jelle puhta kodukolde-tule pehme, terwet inimese elukäiku nagu ärafeletaw läige ära kustuma, mis ilufates, süüta lastesilmades ning wanemate rõõmu- ja uhkusetundmuses oma wastupaistet awaldab? Kas peab siis jelle asemel paljalt meeleliku fire tumepunane leek loitma, millest tekawat wilja siis pärast leitud-laste maja afna juures olew keeraw laud wastu wõtab, kuma wanemad, oma patuteost häbi tundes, filmad punastades maha peawad lööma, kui nendele pärast niifugune laps, nende oma laps, wastu astub? Ei — ärge edendage sarnast patuelu, waid kaswatage kindlal meelil oma poegi ja tütreid terweteks ja tugewateks inimesteks, kes tarbekorral juudawad ka loodusetungi ohjades hoida ja taltsutada, kuni riigiseadus nendele lubab, et nad abielulise armastuse ühenduses end wabalt üksteisele omaks annawad.

Ometi, weel midagi!

Ma arwan wõimalikuks, et minu heas mõttes kirjutatud reaalsed wahest kellegi filma alla jatuwad, kes seadusewaljust ja tema kättemaksawat kätt mitte ei karda, kes ka wahest seda õigeks pidada ei taha, et idutsew elu sellesama wäärtusline on, kui täis ehk küpse inimese-loode, kuna asjalugu küll täitsa ja üsna nõnda on. Noh, siis tahan ma oma hoiatusete weel seda juurde lisada, et suguloode ärasteimine, kui seda mitte osaw, arstlikult harjutatud käsi ei toimeta, hõlpsasti ema elu ja terwiist raskesse hädaohusse wõib jaata. Werekihwtitused, furmawad werejooksmised, krambid jne., wõiwad niisuguse kuritöölise teo tagajärjed olla. Ja siis tuleb kaks tapmist lepitada!

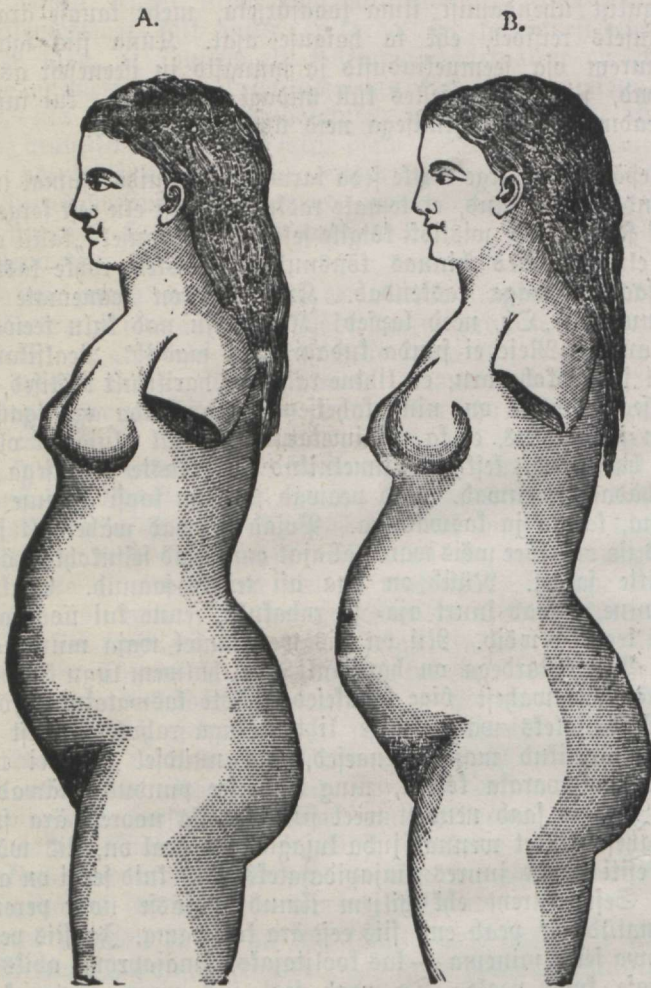
Wahest paneb mõni lugija eel-olewas lauses iseäraliselt seda ütelist tähele: „Osaw arstlikult hästi harjutatud käsi.“ Nendele olgu siin öeldud, et arstidele ülikoolis selle kohta küll selgeid ja karwa-pealseid õpetusi antakse, kuida mitmete, teaduslikult kindlaks tehtud abinõudega „ärasteimist“ (wabandatagu siin seda ütelist, mis muudu kuritegu tähendab) toimetada wõib. See on arstilises tegewuses tuntud „kunstliku enneaegu sünnituse algatus“ (abortus), sest nüüdsse sünnitamise-abi teaduse järele on ema elu ifka tähtsam ja kallim, kui temas olewa lapsukeste oma. Ja seda küll täie õigusega! Mis peaks küll keegi isa, kellel wahest ju teisi lapsi on, uue lapsega peale hakkama, kelle sünnitus ema elu on maksnud? Temale on ju ta eluseltiline, laste toitja ja kaswataja, ülipalju tähtsam, kui uus laps lisaks. Kui siis lugu nii on, et raskejalgsse elu loode-edasikandmisel tõsine hädaoht ähwardab, — näituseks, kui ta alatiste offenduste, krampide ehk muude hädade all kannatab, — siis on arstil, kellelt abi otjitatse, otse kohus, seda haigele ja ta abikaasale teatada ning nendele kunstlike enneaegu-sünnituse ettewõtmist soowitada. On mõlemad abikaasad sellega nõuus, siis teeb arst mis waja on, ja peastab niiwiihil lapse kaotamisega ema hädaohust. Selle juures tarwitatawaid abinõusid ja tegewust kirjeldada, ei ole mitte selle rahwale kirjutatud raamatu kohane. — See on aga ka ainuke kord, milles riigiseadus idutsewa elu lõpetamist lubab.

Nende seletuste järele on küll kõigile meie lugejatele selge, et sugutamise eemalhoidmiseks ettewõetawad kaitse-abinõud ainult selleks sihitud peawad olema, et seemnekiudude muna juurde jõudmist takistada. Kuna see seaduslikult mitte keelatud ei ole, on see nii lubatud. Kuda aga on selle asja juures kõlbluse seisukoht? Usulistes eeskirjades ei ole ka kusagil niisuguste kaitse-abinõude keeldu olemas, mis ju küll sellest tuleb, et nende eeskirjade andmisel sarnaseid hädakaitse sõjariistu inimese „wõitluse olemise eest“ weel ei tuntudgi. Meie aga teame nüüd täiesti, kui määratu palju sugutamise-ainet inimestel tarwitamatast kaduma läheb. Wististi tunneb küll iga lugeja mees-terahwa juures ettetulewaid haiglisi, böjiseid seemnewoolusi (pollution), mis iseäranis suguelusse puutuwate unenägude järelduseks on; selle

juures lähewad küll wäga mitmed: tuhanded seemnekiuud tarwitamataalt hukka. Niisama on lugu naesterahwa juures. Kui otsatu palju munasid lähewad asjata kaduma, nii neitsiduse-põlwes, siis pärast sugulist ühendamiist ilma tagajärjeta, mehe kauase äraoleku ajal, näituseks reisidel, ehk ta haiguse ajal. Kuna siis igatahes kaugele suurem osa seemnekiuudisid ja munasid ju iseenesest asjataalt otša saawad, siis ei ole jelles küll midagi isäralikku, kui inimene ka oma teadmisega ja tahtmisega neid ühinemast hoiab.

Sellepärast siis ärge kartke seda tarwitamast, mida Jumal inimesele äratunda on lastnud, et temale rasket wõitlust elu eest kergemaks teha. Sest see on küll wististi kõigile selge, et praegusel „kallil ajal,“ kus kõik elutarwitused hinnas tõusnud, inimestele rohke lastepere elus läbisaamiist wäga raskendab. Kui tihti on wanemate suuist kaebtusi kuulda; „Oh, need lapsed! Kui palju nad kulu teewad ja hoolt nõuawad! Meie ei suuda kudagi edasi saada!“ Pealsikaudselt saame küll sellest koha aru, et lihtne rahwas, harilikult töölised, oma lasterohkusega kimbub on, ning kahetseme neid. Mida aga igati ei märka, on see nähtus, et ka niinimetatud paremal elujärjel olewad inimesed: haritlased, keelmeised ametnikud jne., laste rohkusuga tihti kibedasse hädasse jatuwad. Nad peawad ju oma lapsi „seisuse koha-selt“ toitma, katma ja kaswatama. Pojad peawad vähemalt selleks saama mis isa on. See wõis waremal ajal oma head seisukohta wäheha kuluga kätte saada. Nüüd on aga asi teifeks saanud. Elukutsese walmistamine nõuab suurt aja- ja rahakulu, enne kui noor algaja ise midagi teenida wõib. Nii on siis wanematel waja muretseda ja hoolitseda. Aga tütardega on harilikult weel halwem lugu kui poegadega. Nad on wahest õige kenakesed, hästi kaswatatud „õilmeneid.“ Nad oleks wahest õige lihtsa eluga rahul, nendest saaks tublid ja mõistlikud maja-perenaesed, aga nüüdsel ajal ei taheta enam ilma kaasararata kofida, ning kuna see puudub, jääwad nad ükshikuks. Ja mis saab nendest weel siis, kui isa noorelt ära sureb? Suhtub wahest nii, et wennad juba kusagil koha peal on, siis wõiwad nad weel esiti nende juures majapidajateks olla, kuid seegi on ainult ajutiseks. Sest warem ehk hiljem ilmub majasse noor perenaine ning „wanatüdruk“ peab end siis eest ära koristama. Ja siis peab ta wõõra rahwa sekka minema — kas koolitajaks, „majaproua abiks“ ehk muu sarnase koha peale. Ja peab seal siis maja koormakandja olema, kuni wahest keegi rikas majasõber, wõi mõni muu, ilusat neiu-õilmet märkab ja teda omale „meeldiwa“ leiab olema. Ja ligineb neiuile ja tal on kerge seda ekhitada. Sest inimene, kes seni igast rõõmust ilma olnud, annab end hõlpsalt meelituste wõrku. Kuid sarnane armujoowastus kestab ikka ainult lühikesest aega. Siis tuleb kurb ülesärfamine ning sellega ühes hirwitaw meelt ära heitmine. Wahel lõpetab enesetapmine niisuguse ekhiteele sattunud elu, mille eel õnnetu wahest tihti taewa poole õhtab: „Oh mu wanemad, oleks teie mind ei ial sünnitanud.“ Ehk jälle, mis harilikum

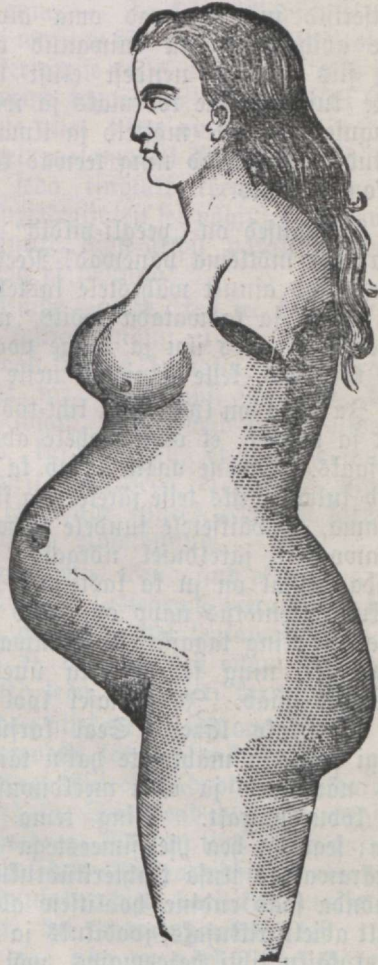
Наскејалгјуњ.

A. Кеђакују колмандал фуул.

B. Кеђакују вијендал фуул.

C.

D.

Naakejalgsus.

C. Kehafuju seitsmendal kuul,

D. Kehafuju üheksandal kuul.

on: Kord ekhiteele jatumud inimene „tunneb,“ nagu Schiller ütleb, „sellest ärist maitset,“ jätkab oma ametit, ning temast saab esiti kellegi armuke, siis joogimajade teenija, wiimati uulitsatüdruk, kes kõige lõpuks arstliku lõikesaali (anatomia) laual noorele arstiteadlasele „katjeloomaks“ tarvitada on. — Ning kui palju üliõpilasi, ohwitserijid jne., peavad oma algatud elutee katki jätma, kuna nende abihallikad ära kuiwanud on ja nad edasi minna ei suuda. Ning siis saavad nendest elust läbikukkunud olemused, kes nii enesele kui muudele koormaks ja waewaks on; tihti on nendel pea kõikjuga seid suuruse-mõtteid ja ilmaparanduse plaanijid täis, nad on rahutud ja nurisejad ning teewad ka teisi selleks, on sellega riigi ja seltskonna risuks.

Niiugused on „peegli-pildid“ elunähtustest, mis küll mõndagi isa ja ema mõtlema panevad! Need on tõepoolest tõsiseks hoiatuseks, et wanemad ainult wähestele lastele elu peaks andma, keda nemad hästi toita ja kaswatada wõiks, nii et nendest kord tublid rahwalikmed saaks, kes ihu ja hinge poolest terwed on ning oma wane- maid tänawad, kelle õnnistus neile kodajid ehitas.

Ja kuida on lugu veel liht-tööraha juures? Palju on noorikul hoolt ja waewa, et oma mehele abiks olla, nii et ilusti ja auwasti läbi saaks. Esimene aasta läheb ka kannis kenasti, aga siis hakkawad lapsed tulema, üks teise järele. Ja siis peab töö ja hool mitmekordseks kasvama, et wäiksetele suudele leiba saada. Aga naene jääb tihtiste nurgawoodite järeldusel nõrgaks. Ta ei suuda mitte enam kaasa töötada, temal on ju ka laste eest hoolitsemisega nii palju tegemist, aga kuna teenistus napp on, jääb ka laste toitmine waewaliseks ja halwaks. Ning tagajärjeks ilmuwad haigused, nende kannul tohter ja apteeker, ning sellega ikka uued kulud majasse, mis ühtelugu waesemaks jääb. Ja jarnasel lool on väga arusaadam, et mehele kodu wastifuks läheb. Seal karjuwad ju lapsed alati, toake on pealegi pesu- ja mähtmete haifu täis, ka on endine „õitsew noorik“ nüüd närtsinud ja oma meeldiwuse kaotanud. Mees läheb siis ja otsib löbu mujalt. Ning tema leiab trahterikoha meeldiwama olema; seal on hea „seltsimeestega“ ühes suud kasta ja juttu wasta, seal särawawad ilusa trahteritüdruku filmad tüsedale tööliisele wastu. Ja nõnda saab endine hoolitsew abikaasa ja kokuhooidlik mees järkjärgult abielu-rikkujaks, joodikuks ja kaardimängijaks. Ning ta lõpetab oma elukäiku tihti haigemajas, wõi veel kurwemalt: Sakeluses ehk wangimajas. Naene ja lapsed aga jääwad armetult maha ning kõige selle õnnetuise algatuses oli — liig rohke laste-õnnistus.

Aga mis saab jarnasel korral veel lastest? Noh, paljudest poegadeist saawad küll ikka, kui nad auwa waeste-eest hoolitseuse käe alla saawad, tublid ja usinad mehed, kes veel ka oma wana ema eest muretsewad ja sellele tasuwad, mis ta nendele teinud on. Ka tütardest saawad küll mitmed tublideks teenijateks, ustawateks ja usinasteks perenaesteks. Aga paraku, kui palju tüdrukuid lähewad ka

Jugulise kõlvatuse mudas hukka! Noori inimesi meelitab iseäranis wabriku-elu oma poole, kus neil õhtud „oma päralt“, ning ka teenistus wahel kaunis rohke on. Kuid selles elus on ka libedale teele jatumine wäga kerge. Wanemad seltslased rituwad noort juurde-tulijat oma kõnedega ja kombetega, ning peagi on ka see uulitsa-tiidruk, nagu wäga juur hull enne. — Ja ka poisilapsed lähewad tihti kergesti hukka, kui wanemate warjaw käsi puudub. Eriti astuwad nad, enamasti küll hädasumuil, kerjamise teele, kuid selles äris julgemaks saades tuleb tihti warastamine tagajärele. Alles pooliti lapsed, langewad nad juba kohtumuhkluse alla, ning on see kord jündinud, siis lähewad nad jellel libedal teel peatamatalt ifka suurema hukatuse poole edasi. — Mina usaldan jeda kindlalt tõendada, et juur, wahest kõigesuurem osa noortest kurjategijatest sel põhjusel niisugusteks on saanud, et wanemad oma juure laste-arwu päralt igatihe eest mitte korralikult ja õieti muretseda ei wõinud.

Nüüd läheme siis oma küsimise juurde, kas see kõlblikelt õige ja lubatud on, kui selle wastu kaitse-abinõuu otjime, et liig suur laste-arwu eemale hoida? Ma arwan küll, et Jumalale meelepärilisem on, kui auus abielupaar ainult nii palju lapsi sünnitab, kui ta korralikult toita ja kaswatada jõuab, ning neid siis tublideks ja korralisteks inimesteks kaswatab, kui see lugu, et ilmaße hulgana olemuße tuleb, kelle eest tarwiliselt hoolitseda ei suudeta ning kes siis wiletusesse wajuwad, nii et nende juures Jumala tarnaduse pitsar loomalikuks pilkepildiks ära on moondunud.

Runa meie nüüd, nagu ma arwan, tõendamud olente, et eelkirjeldatud oludel abinõuude tarwitamine lastearwu piiramiseks kõlblikelt täiesti õigustatud on, siis on see mõnel teatawal korral otjekohy kindlaks kohuseks. Wahest ei ole see aeg enam kangel, kus tarwiliseks tuntakse, et riigijeadused jeda asja õieti korraldawat.

See on nimelt siis abikaasadele otjekohuseks nõudmiseks, kui naese terwis tihiste ehk raskete nurgawoodite läbi nii nõrgestatud on, et uus raskejalgus ta terwist ehk elugi tõjisesse hädaohusse saadaks, ehk kõguni täiesti jurma tuua ähwardaks. Siis peab abikaasa tingimata ennaft mehe ja laste jaoks alles hoidma. Küll on tihti nõuu antud, et tarnasel korral abikaasad end kehalikult ühtesaamisest eemale hoiaks. See nõuu-anne kuuldub ju mõnuvalt, kuid harilikult maksab jelle juures tänapäew weel niisamuti kui aastatuhandete eest tuntud Piiblikõna: „Waim on walmis, aga liha on nõrk.“ Sellepärast on ka tarnasel korral jugutamise eemalhoidmise abinõuud omal tarwilisel kohal.

Niisama peame meie tingimatalt tarwiliseks, raske, kergelt päritawa haiguse korral end jugutamise eest hoida.

Tiisikus, kuritõbi (syphilis), pidalitõbi, langetõbi ja mitmed muud haigused saawad niisugustes tõbedes olemate wanemate lastele wandeks, kuna need pärimiseteel kergesti ka lastele osaks saawad. Niisugused õnnetud olemused on siis nii keha- kui waimu poolest

wigajed; nad on raskets koormats oma wanematele, enestele ja terwele jeltskonnale, ning wäga tihti on nende suust kuulduw ohkehüüie küll digustatud: Palju parem oleks, kui meie ialgi ilmasse ei oleks tulnud!

Meie oleme nüüd niihästi seadusliseft kui ühiseluliseft ja kõlbli-
seft seisukohast jeda tarwidust ja digust waadelnud, mis praeguse aja
kultura-inimeselt nõuab, enda lastearwu piiramiseks eemalehoidwate
abinõuudega hoolt kanda. Zärgnewas peatükis wõtame need abi-
nõuud ja nende tegeliku wäärtuse kõne alla.

Meljas peatükk.

Küll on ju wäga ammu inimesefugu jelle peale mõtelnud, kuida teesid ja abinõusid leida, mille mõjul end liig rohke laste-
õnnistuse eest hoida.

Kõige esimene ja kõigetäielisem oli muidugi, ükssteise mitte-
puutumine, sugulikult karske olek. Kuid lugijad teawad küll ja meie
oleme ka ju mitmel korral nimetanud, kui suur (dieta wäike) tähtsus
jellel õpetusel tegelikus elus on. Asi on lihtsalt nii, et jeda ifka
pikapeale kinnipidada ei juudeta. Kui wäga tihti kuuleme naeste
suust küsimise peale, kuida see ometi tuleb, et nad nii ruttu jälle
rastejalgsjeks on saanud, nukrameelega wastust: „Minu mees ei
kuula ju mitte!“ Ehj jälle: „Mis teha ära, oleme ju paarirahwas!“
Ja minu arwates ongi abielulistele niifugune eemalhoimine otse-
kohe terwisele kahjulik. Sest alatine üheskooz elamine erutab ja äritab
mõlemaid ometi ühtelugu sugulikult, liiati ükssteist armastawate
juures. Ning siis peab neid tundmuisi wäginwaldselt maha suruma.
Selle all kannatab aga inimese ergutawa (näwi-süsteem) palju, ning
tihti tuleb tagajärjeks majasse nukrus ja pahameel, wahel koguni
tüli ja riid. Asi on ifka nõnda, et abielulise suguelu korraldus ter-
wise eest hoolitsuse juures tähtjas peatükk on.

Teine tee ja wiis, end tulewase sugu eest hoida, oli ka ju ammu
tuntud, nimelt käsikiimlemine (Onanie), millega mehe seemet kehast
wälja saadeti (ilma sugulise kokkupuutumata). See kõlwatus, mis paraku
uue ajal juba nooresugu juures nii wäga laialt tarwitusel on
ning seal nii palju hukatust siigitab, et jeda raske kirjeldada, on wahel
koguni — misfugune lollus! — abielu-woodisse kantud. Praegusel
ajal kuuleme niihästi kirjast kui kõnes wäga palju käsikiimlemise
(masturbation, masturbation) eest hoiatuji. Küll on mõningad
kelmid äritegemise-himulised murgaarstid jelle kõlwatuse kahjulist
mõju keha ja waimu peale wäga palju liialdanud, et nii inimesi
hirmule ajada ja neid oma rohtusid oftma meelitada. Kuid igatahes
on käsikiimlemine kahjulik. Paljude waimuhaigete juures peame meie
haiguse algpõhjust nende salajates pattudes otjima. Täiesti selge on,
et jelle juures peaju ja selgroo-üdi raskelt kannatawad. Ning taga-

järg on erguhaiqused, seedimise=raskused, mälestamise nõrkus jne. Ka sugutamisevõime ise kannatab selle all. Kuid kõigest muust rääkimata peame meie aga seda armuavalduise rahustuse tarvitamise viisi niisuguseks, mis selle puhtuse kohane ei ole, mida meie karskelt abieluwoodilt peame nõudma. Sest seal ei tohiks mitte abielulised oma toorest, loomalikku kirge waigistada, vaid kui „rind on rinna juures ja hing hingesse ühineb,“ siis peavad need mõlemad inimesed, kes hinge poolest ühinedes end eluajaks lepingusse on andnud, otsegu märqiks olema, et nad ka kui üks ihu on, nii kui Jumal ka alguslikult naese mehe ihust on võtnud, tema küljeluuft kujutanud.

Edasi kirjeldame veel mõnda mittesündsat riivi, mida inimene siitsaadil sugutamise=sünnimusele ettelükata on katsumud.

Kõige ligem nendest on n. n. pooleli=jäetud koosolemine (coitus interruptus). See sünnib teatavalt nii, et seemnewedeliku jooksmise hakatusel mees oma sugulikkme kiiresti wälja tõmbab ning siis seemnejooksmiist naesterahwa suguosast wäljaspool sündida lasseb. Niisama on ka wiis tarwitataw, et naesterahwas, kui ta märkab, et mees oma sugulise ärewuse tipule ligineb, end karme ja lühikese liigutusega temaga ühesolemisest wabastada katsub. Kuid sellest rääkimata, et niisugune wiis, end sugutamise wastu kindlustada, mitte igakord ei aita, ega oma otstarbet täida, on see ka abieluliste loqukehalise terwisekorra kohta väga kahjulik. Sest korralik abieluline suguline tegewus peaks täieline ja sügawalt üksteisesse wajumine, nagu armumaitse maqusatesse saladustesse uppumine olema. Kui aga, nagu seda pooleli jäetud koosolemine nõuab, waja on, oma tähelepanemist jagada ning terawalt selle filmapilgu tuleku peale koondada, mis muidugi ergutawa kõigesuurema ärewusega ühendatud on, siis on ju selge, et ergud selle all väga palju kannatawad ning selleläbi raskelt nõrgestatud wõiwad saada. Selle asemel, et lõbusa wäsimuse tundmust omandada, umbes nagu kofutawa fauna ehk supeluse järele, nagu seda muidu suguiha loomulik rahustamine annab, ilmuwad eelkirjeldatud koosolemise=wiisi järele teistfugused tundemärgid. Abielulised tunnewad end nõrgad, nagu läbipekstud olema. Defib peawalu, sügaw nukrus ja kurbmeel, ifearanis naesterahwa juures, ja nii näeme ka sarnase teguwiisi tagajärjeks pea erguhaiqet meest ja tujukat, haiglast naest; abielu aga on õnnetu! Niisugused kohutawad kujutused ilmuwad selle tagajärjel, kahjuks, küllalt tihti arsti silma ette.

Nii mõnigi kord tulewad tohtri juurde abielulised abi otsima, kes warandusliku eluorra poolest üksteisega ilusti koos wõiks elada ning ka muidu oma meeoleolu ja wälimuse järele üksteisega kofku sündida.

Nad ongi esiti õige hästi ühes elanud, kuid siis tulnud alguseks wäikesed nägelemised ja hõõrumised, pärast suuremad tülid ning lõpuks wastastikkune põlgatus. Riid, wiha ja waen täidawad nende koda.

Wiimati wiib neid tee õpetaja juurde lahutusst nõudma, kui mitte mõni mõistlik sõber neid tubli arsti juurde ei juhata.

Ja see näeb farnafel korral enamasti ifka peagi, millest tülituse algpõhjus tekkinud on. See on nimelt ergufawa põrutuse tagajärg, mis rumalate abinõude tarwitamisest tulnud, millega lastearwu wõimalikult wäikeseks mõeldi hoida.

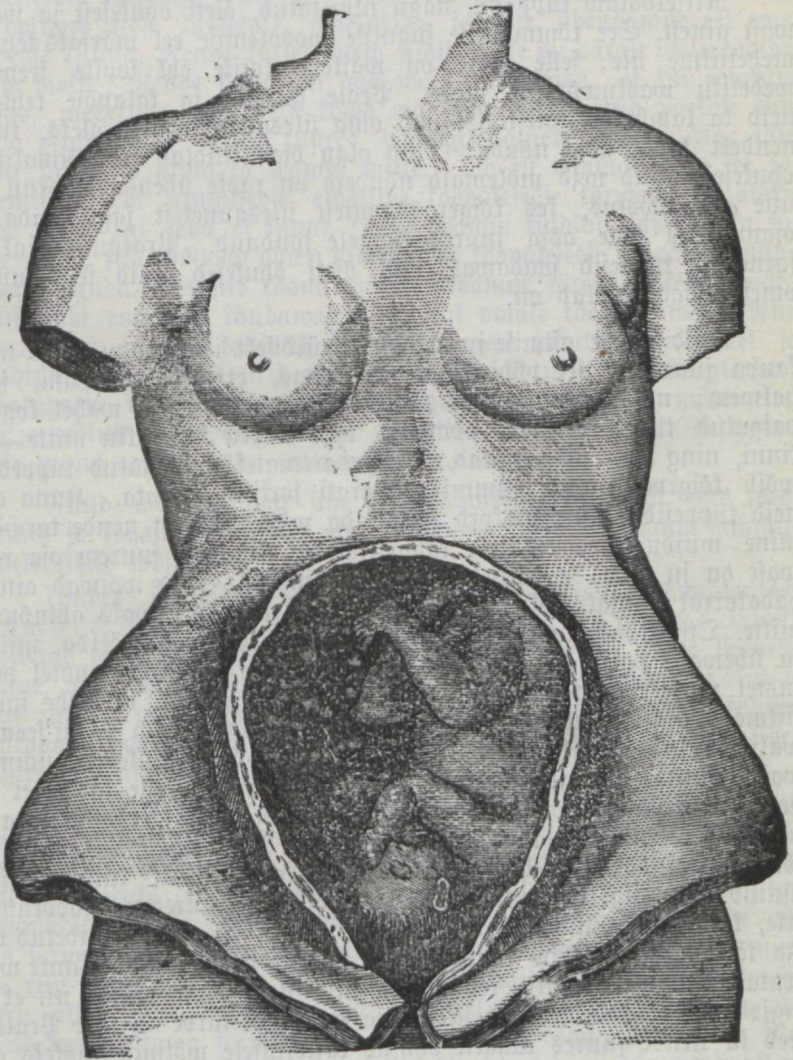
Sarnaste hädade korral toob mõistlik õpetamine enamasti ifka wäga mõjuwat terweksjaamise tagajärge.

Wiimati nimetame weel ühte abinõuu, mida alles hiljuti ja ofalt nüüdi ka arstid on õpetanud ja soovitanud. Nad teadsiwad, et emakas leiduw muna pärast kuupuhastust weel kolm nädalat idutseniise- ja eluwõimuline on. Nad andsiwad siis nõuu, kuupuhastuse järele kolm nädalat otša end sugulise kokkupuutumise eest hoida ja lubasiwad seda ainult neljandal nädalal, kui uue kuupuhastuseni. Niisugusel suguelu korraldamise wiisil on küll oma põhjus, kuid ka omad tuntawad warjuküljed, mis ta tähtsust wäga wähendawad. Esiteks on minu arwates terwetel abielulistel raske, kolm nädalat otša end üksteisest eemale hoida; inimlik kehahitus pole ju mitte kellegi masin, mida soowi ja tarwituse järele ülestõmmata ja lahti kerida lastakse. Ja iseäranis näeme seda tugewa suguiha juures — mis wahest üleüldse kõigetugewam tung inimeses on — kuida looduse jõuud wäga tihti mõistuse ära wõidawad. — Aga kuigi eemalhoidmine sünnib, ei ole selle tagajärg ifkagi kindel. Seest meie kuulsime eespool, et seemnekiuud ka tagajärele weel emakasse rännata wõiwad, kuigi nad koosolemise ajal sinna ei saanud. Ja karwapealt ette ära määrata ei wõi ju kuupuhastuse algust ialgi. Nõnda on siis wäga hästi wõimalik, et uus kuupuhastus uue muna emakasse saadab, kuna seal weel hulk eluäratawaid seemnekiuudusid ees ootamas on. Ja siis on sugutamise-wõimalus ometi olemas ning tähendatud targalt wäljaarwatud ja waewaga läbiwiidud püüie, sugutamist eemale hoida, on asjataks jäänud.

Meie oleme nüüd näinud, kuida kõik sijemised abinõuud, liig rohket laste-arwu ära hoida, enamasti asjata, tihti aga hädaohelikud on. Nüüd tahame näidata, mida uuem tehnikateadus selles asjas tarwitatawat on leidnud.

Wiies peatükk.

Rõige esiteks nimetame wäikesi, gummist ehk kalapõiest walmitatud tüppeid, mida teadusekeeles „condoms“ hüüitakse. See nimetus tuleb ühe (Prantsuse ehk Inglise) arsti nimest, kes neid umbes poolteise saja aasta eest tarwitusele on wõtnud. Selle juures ei olnud temal aga küll mitte laste-arwu piiramine otstarbeks, mis sel ajal weel nii põnew küsimus ei olnud kui nüüd, waid kaitseabinõuu külgehakkawa suguhaiiguse wastu. Ning selleks on hästi

Laps fundimise eel.

walmistatud tuped — aga ka ainult niisugused — veel nüüdgi kohased, kuigi see tähendus siin kohal dieti asjata on. Sest meie kirjutame oma õpetusi peaaesjalikult abielulistele, ja nende wahel on külge-hakkamise hädaoht ometi wististi küll koguni wähene.

Kirjeldataw tupp on, nagu nimetatud, dieti õhufesest ja weni-waast aineest. See tõmmatakse sugulise koosolemise eel märjaks tehtult meheliikme üle; selle otjas on wäikene kotike ehk sopike, seemne-wedeliku wastuwõtmise jaoks. Peale gummi ja kalapõie tehtakse neid ka lambafoolikatest. Et nad oma ülesande kohased oleks, tuleb nendelt kahte asja nõuda: Nad olgu dieti kindlad ja wõimalikult õhufesed. Kuid neid mõlemaid nõudeid on raske ühendada. Küll on uue aja tööstus, kes kõigeraskematest ülesannetest jagu saada on osanud, ka selle asja juures kaugele jõudnud. Praegusel ajal on jarnaseid tuppefid jaadawal, mis dieti õhufesed, kuid selle juures ometi wäga kindlad on.

Kuid nende õstmise juures on üleüldiselt ifka, nagu kõige muu kauba juuresgi, see põhjusmõte maksmas, et mida odawam, seda halwem; mida kallim, seda parem. Wäga õhufesed, wahel koguni paigatud tuped on küll odawad, aga ei pea wedelikku mitte dieti finni, ning on nii asjatad. Kõigeparemateks nimetatud tuppedeks wõib kõigepeenemaid gummi-präparati sortisid arwata. Kuna aga neid tuppefid ainult üksford tarwitada wõib, siis on nende tarwita-mine muudugi waesematele rahwakihtidele (kaugelt juurem osa rah-waast on ju seda) rahalisel põhjusel wõimata. Nad wõiwad ainult hädaforral aitajaks olla, igale ühele alati kättejaadawaks abinõuks mitte. Dtsse sedasama tuleb n. n. „mütsstuppe“ kohta welda, millest ka ühewahel palju kiideldi, kuid ma ei wõi neid mitmesugustel põh-justel mitte soowitada. Mütsstuppe tarwitati selleks, et mehe sugu-liikme otja ning sellega seemnewooluse pilu finni fatta ja nii seemne wäljawoolust ära hoida. See mütsike on õige õhufesest gummiist walmistatud; alumine äär on aga paksem, nimelt selle jaoks, et ta, nagu nõõrimoodi rõngas, mütsikest finni peab, nii et otjast ära ei tule, ifigi kui liige nõrgaks on jäänud. Ma arwan aga niisugust kõwa kinninõõrimist hädaohtlikuks, iseäranis weel, kui see tihti sünnib. Muudugi tuleb tihti küllalt meheliikme juures nahahõõrumist ette, kuna otjanahk wäga õrn ja pealegi werrega punnis täidetud on. Ja tähendatud nõõriw rõngas wõib hõõrumise haawasid ainult weel erutada ja halvemaks teha. Dn tupp aga loinult otjas, nii et ei pigista, siis tuleb see ära, ja sellega on ta otstarbe nurjas. Pealegi teeb ka nende juures rahalik põhjus tarwitusele wõtmise raskeks ehk üsna wõimataks.

Õing peale muu halbtuse on need abinõud ka sellepoolest kahjulikud, et selle tõttu abieluliste kehades sündivate elektriwoolude kofkusaamine üsna wõimataks tehtakse, mis aga sugulisel kofkupuntu-misel kehalise ja hingelise rahunemise kohta wäga tähtjas on.

Nüüd kõneleme mõnda teatavatest kaitsekäsnaketest, mille tarvitusele wõtmine omal ajal palju juttu teigi, mille juures nende tähtsust palju aga liialdati. Peenikeselt sisepeafitult, ilusti punase ehk sinise siidipaelaga kinni seotud, ilmuvad need „Parisi wammikesed“ kaitsestes kaubale, tosin tükki sees. Nad on selle jaoks, et neid, lahja karbolivee sisse kastetult, abieluliste kehaliise ühendamise eel ematupesje lükata. Nende küljes olew siidipaelake on pärast wäljatõmbamise jaoks. Nende kohta on aga waja tähendada, et kui ematupp kitsas, meheliige aga dieti kõwa on, siis tähendatud paelake tupe seinale peale rõhub, mille juures haawgi sigeneda wõib. Aga täielikku kaitset ei anna ka wamm mitte. On ju wõimalik, et see kas ülemisesse ehk alumisesse ematupe koopakesesse kõrwale tõugatakse. Aga isegi kui feda ei sünni, waid wamm kindlalt otse emaka suu ette tuleb, siis wõiwad ometi tähendatud koopakesesse hulgana seemnekiud koguda, mis siis käsna wäljatõmbamise järele lahkesti emaka suust läbi emakasje rändawad ning seal omale tööd otsiwad. Ning lõpuks on nendel kallistel ja tihti ometi tuluta käsnakestel see halbtus, mille pärast neid äralaitma peab, et need tihti küllalt naese ematupesje kinni jääwad. Siis siigitawad nad seal mädanewat wäljarwoolust, fagedasti koguni paiseid, ja ehk weel alatise hõõrumise mõjul wahel üsna wähatõbe.

Nüüd wõtame aga ühe kaitse-abinõuu kõne alla, mis tõesti sünnis ja kohane tarwitada on, ning mis meid siis samm-sammult õigele sihile wõib wiia.

Umbes poole saja aasta eest walmistas Kieli prohwektor Dr. Esmarck isearalise riista, mida ta irrigatoriks nimetas. Siotja tarwitatakse ta feda haawade kaitmiseks ja loputamiseks. See iseenesest lihtne, aga ometi wäga tulus ja tegelikult kerge tarwitataw riist fai õige ruttu terwes ilmas arstiteadlastele tuttawaks, kuna ta tähtsust igalpool tarwilikult ära tunti. Praegu ei puudu see küll enam ühegi tohtri arstiriistade arwus.

Irrigator on wäike klaasist ehk ka plekist anum, toru kujuline, millesse umbes $\frac{3}{4}$ toopi wedelikku mahub; ülesriputamiseks on tal kõrw küljes. Alumises ääres, otse põhja juures, on tal umbes tolli-pikkune toruke küljes, mille üle ligi jülla pikkune gunnitoru tõmmatakse. Selle otsas on peenike, kumer kraan ja toru, mille niiri ots fawest, kõwast gummiist ehk kautshukist on tehtud. Kui siis nüüd see riist kõrgelge seatakse, anum wedelikuga täidetakse, näituseks weega, toru alla rippuda lastakse ning kraan lahti keeratakse, siis woolab sealt weji tuttawa siisikaseaduse järele kõwa rõhu all wälja. Meie kuulsime eespool, et kui seemnekiuudeste juurde, mis juurendusklaasi alla seatud, tilk wett lastakse, siis need silmapilk ära surewad. Siisugusel asjalool oli siis wäga arusaadaw, et irrigatoriga ka naesterahwa emakat otsekohe sugulise kokkusaamise järele külma weega puhutaks loputada kasjuti. Ja selle tagajärjed oliwad otse toredad. Kuid ühte halbtust hakati kohe tundma. Kuna naesterahwa sugu-

osad niisugusel korral tungil werega täidetud ja palawad on, teki-
 tawad külma weega loputamised kergesti külmetamise haigust, ila-
 naha põletikku ja wäljawoolust. Arstid andsiwad siis nõuu, loputa-
 miseks leiget, tuhandekordsekt lahjendatud karbol-hapu ehk sublimati
 wett tarwitada (tuhande osa wee kohta üks osa karbol-haput ehk
 sublimati).

Uma kerge ja hõlpsa walmistamise wiisi tõttu wõeti see abi-
 nõuu ruttu õige laialt tarwitusele. Apteegist ostetakse eelnimetatud
 rohust grammipulbrike ja pandakse irrigatorisse, kus see wees kergelt
 ära sulab. Niisugune kaitseabinõu on ka wõrdluslikult odaw, täie-
 lised irrigatorid on nüüd juba $\frac{1}{2}$ —2 rubla eest saada.

Kes seda weelgi kalliks arwab, wõtku ainult gummitoru ja
 seadku jeda wedelikuga täidetud anumasse, mis wähe kõrgemal seisab,
 nii et toru maha ripub, ja imegu toru otsast. Siis hakkab wesi isi-
 enesest torust wälja jooksema.

Et pesemist hästi hõlpsalt ja puhtalt korda saata, on selle jaoks
 iseäralised neljajalgised madalad istmed walmistatud, mida bed it
 (Prantsuse sõna: veldasse wälja bidee) nimetatakse. Nende istme-lauale
 on keskelt plekist kausike alla seatud, millel kaan peal on. Pesemise
 korral tõstetakse kaan ülesse ja pesija istub kalfiratji pingile, kuna
 jalad mõlemale poole kõrwale seab, kuhu selle jaoks jala-asemed on
 tehtud. Siis pandakse toru ematupesse ja toimetatakse pesemist üsna
 kergesti. Neid istmeid wõib koguni reisiidele ligi wõtta, kuna nende
 jalad wedrudega kokku käiwad.

Irrigatori asemel wõib ka küll niinimetatud „Alpha=priti“
 tarwitada, mis niisamuti wäga kohane abinõuu on, kuid kallim.
 Irrigatori peaks aga küll tõesti rohkem tarwitusele wõetama, mitte
 ainult eeltähendatud otstarbeks, waid üleüldse naesterahwa sugu-
 osjade puhtakshoidmiseks, mille igapäewast pesemist ainult soowitada
 wõib. Seet seal leiduwad pehmed ilalised woldikesed on otse tuhandetele
 tillukestele haiguse=idudele ja seemnekestele nagu haudumise kohaks.
 Ja nende ärahäwitamine korraliku puhtakshoidmisega on küll koduse
 terwisehoiu üks tähtjas ja tarwilik ülesanne. — Prantsusemaal on
 irrigator ja bidee juba wäikesest jaadik igal naesterahwal kodus
 päris tarwilise asjana olemas, ning wõib nende tarwitamisel mõn-
 dagi haigust eemale hoida.

Kuid kõigi nende headuste kõrwal, mis irrigatoril on, ei puudu
 temal ka oma halbtused. Gjimene on nimelt see — ja sellepärast on
 nii mitmed naesterahwad minu juures tihti kaebamas käinud — et
 pesemist, kui ta mõjuw peab olema, kohe peab ette wõetama, ning
 selleks on naesterahwal waja asemelt üles tõusta. Ja see pole küll
 sugugi meeldiw, nimelt weel külma ajaga ja wilus toas. Ning
 erutawa armastuse=õnne maitsemise järele on ju otsekohe wagune
 ja lõbustaw paigalolemine kohane, kuna tugewalt erutatud ergud
 findlalt puhkamist nõuawad.

Kui siis pesemine ära jäetakse, wahest selles arwamises, et ega see üks kord midagi ei tähenda, siis sünnib aga wahest otse selkorral sugutus, ning kõik muidu nähtud waew ja hool jääb ometi asjataks. Ning peale selle on ka irrigatori juures weel üks suur puudus. Meie kuulsime eespool, et kui sugulisel koosolemisel mehe ja naese juures kõigeförgem tundmuse tõus ühel ajal sünnib, siis emakoda oma iseendast tulewate liigutuste mõjul seemnewedeliku kohe enesesse imeb. Kui asi nõnda on, ehk kui jälle mehe sugulikest seemnewedelik otsekohe emakajuusse surutakse, siis ei aita pärast enam mingi pesemine, waid soowimata sugutus tuleb ikka — muidugi aga siis, kui emakas küpe muna olemas on. Et seda kõike ära hoida, on uuelmal ajal Dr. Wenjing Flensburis uue abinõu walmistanud, enda täitsa kindlalt mõjuwad „Oclusiv-Pessare“ mida ka naesterahwa-condomiks on nimetatud. Need on kõigeparemaist gummiist tehtud pool-kruulid. Nende äärt mööda käib wedrutaw rõngas. Need on õige mitmesuguses suuruses, ning et need tõesti oma otstarbet täidaks, peawad nad karwapealt külge passima. Nendel on nimelt ülesandeks, emaka suu üle seatult, seda kindlasti kinni hoida, nii et seemneküünd kudaagi moodi emakasse tungida ei saa. Wenjingi-pessar ei tohi mitte wäike olla, sest siis läheb see kergesti kõrwale ning jääb mõjuta, aga kui ta jälle suur on, tekitab ta kergesti hõõrumiist ja paiseidagi. Ta peab otse passima, et naesterahwas selle kandmiist sugugi ei märkagi. Külgepanemiist peaks esimest korda küll ikka tohter toimetama, kuna see siis ka naesterahwale õpetab, kuida seda kõigeparemini ära wõtta saab. Külgepanemisel on waja nii hästi pessarit kui ka sõrmi hästi seebiwahuga kofku teha. Selle jaoks on kõige kohasem palmitini-seep. Kunaagi ei tohi aga selleks raswa ehk õli tarwitada, kuna need gummi ära rikuwad. Külgepanemisel liiktagu kokkusurutud pessarit sõrmede wabel ette- waatlikult tupes edasi ülespoole, kuni tunda on, et midagi wastu seisab; siis on muidugi emaka-suu ees ja pessar lastagu lahti. Selles olew wedru hoiab seda ju omal kohal kinni. Wäljawõtmine sünnib muidugi wastandlisel wiisil.

Megajalt waadaku naesterahwas järele, kas wäike asjake alles korras on. Selleks tuleb ematupesje wett lasta. Ettewaatliku talitamise korral wõib pessar poolteist kuni kolm aastat kõlbulik olla. Mõned naesterahwad kannawad pessarit alatistelt, kuid seda ei tahaks ma mitte soowitada. Sest see sulub emakast wäljawooluste tee kinni.

Täitsa kindel wõib pessari tarwitamise mõju kohta küll olla, kui sellega järgmiselt ümber käidakse. Suguliku koosolemise eel tuleb hästi külgepassiw pessar dieti ja kindlalt paigale panna. See jääb siis sinna järgmiseni hommikuni. Enne selle wäljawõtmist sündigu hoolikas ematupe pesemine. Pigemini tarwitamiseni hoidagu pessar hästi puhtas kohas alles.

*) Pessarite tarwitamine wõib aga ka kahju saata, kuna need mõnikord ilanaha mõnest kohast ära hõõruwad, mille tagajärjel ilanaha-põletik wõib tekkida.

Wiimasel ajal on ka weel Dr. Cave iseäralise kaitserõnga valmistanud, mida sugutamise, suguhaiguse külgehakkamise, kuuriiete aegse wastiku haiju, lapsewoodi palawiku, walgete-jooksu jne. wastu õige heaks abinõuks kiidetakse. Selle apparadi kofkuseadmisel on ta valmistaja kaua aega waewa näinud ja katseid teinud ning seda on siis ta tarwitamisel ka tõesti otstarbe kohaseks tuntud.

Dr. Cave apparat on aukudega gummitoru, mida iseäralise arstirohuga täidetakse, mis seemnekuind surmab, muudu aga koguni ja täitja kahjuta on, ning mis peenikese, paenduwa rõnga külge kinnitatakse. Kui see toru enne weega märjaks on tehtud, tõugatakse see lihtsa, kerge kofkufurumise mõjul pikuti wõimalikult sügawale ematupeesse, kus see wedru mõjul õigele kohale paigale jääb, ilma et mingit waewa teeks. Torus leiduw arstirohi immitsjeb wälja ning segab end aega mööda tupeilaga ja surmab nii sinnatulewad seemnekuind ära, annab siis sellega täielist kindlustust sugutuse eemalhoidmiseks. Arstirohi ulatab alalisel torukandmisel kahaks kuni kolmeks nädalaks; siis tuleb wana toru ära heita ja uus asemele panna.

Wäga kahjuliku walgete-jooksu wastu on see Dr. Cave kaitserõngas kõigeparem abinõu; kahe kuni kolme nädalise tarwituse järele kaob ka kõige kangem walgetewoolus.

Niisama hoiab see apparat täie kindlusega suguhaiguste külgehakkamist eemale, nende naesterahwaste juures ehk nende küljest, kes kaitserõngast kannawad, kuna torust immitsjewa rohu mõjul haiguse ollused ära häwitatakse.

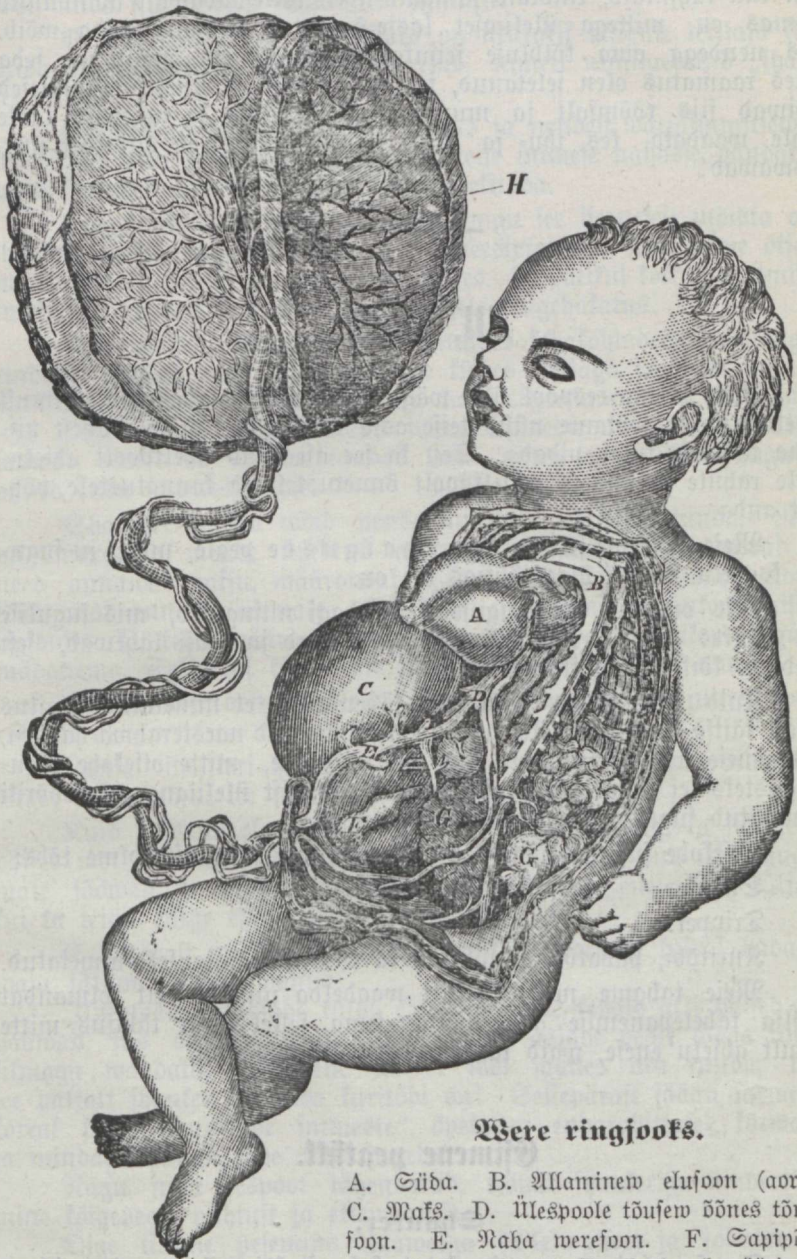
Ka lapsewoodis olijatele on kaitserõngas wäga tulus, kuna see lapsewoodi-palawiku eest hoiab. Selleks tuleb rõngast lühike aeg enne mahasaamiist kanda.

Lõpuks olgu weel nimetatud, et kaitserõnga kandmisega kuuriiete ajal iga halwa haiju tekkimine täitja eemale hoitakse, sest seda takistab torust ühtelugu wälja-immitsjewa rohi.

Nimetame weel furd Dr. Cave kaitserõnga tulu, mis järguine on: Selle kandmisel on iga sugutamine hoopis wõimata; ka kõige kõwem walgete-jooks paraneb hiljemalt kolme nädali jooksul; igasugu haiguse külgehakkamine jääb eemale; lapsewoodi palawik hoitakse ära, kuuriiete woolus jünneb täitja ilma mingi haijuta.

Nii siis on Dr. Cave kaitserõngal terwishoiuliste abinõuude seas esimeses reas ase, ning see saab küll wast edaspidi ikka enam hädasti tarwiliseks mahaasjaks, kuna ka selle hind hästi odawam tuleb, kui kõigil muudel tuntud ja ometi puudulistel kaitse-abinõudel. Sest neid apparatijid müüidakse umbes paari rublalise hinnaga, paberist karbikeses, milles täielik kaitserõngas ja kolm tagawara-torust on (alalisel kandmisel ulatavad need weerand aastaks.)

Lõpuks tähendame weel alles hiljuti kaubale toodud niinimetatud „atokode“ ehk tupepõiede peale, mida mõnelt poolt kõwasti kiidetakse. Kuid see leidis on alles uus ja wähe läbi katsetud. Sellest ei maksa meil siis pikemalt seletama hakata.

Were ringjooks.

- A. Süda. B. Allamineu elufoon (aorta).
C. Mafk. D. Ülespoole tõusew õdnes tõmb-
foon. E. Raba werefoon. F. Sapipõis.
G. G. Neerud. H. Emakook nabanõõriga.

Sellest aga, mis eespool kuuljime, näeme meie, et praegusel ajal küll kahjutaid, kindlaid ja igale ühele kättesaadavaid abinõusid olemas on, millega üleliigset laste-õnnistust eemale hoida võib. Kes nendega oma kõlbluse seisukohast nõuus on, nagu ma seda selles raamatus olen seletanud, tarvitagu neid. Õnnelikud inimesed võivad siis rõõmsalt ja muretalt oma tublide ja tugewate laste peale waadata, kes ihu- ja hinge poolest terwelt ja õitswalt üles kasvavad!

III. jagu.

Meie oleme eespool ühte väga, väga tähtsat abielulist küsimust kirjeldanud ja võtame nüüd teise asja kõne alla, mida wähest niisama tähtsaks tuleb pidada. See ka see asi võib üheltpoolt abielulisele rahule ja õnnele, teiseltpoolt õnnetustele ja kannatustele, põhjust anda.

Meie mõtleme sellega *f u g u h a i g u s t e* peale, millel ju sugulise kooselu juures õige tähtjas ase on.

Mis on siis suguhaigused? Teadagi niisugused, mis sugulise elu juures ja selle läbi tekivad, kasvavad ja edasi lähewad, sest need on kõik külgehaikawad.

Kuid selle kohta tuleb kohe tähendada, et nimetatud selgitus ometi täitja kohane ei ole, kuna ju niinimetatud naesterahwa-haigusi, mida meie weel iseäralikult kõne alla võtame, mitte otsekohe suguhaigusteks ei nimetata, kuigi nende tekkimist üleliigne ehk wõõruti tarwitatud suguline ümberkäimine edendab.

Otsekohe suguhaigusteks nimetatakse aga järgmist kolme tõbe:

Shanker.

Tripper.

Kuritõbi, pahatõbi (syphilis) ka Prantsuse-haigusüks nimetatud.

Meie tahame neid ükifikult waadelda ning nimelt kolmandat hoolsa tähelepanemise alla wõtta, kuna sellel suur tähtsus mitte ainult abielu enese, waid ka kõige ühiselu kohta on.

Gimene peatükk.

Shanker.

See suguhaigus on nimetatud kolmest kõige kergem ja wähem kardetaw. See ilmub aga üleüldiselt harwa puhtalt, niinimetatud

pehme shankeri tõbena, sest harilikult tekitab temaga ühes ka ifka kuritõbi, mida siis kõwaks shankeriks hliütakse.

Pehme shankeri edasikandjaks on iseäralik haiguse tekitaja ila, mida weel ligemalt läbi pole uuritud, nimelt niinimetatud „shankeri-fihwt.“

See leidub shankeri-paisete mädas ja nendest wäljaimmitsewawedelikus. Kui seda rõugelima wiisil teise inimese nahasse pandakse, wõib shankerit katsewiisil igale kohale tekitada.

Kõigetihedamalt leiduwad aga, nagu see iseenesest mõista on, shankeri-paised suguosjade juures — meesterahwal suguliikme otjal, naesterahwal wälimiste suguosjade küljes. Sugulikul kokkupuutumisel tuleb siis nendest kergesti teisele osalisele külgehaakatus.

Alga wahest leidub jeda ka muudes kehakohtades — uruaugu, rindade, huulte, keele ja sõrmeotsjade küljes. Wäga sagedasti annab shankeri-põdeja haigust teisele edasi, kuna ettewaatamatalt ehk puhtu-jeta oleku mõjul paisete mäda teiste inimeste külge saab. Tihti saawad arstid ja ämmaemandad oma ameti-tegewusel niisugused paised enda sõrmeotsjadesse.

Shankeri-paiseid wõib nende kujust kergesti ära tunda. Nad on ümargused, nende ümbrus on pehme, ääred narmendawad ja need annawad paksu, määrdiwat mäda wälja. Näib nõnda, nagu jõöks nad ennaft laiemale. Harilikult paistetawad shankeri-paisete liigiduses ka keha näärmed ülesse ning hakkawad mõnikord koguni mädanema. Sellkorral kõneldatakse juba bubonidest (kattumuhud).

Sellest asjalooft kõneleme kurjatõbe kirjeldamise juures weel rohkem.

Lihtja shankeri-haiguse käik on üleüldiselt küll wõrdlemisi kerge; ka paised ei tee mitte just suuremat valu.

Kuid hooletusesse jätmise korral wõiwad muudugi ka shankeri-paised wõi haawad hädaohtlikuks saada, kuna need end ifka kauge-male jõõwad ja ettewaatamatusel niihästi oma enese keha küljes, kui ka teiste külge edasi minna wõiwad.

Sellepärast on siis ka pehme shankeri põdemise korral hädasti waja järgmist tähele panna.

Muuwad suguosjade külge ehk ka mujale kehale äkki paised ehk haawad, siis on tungiwalt tarwis, nende asjade peale wäga tõsi-se filmaga waadata. Siinene ise ei wõi iganes ära tunda, kas see paljalt shanker ehk juba kuritõbi on! Sellepärast jäägu jarnasel korral kõik „elutarkade inimeste“ õpetatud endarohitjused kõrwale ja mindagu parem koha arsti juurde.

Nagu juba eespool tähendatud, nõuab shankeriga ümberkäi-mine kõigepealt puhtust ja ettewaatust.

Sige tihtine pesemine tinaweega (Bleiwasser) ja jodoformi-sidemed, ning wiimati pehmed salwid saadawad ka oma jagu abi. Runagi ei tohi aga niisuguse asja juures wõõrta wiisilise kokkuhoid-

niie põhjusel ühte jidet mitukorda tarvitada. Rõigeparem on, kui neid haawalt ärawõtmise järele otsekohse ära põletatakse.

Teadagi peab shankeri põdeja ka muidu üleüldiselt rahulikult ja kasiinalt elama. See haigus on küll dieti enam tülitaw kui raske, aga nagu iga haiguse, nii peab ka selle peale tõsijest waadatama. Siis ei ole temal wõimalik kahjulikuks jaada.

Meie wõtame nüüd teise jугuelulise haiguse waatlemisele.

Teine pentüüf.

Harilikus elus kuuldad tihti kergemeelset ütelist: „Noh, tripper on ju niifugune lastehaigus, mida iga inimene ikka kord läbipõdema peab.“

Aga ma ütlen lugejale, et teadmata olek ja häbematus ühenduses waewalt kunagi juuremat rumalust ettetuua wõiwad, kui see halp kõnekäänd on.

Ma palun aga siinkohal tarwitatud „häbematus“ sõna mitte wõõriti mõista. See käib ainult niifuguse naljatuse kohta, mida nii tõsise haiguse juures awaldatakse, sest meie silmis on iga haigus tõsine hädadoht, mille kohta mingi naljatus sünnis ei ole. Selle juures on üks kõik, kas jutt jугuhaigusest on ehk mõnest teisest, sest arstliku nõuandja silmis on kõik haigused ühewäärtuslikud.

Tõesti on ju jугuhaigused iseäranis piinlikud ning nende pärast arsti juurde minek tunneb meile dieti wastikult. See tundmus kaswab farnasel korral muidugi weel palju juuremaks, kui haigus abielulise truuduse rikkumise teel on saadud. Kuid põdeja pidagu ikka meeles, et tohter kellegile inimesele kombekohtunif ega noomija pole, waid temal on ainult ülesandeks oma haigeid faasinimesi nõuu andes ja jõudumööda aidates rawitsemisele wõtta. Sellepärast jäägu farnasel hädadohtlikul korral kõik wõõriti häbi ja argtus kõrwale ning igaliiks, kes sellesse hädahusse on sattunud, otjigu täies usalduses arstiabi, mida warem seda parem. Sest häda ei anna häbeneneda.

Aga nüüd kõneleme tripperi=haigusest.

Rõigeesiti tuleb ka selle asja juures ikka küsimine ette. Kuda=wiiji töbi tekkinud on?

Selle kohta on wastus: Tripper on külgehaflaw haigus ja selle edasikandjaks on koguni iseäraline haiguse=tekitaja (niinimetatud gonococcus). See ilmub üliwäikeste, ainult juurendusklaasiga nähtawale kudemekeste kujul, mida peenikeste uurimise=abinõude waral ärawärwida wõib; neid märkijid leiame tripperi põdemisel ikka ja jälle.

Lugejad pangu seda iseäranis tähele, et tripperi=haigust muidu kunagi täiesti kindlalt ära tunda ei wõi, kui mitte juurenduseklaasiga läbikatsumisel tuntud ei ole, et põdeja juures eelnimetatud haiguse=tekitajad olemas on.

Seeft wõimalik on, et ka mõned teised haigused niisamafuguseid tundemärkijid awaldawad kui tripper, aga ometi pole seda haigust ennast olemas, waid wahest ainult mõni kergem haigeks=jäämine, nagu möödaminew ilanaha=põletik (katarrh).

Paneme siis nüüd tripperi tundemärkijid tähele; esiteks meesterahwa juures.

Külgehakkamine tuleb nendel pea ifka juuresmagamise läbi; teisel teel hakatus on küll waewalt wõimalik.

Wäga arusaadaw on ju, et selle pika ja ligida kokkupuntumise korral, milles juuresmagamise korral fuguofad leiduwad, ihe osalise juurest teisele üsna hõlpfasti tõbe hakatuse idu wõib külge saada. Muudugi wõib ka siin hoolas ettewaatus palju tulu tuua. Selpool kirjeldatud condomid, kui nad rikkumata on, kaitswad hakatuse eest, niisama hoolas pesemine koosolenise järele, ehk kusimine, kuna eesnaht finni on. Kuid löbunaesterahwastega ümberkäimine on küll wäga hädaohtlik, kuna nende juures kunagi julge ei wõi olla, et nad fuguhaiguses pole. Ka nende inimeste arstlik ülewaatamine ei wõi selle kohta mingit kindlustust anda, kuna nad näitamisele mineku eel pesemijeteel oma fuguofadest haigusmärgid eemale saata ning nii ka politsei=arsti petta wõiwad! Külgehakkamine tuleb kusetoru ilanaha läbi, kuid selle järgi kulub weel tükk aega, enne kui haigus nähtawale tuleb; see aeg on inimese kehaolenise järele wäga mitmesuguse pikkusega — mõnede juures ainult mõni tund, teisel kuni neli nädalat.

Dripperi olemist näitawad järgnewad eelnähtused.

Kuselkäimise tung kaswab suuremaks ja tihedamaks. Kintsude wahel olewas kusetoru otsas tunneb haige walutawat, rõhuwat tundmust. Põdejad kaebawad, et nendel tundmus olla, nagu oleks midagi haige wõi katti.

Haiguse edenemisel hakkawad siis wäikesed woldikesed, mis kusetoru otsa ümbritsewad, paistetama, ja omandawad punetawa kuju, mille juures muudugi kusimine raskesti saab. Selle juures tekib terwes kusetorus wäga piinaw sügelemine ja nagu põletaw walu.

Pea selle järele hakkab „tripper jooksmine“ — kusetorust woolab paks, walgekollakas mäda wälja. Esiti sünnib see ainult fugalikme jurumise ja silumise järgi; pärast aga jookseb mäda iseenesest.

See mäda ehk lima on sellepoolest iseäralik, et ta pesu külge puntumisel jellesse inetud, kollakas=röhelised plekid järele jätab, mis enam wälja ei lähe. See ep ongi tõsine haiguse hakataja, ning sellepärast on selle külgepuntumisel kõigesuuremat ettewaatust waja. Kõigesuurema hoolega peab aga filmi hoidma, sest kui tripperi mäda kudagi filma külge puutub, wõib see kõigehirmsamat filmapõletikku tekitada. Nii mõnigi õnnetu pine inimene on oma wiletja elusaa-tuse otse tripperi tõttu saanud. Seaduse järele on siis ka sünnituseabilised kohustatud, lapje sündimise järele tema filmi nõrga põrgu-

kiwi wedelikuga ära piühkima. Seft kui sünnitaja tripperit põeb, siis wõiwad lapfufefe filmad sündimise korral, kui pea ematupeft läbi läheb, wäga kergesti tõbekihwoti külge saada, ning selle hädaohu eemale tõrjumiseks on siis tähendatud abinõuu tarwitufele wõetud.

Kui nüüd tripper jookseb, siis läheb mõistlik inimene kohe arsti juurde ning selle õpetufe otstarbe=kohasel täitmisel paraneb haigus harilikult mõne nädali jookful.

Rahjuks aga on küllalt weel niifugufeid inimesi, keda wõõriti häbitundmus ehk neid ähwardawa hädaohu tundmatus tohtri abi otfimiseft eemale hoiab. Ring siis hakatafse end oma enese käe peal ja oma aru järele rohitfema; wahel tulewad ka mõnede „elutarkade“ sõprade õpetufed juurde, ning farnafel korral on arstimiseft küll wähe head loota.

Muidugi juhtub küllalt ka, et kõik hästi läheb. Kuid selle juures ei ole fugugi kindel, kas haigus wahest mitte paljalt kufetoru=katarrh ei olnud — ei mitte tripper.

Sige tihti wõetafse kufetoru „pripsimine“ mõnesuguste rohtudega ette. Kuid wäga tihti tulewad selleft kufetoru juures põletamised ja wigastused, mille tagajärjeks kufetorusse tekkiwad armid on. Põdeja ei märka jeda esiti muidugi. Aga aegapidi kitsendawad need toru ifka enam ja enam, kufemine saab ifka raskemaks, ning põdeja hakkab alles siis asja tähele panema, kui näeb, et kufi ainult tilga wiiji wälja nõrifeb. Ja pea tuleb lugu nõnda, et kufemine üleüldife wõimata on, nii et tohter kufi toruga peab ära tõmbama. Tihti junnib õnnetut haiget tema raske walu, et ta enda juures kardetawa ja waluliku lõifufe (operation) ettewõtta peab laftma.

See on tõjine hoiataw kujutus ja peaks lugejat küll äratundmisele saatma, et niifugufe halwa haigufe wastu mõjuwat abi peab otfima. Haigufe rawitsemine peab kolmekülgne olema, nimelt arstiline, kehalik ja waimlik.

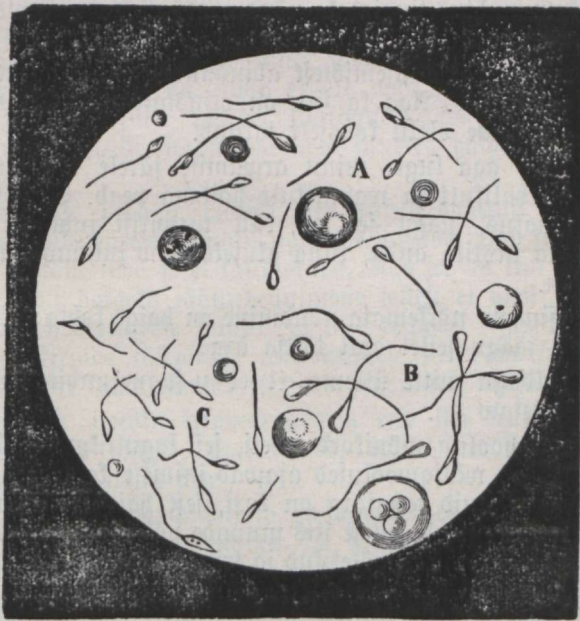
Arstilifi rohtufid õpetada on tohtri asi, millega jinn tegemift teha ei sünni. Rõige esiti on küll pritsimise abinõuudel fuur tähtsus. Nende ülesanne on kahekorndne: Esiteks peawad nad kufetoru ta loputamifega puhastama, teiseks aga põletiku tekitamise pefafid ära häwitama.

Kuid jeda korda saata on küll õieti raske. Seft kufetorus on fuur hull wäga tillufesi torufesi ja käänakuid ning need on muidugi mõista tähendatud põletiku tekitajatele wäga armifaks asemeks.

Ka pritsimise=abinõuufid on mitmesugufeid ning pea igal tohtril on mõni, mida ta kõigeparemaks peab. Selle juures ofjustab muidugi tema ametitegewufel omandatud äranähtus. Ka on moeks, abinõuufid wahel waheldada. Selle üle ofjustamise peab haige täie uialdufega tohtri hooleks jätma.

Pripsimise enese kohta tuleb aga lugijal küll tähele panna, et odawad klaasifid ja korgifid pritsifid fugugi ei kõlba, kuna need halwad tarwitada on ning wäga ruttu ära kuluwad. Kohane prits olgu

**Seemnekiud (spermatozid), suurendusklaasidega
(mikroskoopidega) waadates.**

A. Snimese seemnekiud.

B. Karu seemnekiud.

C. Hiire seemnekiud.

Klaasist ja kõvast gummiist tehtud ning selle ots lühike, kuna pikemad otsad kergesti ära murduvad ja wigastusi teha võivad.

Enne kui pritsima hakatakse, pangu haige hoolega tähele, et pritsis sugugi õhku ei oleks, sest õhu kusetorusse lastmine on mitmel põhjusel hädaohtlik. Et seda ei tuleks, on vaja prits vedelikku täis imeda, siis pööratagu see püsti üles, ning surutagu pikkamisi stempli peale, kuni natuke vedelikku välja jookseb.

Drinatundmusega inimesed kaotku pritsimise eel pritsi ots õli sisse. Ning kui rohi sisse pritsitud on, siis peetaagu, kui võimalik, kusetoru suu kinnihoidmise tõttu seda mõni aeg kusetoru sees, et see mõjumiseks mahti saaks.

Et kõige selle tegemise juures, nimelt ka instrumentide kohta, kõige piinlikum puhtus tingimata nõudmiseks on, seda ei ole küll vaja veel iseäranis nimetada.

Tripperi arstimise sijemistest abinõudest on iseäranes copain-palsamil suur tähtsus. Aga ka siin on otjustaw sõna ikka tohtri käes, kes igakordse haiguse oleku kohaselt talitab.

Teisiti on aga lugu minu arvamise järele õpetustega, kuida haige ennast kehalikult ja waimlikult hoidma peab. Selle kohta võib jarnases raamatus, nagu see on, küll tarwilisi juhatusi selgelt ja täiesti ka ilma arstita anda, kuna aluseks olew juhtnõte üleüldlikult arusaadaw on.

Kõige esimene nõrkemata nõudmine on haige kohta: Kõik sugulif ümberkäimine jäägu sellel ajal täitsa ära!

Ärgu tuldaugu mitte ütlemata, et see ju suguelundite haiguse tõttu iseenejest mõistetaw on.

Sellest ei hoolita mõnikord ometi, sest suguliikmes tekkiw sügelemine ja walulikud wäljawoolused ajawad inimest koguni siis sugulif ühendust otsima. Kuid tagajärg on kuri, sest haiguse halwa rawitsemisega üheskoos tekivad sellest siis munade põletikud, kusepõie-katarrh ehk ilanaha-põletikud, neerupõletikud ja tripperi jooks. Wimmase jätame siin nüüd kõrwale; esimeste eest peaks küll juba nende nimi hoiatama. Kusepõie-katarrhi juures on harilikult tripperi mäda werega segatud.

Munade põletiku tagajärg on õige tihti sugulif jõuetus ja figimatus. Mis tripper naesterahwa-haiguste korral kurja teeb, sellest kuuleme pärastpoole.

Nimetatud haigusest, kui neid hooletusesse jätakse ja halvasti rawitsetakse, tekib siis ka niiwäga kardetud *w ä l t a w* (chronisch) tripper. See võib aastate kaupa kesta, ilma et pealt näha palju waewa teeks; see ilmub ainult selles, et hommikutel kusetorust mõned mädartilgad wälja immitsewad, kuid selle juures on haigusel ikka külgehaftaw mõju juures.

Selle haiguse hirmus ja häwitaw tagajärg on aga see mahafuruw mõju, mida ta haige meelsuse peale awaldab. Wärske tripperi

juures olnud kehalikud walud oma pistmisega, kipitamisega ja sügelemisega, on nüüd waimlisteks piinadeks muutunud. Alaline hirmutaw teadmine, et külgehakkaw haigus küljes on, igal hommikul uuesti korduw mure, et kas põlastataw tikk ka täna ilmub, ning kohkunine, kui see tõesti jälle nähtawal on — kõik see kokku käib kõwasti haige meelsuse peale ja häwitab ta meelerahu. Tõhtigi tikuvad sarnasel korral enese tapmise mõttele peale ja mõnikord katkufatsegi neid korda saata.

Alga ka kehalikud tagajärjed on niisugusel tripperil kurjad küll, nimelt kusetoru kitsaks jäämine, haiglasel seemne wäljawoolamised ning eelseiswa-näärme (prostata) suuremaks paisumine ja kõwaks jäämine.

Ring selle wältawa tripperi arstimine on tõesti väga raske, kuigi mitte koguni wõimata.

Niisuguste kujukuste ettetoomise juures, nagu eelseisaw kirjedus on, ärgu hakaku lugejad mitte piklikult ehk uskmatalt naerma, milleks ehk mõnel isu on. Ma ei ole oma jutustust mingil kõnutegemise ehk äriotsimise püüdel liialdanud, waid mu kujukused on otsekohe elust wõetud, nagu ma neid suurtes haigemajades ise olen tundma saanud.

Sellepärast pidagu igaüks siin antud hoiatusi väga tõsisteks ning käigu nende järele. Suguhaigusesse sattuda võib ju iga inimene; sellepärast ei tohi teda weel süüdistada. Alga see on küll koguni hukkamõistetaw, kui haigeks jäänud inimene sellest ei hooli, waid kergemeelselt tõbe hooletusesse jätab. Ja otse tripperi juures võib hoolsal arstiliste eeskirjade täitmisel, mis inimese üleüldise kehniku kui ka waimliku olemise kohta käiwad, terweks tegemiseks väga palju mõjuda.

Kõigepealt hoidku tripperi põdeja end iga erutawa toidu eest. Kõwasti foolatud söögid, maiustused, rohkel määdul liha söömine jne. jäägu parem üsna ära.

Sündsad ja kohased toidud on aga kerged, head supid, nimelt piima- ja jahu-toidud, niisama ka sulgloomade liha (kellel jõud kannab seda muretseada).

Kui nende toitumise-eeskirjade järele ilusti käidakse, ei tee see inimese keha kosumisele mingil wiisil kahju. Kohwi, theed, šokoladi ja kakaod ei tarwita mitte üsna ära jätta, kuid neid peab wähehaawal ka lahjalt tarwitatama. Niinimetatud kange kohwi, thee jne. eest hoiatan ma küll kange rõhuga, sest need mõjuwad otsekohe erkusid erutawalt ning wõiwad sellega lausa kahju tekitada.

Sige tähtjas on tripperi põdejale täielik karske olek, wiina, õlle ja kõigi muu sarnaste jookide täitsa ärajätmine. Duttaw äranahtud lugu on, et seda haigust ainult need inimesed saawad, kes joowastawate jookide joomisega ära harjunud on, ning nende on see muudugi väga raske, äkki nendest ilma jääda. Kuid sinna pole parata, sest otse jelles küsimuses pean ma oma hoiatust kõigetõsisemalt awaldama. Mõeldagu ometi, et väga õrnalt ja peenikeselt

Kokkuseatud teha-elundid põletikulises haiguses on. Nga alkoholilised joogid mõjuvad otsekohe südamele peale, ajavad siis verd kiiremalt ja tugevamalt kehast läbi woolama ning kõrgendavad nõnda põletikulist olekut. Väga palju parem on haigele ju ikka, kui ta selles asjas oma iha talitseb, kui et ta tõsiselt haigeks jääb. Selle wäljuse eest enese wastu, mis temale ajutiselt raske wõib olla, saab haige aga rutulise paranemisega peagi kõigeparema palga kätte.

Ja nendest jookidest koguni ilma olla polegi ju ka hädasti waja. Kes muudu läbi ei saa, wõib päewas paari klaasi õlut, niisama ka üks ehk wahest weel kaks klaasi punast weini ära maitsta; see ei tee ühtegi kahju.

Mõnele on see eeskiri ometi wahest wali ja ta muriseb: „Kuda ma siis ikka selle mõne tilgaga päew otsa läbi saada wõin, kuna ma ju muidugi rohkem jooma olen harjunud, ning haiguse ajal waewab mind ju jänu alles dieti?“

Mina aga ütlen: „Kannatust, sõbrakene!“ Kui Teil jänu on, siis jooge aga ilusti, et küll saab — head kaewu- ehk hallikawett. See erutab neerude tegeruust pehmel ja kohasel moel, kuse äralahutamise saab rohkemaks, ning sellega korraldatakse kusetoru puhastus feestpoolt wäljaspoole juba iseeneest.

Ka wäljaskäimise eest on tripperi põdejal waja hästi hoolitseda. Tema ei tohi kunagi kinnise kõhuga olla, waid waadaku ikka selle peale, et wäljajehide kohajelt pehme, pudruse koguna wälja tuleks, mitu korda päewas. Sest kui wäljajehited kõwaks koquks jaarwad, nii et wäljaskäies rohket wäitust waja on, kuna seeditud ained sel wiisil kaua pärasoolikas wiibiwad, teeb see ligiõlewatele haigetele suguelunditele rasket kahju. Kui wäljaskäimine korras ei ole, siis peab selle eest kohaste abinõuudega muretsema.

Enne aga kui rasked sõjariistad rohtude näol tarwitusele wõetaks, katjutagu seda dieti magusate toitudega korda saata, näituseks kompotidega. Kui see aga ei aita, siis mõjuwad wististi tuttawad kodurohud, nimelt ritziinuse-õli ning Curella-rinnapulber (apteegist saada). Kes klisteerimisega ümberkäia oskab, saab küll sellest soowitud tulu.

Kolmas, aga eeltähendatud punktidega täitsa ühewääriline haige kohta, on täieliku r a h u eeskiri.

Wäga tarwiline on, et haige enesele hästi pasjiwa niinimetatud „suspensoriumi“ (munade ülewahoidja) muretseb, kui temal sarnast abinõuu ju enne pole olnud. Sest ülinäga tähtjas on, et munad sellel ajal rahulikult paigal seisawad ja iga wigastuse eest kaitstud on, nii et põletik nende külge hakata ei saa. Siis aga pidagu tripperi põdeja end ka tõesti ja täitsa haigeks inimeseks ning jätku kõik ägedad liigutused järele. Wäga tulus on mõned päewad päris rahulikult toas püsida. Tantsimine, ratsutamine, kaua seismine, wäeharjutus jne. on otsekohe patt oma enese teha wastu, millele wäga,

wäga raske karistus kannul käia wõib. Aga seda ei panda küllalt tähele, waid wäga tihti tulewad haiged tohtri juurde ja ütlewad, et nad ifka kudatahes teenistusesse minna ehk oma äritalituses olla tahaks, sest „end haigeks teatamine on ju wäga piinlik ja wastumeelt.“

Kuid ma annan küll nõuu, teatage end paremine nädalaks ehk wähemalt paariks päewaks haigeks ning laske ennaft korralikult arstida, kui et Teie oma töö juures piinas ja walus olete ning sellega oma terwisele wäga suurt kahju teete, mida enam parandada ei saagi, ja tagajärele wast weel pikaliselt kiratsema jääte.

Meie päewil on ju ka enamasti kõik leiwanemad ja ülemad nõnda mõistlikud, et nad suguhaiguse peale niisama waatawad, kui iga teise haiguse peale, ning siis ka oma käjualustega nõnda ümberkäiwad, kui iga teise haige inimesega, kelle kohta iga wiisaka inimese kohus on kaastundmust awalbada ning teda jälle terwisele aidata püüda.

Et haige end ufinalt pesema peab ja puhta peju eest hoolitseb — mille juures wäga soovitaw on, et eesnaha alla, kusetoru suu otse ette, wäike puuwilla-tropike pannakse, mis wälimist mäda enesesse imeb — on ju iseenesest mõista.

Nüüd kõneleme ka waimlistest eeskirjadest tripperi-haige kohta, mida mina paranemise edenemiseks ka wäga tähsaks pean.

Niisama kui kehalikku rahu, ehk weel rohkem, on haigele ka waimlikku puhkamist waja. Da hoidku end iga erutuse, kõige rohkem aga suguliste erutuste eest. Otse selles asjas patustatakse tihti küll wäga palju. Kes tripperi-haigust põeb ja end sel ajal ilusatel tüdrukutel teenida lasseb ning nendega juttu ajab, teeb wäga rumalasti. Sest selle juures tekkinud erutus takistab paranemise edu ning saadab nii rasket kahju. Niisama kahjulikult mõjub nilbe kirjanduse lugemine, sellemoeliste piltidega mängimine ja libedate sünnimuste kallal mõtte-mõlgutamine.

Nii siis jätku tripperi-põdeja kõik see täitsa kõrwale, mis kudagi sugueluse puutub. Selle wastu on puhtajulise ja kergetujulise kirjanduse, nimelt aga ajalooliste ehk reisi-kirjelduste lugemine õieti soovitaw.

Meie soowime tõesti ja täitsa, et keegi meie auustatud lugejatest tripperi kimpu ei satuks ega temale neid siin antud juhatusi waja ei tuleks. Kui aga kellegile ometi see äpardus juhtub, siis käigu ta aga meie õpetuse järele ning küll ta näeb, et meil õigus on. Kunagi aga ärgu lastu ta end üleannetutel inimestel selleks eksitada, et ta seda haigust endast „ära juua“ ehk „ära armastada“ katsub, end joomisega wõi sugulise elu jätkamisega parandada mõtleb! Sellega kallab ta õli tulesse ning niisugusele teole wõiwad kõige koledamad tagajärjed tulla.

Nüüd kõneleme ka weel naesterahwa-tripperist, mille juures meie palju lühema jutuga walmis saame.

Naesterahwa juures ei jää tripperi-haigus ialgi üffi kusetoru külge peatama, vaid sealt ulatab põletik peagi emakojani ja teiste sifemiste suguosjade juurde. Mõnikord jääb ka suguelunditele ligi-olew kõhukelme (õhukene nahakest, mis kõhukoopale nagu woodriks on; wõdrakeeli sõnaga peritoneum) haigeks. Sifemine põletik tekitab ka wälmistes suguelundites walu ja sigitab mäda- ehk limawoolust.

Muidugi mõista maffawad üleüldised eeskirjad haige kehaliiku ja waimliku oleku kohta naesterahwale niisama kui mehele. Kohtudega arstimiseks olgu peasajalikult ematupe loputamine ja istewanide wõtmine.

Tripperi-haiguses olewa naesterahwa juures tekib peagi ka tut-taw kardetud walgete jookks (leukorrhoe), millel aga muidugi ka õige mitmed muud põhjusti olla wõib.

See wäljawoolus, mida eelnimetatud conococcus tekitab, on mädamoodi, wastikult haigew, külgehakkaw, ning rifub kergesti ümber-olewad pehmed keha-osad ära. Wäikesed häbeduשהuuled, kõdistaja ja eelnahk, punetawad põletiku moel ning walutawad, nagu põletaks neid tuli. Siis ilmub ka kusetoru-tripper, mis wäga kergesti kuse-põie katarrhi toob, kuna naesterahwa kusetoru lühike ja lai on; selle tõttu on aga haigust ka kergem arstida kui meesterahwa juures. Tripperis olewad naesterahwad kannatawad selle all wäga raskesti ning sellepärast peab neid õige hoolsalt ravitsema.

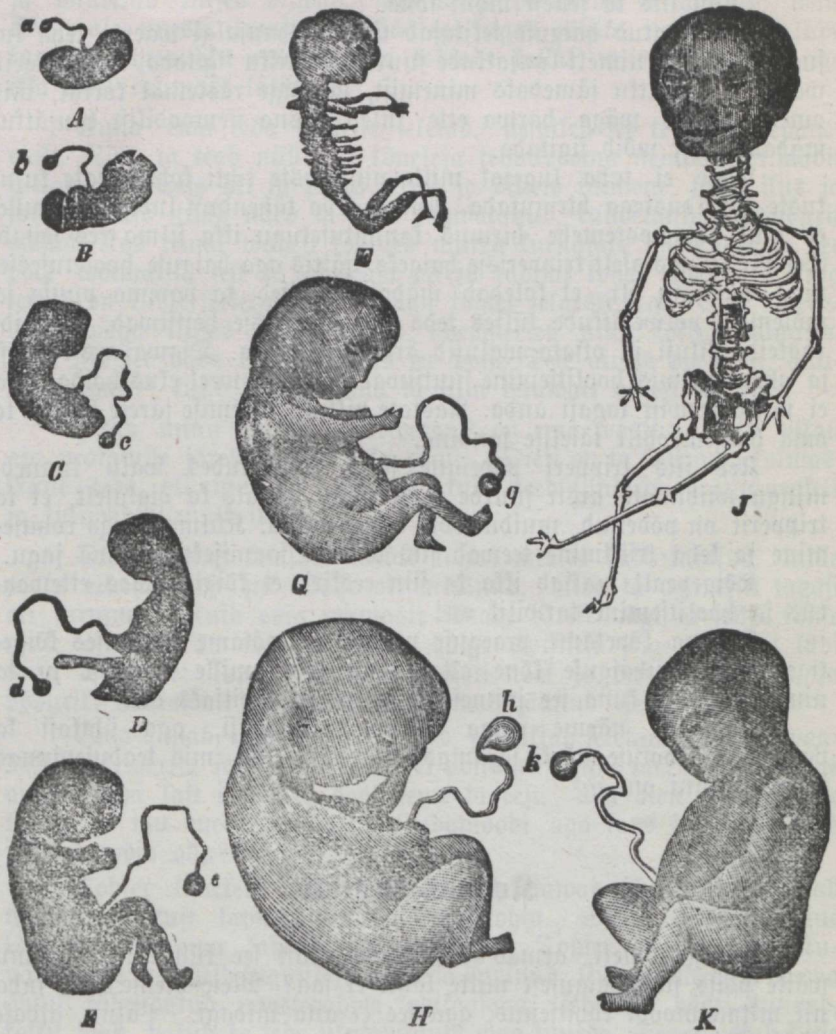
Wäga paljud naesterahwa-haigused tulewad ja tekivad otse tripperist. Sellest asjast kõneleme pärastpoole weel.

Rudawiisi ja kui rohkest tupe loputamiist peab ette wõetama, selle üle otjustagu arsti wõi tohtri eeskiri, kelle nõuu wõimalikult pea peaks küsitama! Harilikult heaks kiidetud kodused abinõud on kربول, lysol, sublimat, tinawesi (bleiwasser) jne. Kergitust toowad puudrid ja punnwilla-tropikesed, mida põletikus olewate ja haigete kohtade wahel pandakse.

Ka naesterahwa juures wõib haigus üli hädaohtlikuks saada, nimelt kui eelnimetatud lugu sünnib, et põletik kõhukelmesse ulatab; siis wõib see surmaga tuua, nagu ma ise jeda mõnede juures olen näinud.

Meie tripperi-haiguse kirjeldus jääks aga puudulikeks *), kui ma mitte ka „tripperi jookksjat“ ei nimetaks.

*) Asjaoluist dieeti arusaamiseks on waja ära seletada, et iga kusetoru-põletik, mis põdejale wahest hirmu teeb, sugugi weel mitte tripper ei ole. Nimelt sugulikult karsked ei wõi iganes tripperisse jääda; see haigus tuleb üffi sugulisel kokkupuutumisel. Ja sugulikkime otja wõi niinimetatud tõru tripperit ei wõigi suguhaiguseks nimetada, kuigi sellele nii kardetaw nimi on antud. Waid see on koguni hädaohuta haigus, mis küll ka wahest sugulise koosolemiise tagajärjena tuleb, enamasti aga sellest, et sugulikkimes olewate raswanäärete rohke wedelst ja kuseljätised eesnaha all peatama jääwad, wiimati mädanema hakkawad ja siis ilanaha-põletiku tekitawad. Sellega ühes käib fange sügele-mine ja kipitus, mäda-wäljawoolus ja kusemise forral walu. Mäskemal haiguse-forral kleebib mäda eesnaha koguni liikmeotsa külge. Niisugused põletikud

Inimese loote (sügu) seisukord.

A. Kahe nädali wanadune loode (loomulikus suuruses). B. Kolme nädali wanadune loode (loomulikus suuruses). C. Nelja nädali wanadune loode (loomul. suuruses). D. Viie nädali wanadune loode (loomul. suuruses). E. Kuue nädali wanadune loode (loomul. suuruses). F. Kaheksa nädalise loode luufere (loomul. suuruses). G. Kümne nädali wanadune loode (loomul. suuruses). H. Kaheksa kolmeteistkümmne nädaline loode (loomul. suuruses). J. Kolmeteistkümmne nädalise loode luufere (loomulikus suuruses). K. Kuue kuu wanadune loode (weerand loomuliku suurusest).

a b c d e g h k on nabaratüesed.

Olgu siis ka sellest mõni sõna.

Tähendatud haiguse tekitajad võivad mujalgi waewa teha kui suguelundites, nimelt luujätkude juures põletikku siigitada, mis kangeid walusid, luujätku jämedaks minemist, ja kõige raskemal korral, mis ometi õnneks wäga harwa ette tuleb, üsna isemoodiliselt luujätku-mädandaniist wõib siigitada.

Meie ei taha lugejat mitte niisuguste tihti kohutawate kujukustete kirjeldustega hirmutada. Minult jeda tähendust lubatagu mulle, et mul ühe nooremehe hirmus kannatuselugu ikka silma ees seisab. See jäi 19 aastafelt tripperisje haigeks, jättis aga haiguse hooletusesse, ning tagajärg oli, et koledad mädajooksmised ta parema puusa ja mõlemate põlwejätkude küljes teda haigewoodisje heitsiwad. Ta pidi raskeid lõikusi ja otsata walusid ära kannatama. Osawa arsti kunst ja ohwriwalmis hoolitsimine suutsiwad teda küll weel elus hoida, aga ei mitte terwißt tagasi anda. Nüstate pikkuse põdemise järele lahus ta oma haigewoodilt täielise sandina.

Kes siis tripperi põdemise järgi luujätkudes walu tunneb, mingi wiibimata arsti juurde ja seletagu temale ka diglaselt, et ta tripperit on põdenud, muidu wõib tohter ekhida. Külma weega rohitsemine ja keha-triifimine teewad siis terweks saamiseks ka oma jagu.

Kõigepealt maksab ikka ka siin eeskiri, et kõigis asjas ettewaatus ja hoolitsimine tarwilik on!

Sellega lõpetame praeguse peatüki ja wõtame järgmises kõigetigedama suguhaiguse kõne alla — kiritõbe, mille koledust ju ta nimi awaldad, kuna see inimesefugule raskest witsaks on!

Ka seal näeme wäga tumedaid kujutusi, aga ühtlasi ka paranemise lootuse-märki säramas; see on ankur, mis teadusepinnas kõwasti finni on!

Kolmas peatükk.

„Selge ometi, armas tohtriherra, kust see küll tuleb, et mu wäike poisß nahahaigusest mitte lahti ei saa? Meie oleme teda juba nii mitmetmoodi rohitsenud, aga see ei aita midagi. Palun, aidate nüüd Teie!“

Niisugust juttu kuuleb tohter, kellel laialisem tegewus on, oma kõnetundidel tihti. Seekord, millest meie jutt on, oli kurtja keegi noor, meeldiw emä, kes oma wäikeje poijiga tohtri juurde tuli, temalt nõuu ja abi paluma, kuna lapsel juba mõnda aega kärnad

---

wõiwad ju poijise-põlwes juhtuda ning saadawad siis kergesti käpitiimlemisele. Kuid selle häda arstimine on wõrdlemisi faunis hõlbus. Gesnaha tagasi-tõmbamisega ja haige koha hoolsa puhastamisega (leige weega) wõib hädale pea abi saada; kui waja, pandagu tinaweesse kastetud linaseriide sidemed eesnaha ja liikmeotsja wahele.

ja wistrikud küljes oliwad, mis mitte paraneda ei tahtnud, waid ikka peale uuesti ilmusiwad. Päälegi sügas poisike, nagu rumal laps kunagi, ühtepuhku oma haigete kohtade kallal, mis jelle tõttu aga ikka weel laiemaks läkfiwad.

Kuna ema seda tohtrile seletab, waatleb see teda tähelepanewalt. Ning ta teab nüüd, et kõneleja temale oma neupõlwest saadif tuttaw on. Siis oli ta päris terve ja ditsew inimene, täies ilus ja jõuus. Kuid nüüd näeb ta dieti kahwatanud, kuiwetanud ja pödurik olema. Kas temal wahest kodused mured kurnajaks on? Aga ei, see pole wõimalik, sest ta abikaasa on ju tähtsal kohal tegevuses ning temal on tubli jissetulek. Ja nagu tohter selgesti teab, elab abielupaar wäga ilusas ja õnnelises ühesmeeles ning kottusiündimises. Kust siis see häda tuleb? „Kas see poisj Teie aimus poeg on, auuline proua?“ küsib tohter, kuna ta film terawalt poisji waatleb.

„Jah, minu ainuke, tohtriherra,“ on ema wastus. Kuid, pilgu aja peatamise järele, kõneleb ta edasi: „Dieti on ta küll juba kolmas. Enne teda oli mul ju kaks last, kuid need sündisiwad enneaegselt ja tuliwad furnult ilmale“.

Seda teatust kuuldes tärkas tohtri meeles halb kahtlus, mille peale elutark arst juba kohe oli mõelnud, mida ta aga esiti tagasi oli jurunud. Kuid ema wiimaste sõnade järele nägi ta sellel tõsise aluse olema. Ta waatas nüüd haige poisikese dige hoolsalt läbi ning leidis, et laps keha poolest dieti nõrk ja õrn oli, jõuetu ja pödurik; nähtawalt oma arenemises mahajäänud olewus.

Ema aimab, mida tohter mõtleb, ja hakkab seletama: „Jah, wadake tohtriherra, see on ime küll, et poisj niisugune on; meie toidame ometi enda last ilusti ja hoolitseme ta eest. Ma olen ometi ka ise terve ja mu mees niisama. Kuidamoodi aga laps nii pödurikuss jäänud wõib olla?“

Tohter kõneleb emale mõned rahustawad sõnad ning annab temale juhatusi lapstega ümberkäimise kohta. Sellega on rääkimine lõpetatud ja ema lahkub oma lapstega. Tohter on aga oma elunähtustest sarnaseid lugusid ju tundma õppinud. Kui ta sellejama päewa õhtul tähendatud naesterahwa abikaasaga, keda ta hästi tunneb, kofku saab, palub ta teda filmapilguks oma juurde. See inestab kufse üle, aga läheb kohe ligi ja pea istuwad nad tohtri kõnetoas.

„Mis Teie soowite, armas tohtriherra?“ Nõnda algab wõõras juttu. Ning ta saab wastuseks: „Kõigepealt tahaks ma täit tõe kuulda saada, noor sõber; ärge midagi warjake, waid usaldage mind täiesti.“ Ja kui wõõras sarnast juttu kuuldes dieti inestanut wahitima jääb, kõneleb tohter edasi: „Nagu Teie küll teate, käis Teie abikaasa täna minu juures, Teie pojukese haiguse kohta nõuu küsimas. Ma andsin temale mõned juhatused, kuid enne kui ma Teie pojukese rohitsemise kohta midagi otustawalt wõin öelda, tahaks ma heameelega weel Teiega asja pärast läbi rääkida.“

Tohter peatab oma jutus ja vaatleb rahulikult wõdrast, kes arsti sõnade mõjul, mis temale osalt saladuslikelt kuulduwad, oma jagu segadusesse sattunud näib olema. Wiimati kogeleb ta kohmetult: „Teie panete mind inestama, tohtriherra, ma ei tea . . .“

„Noh,“ kõneleb siis tohter edasi, „lubage siis Teilt küsida, kas olete kunagi suguhaiguses olnud?“

See küsimine mõjus kui pommiplahwatus! Abielumees oli ometi oma teades ifka ja alati oma ümbrusele auusa elu ja hea kumbe poolest eeskujuks olnud. Raua aega oliwad emad, kellel meheleminewad tütreid kodu, teda nii wäga oma wäimeheks igatse nud, ning tihti oliwad tema tuttawad teda, ta tõijse, kristlike ja wooruslike elu poolest, teistele noortele meestele, kes lõbusalt „elu maitsejwad“ ning mõndaforda keelepeksuks asja andjivad, kui hiilga waks järelekaimise wääriliseks eeskuju andjaks seadnud. Ning nüüd tuleb see halp tohtri-ijand, kelle teraw keel igalpool tuttav on, enda weidra, kawala rebasenäoga küsima, kas ta suguhaigust on põdenud! See on ju pöörane lugu! Kas see mees aru ei saagi, kui rängasti ta sellega oma wõdrast haawab?

„Herra! Teie kutsute mind oma korterisse, et mulle juu sisse haawawaid sõnu ütelda — minule, kelle kristlikku, laitmata nime Teie ometi tundma peaks?“ Nende sõnadega awaldab oma auutundmuses haawatud abielumees enda pahameelt.

Kuid arst jääb selle kohta rahulikuks. Ta vaatleb oma selgete filmadega waguvalt enda wõdra wihasi wärisewat nägu, ning wastab siis wähe pilkeliku healekõlaga: „Kas see auuhaawaw on, kui tohter kellegilt küsib, mis haigusi ta on põdenud, ei hakka ma haru tama; niisama ei taha ma Teiega selle üle waielda, kas kristlike hinge-õnnistus mõne kehalise wea läbi kahju saab ehk ei.“

„Noh, mis jaoks siis see küsimine on, mis niisuguste põhjus- mõtetega mehele, kui need mul on, tõesti haawawalt tunnub?“ Mõnda kõneleb tohtrile wõdras wahela, weel ifka ärewuses olles.

Nüüd aga katkeb ka tohtri kannatus. Ta näeb, et temal siin arwanised wastu seisawad, millest ainult wägiwallaga jagu jaada wõib, kui see üleüldise wõimalik on, ning oma wõitluswalmile, wärskele meelegaadile maad andes, wõtab ta wiimse abinõuu käpile. Ta ütleb, nüüd ka ägedal ja terawal healekõlal: „Miks pärast ma seda Teilt küsin, noor sõber? Noh kuulge siis: Sellepärast, et Teie enese ja Teie perekonna eluõnn selle järgi kujuneb, kas Teie tähendatud küsimise peale tõekohajelt wastate ehk ei! Menda — nüüd teate Teie seda! — Aga nüüd,“ kõneleb ta pehmel healel edasi, „olge hästi mõislik! Arwake nagu oleks ma õpetaja, kelle juures pihtil olete. Meie arstid mõtleme ju mõne asja kohta teijiti, kui muud inimesed muidu. Wastake siis minu küsimise peale oma parema teadmise ja siidametunnistuse järele, ilma midagi warjamata, ning siis näeme mis saab. Aga weel kord, noor sõber: õelge ainult tõe!“

Wiimased sõnad on nähtawalt nooremehe kohta suurelt mõju-
 nud. Ta läheb waheldusi näost punaseks ja walgeks, mõtleb ja
 kaalub weel tüki aega, ning ütleb siis, nagu natuke kitsikusel olewa
 naeratusjega: „Jah, tohtri herra, mul on kahjuks küll ka kord elus
 äpardus olnud!“ Ning siis tuleb piff jutustus, milles mees kirjeldab,
 kuida ta kord noores põlwes, „ammu sest ju,“ hilja õhtul
 lõbusast seltskonnast „rõõmsas tujus“ kodu tulnud. Ta teel astunud
 temale kuusatus wastu — ühe nende ilusate „armastuse“ pakkujate kujukul,
 kes meie ajal teatawalt harilikseks nähtuseks on. Tema weini-
 joomise mõjul pingule aetud mõttekujutus ei suutnud meelitusi wastu
 seista, mida meeldiwa ja lõbusa wõõra magusad sõnad ja õrnad
 pilgud ta kohta awaldaiwad. Kuid selle „lõbusa tunni“ tagajärjed
 oliwad kohutawad. Kusagile kehakohale tekkis walutaw paife, mis
 mitte kudagi enam terweks ei saanud; pärast ilmus rinnale sammas-
 poolik, ligi tuliwad palawik ja üleüldise haigeolemise nähtused. Esiotsa
 lootis ta ikka, et ta ilma arsti abita walmis saab, wiimati pidi ta
 ometi, kui ta päewad otja oma häbitundmusega oli wõidelnud,
 tohtri juurde minema, ning siis rohketi teda salwidega ja wannidega
 terweks. See olnud aga ka ainus kord elus, kus ta alkoholi
 mõjul kuusatusesse sattunud ja õigelt teelt kõrwale effinud. — Kui noor
 abielumees oma jutu oli lõpetanud, mõtles tohter wähe järele ja
 ütles siis: „Kas ma wõiks seda kohta näha, kus kord tähendatud
 paife oli?“

Tohtri olek ja kõne on wõõra effiwiiisilise häbitundmuse ära
 peletanud ning ta näitab end tohtrise tõrkumata. Kui see oma läbi-
 waatamisega lõpul oli, kõneleb ta: „Urge kohkuge mitte, armas sõber,
 selle üle, mis ma Teile nüüd ütlen. Asi ei ole ka nii wäga halb,
 nagu see esimesel silmapilgul näitab, ning meie loodame sellega hästi
 korda saada. Teie olete seekord tõesti kurjastõbes haige olnud.
 Kahjuks ei ole Teie arstimine siis mitte täiesti lõpule wiidud, ning
 nüüd on haigus ka Teie lapse ja wististi Teie armsa abikaasagi
 külge hakanud.“

Mendele sõnadele järgneb etendus, mis tohtri karastatud erkudele
 kaunis harilik on, mis aga teist inimest kõigesügewamalt põrutaks.
 Noor abikaasa ja isa sattub kõigesuuremasse meeleteitmisesse.
 Tema arwates tähendab ju kurjastõbe (syphilis) nimetus kohe kõige-
 hirmsamat, parandamata keha- ja hinge-põdemist, millesse tema ning
 ta süü läbi ka tema omased peastmatalt langenud on. Ta awaldaab
 enese wastu kõigewaljumaid pealekaebtusi ja etteheiteid, on nagu
 täitja ärähawitatud.

Tohter lasab niisugust ägedat tormihoogu mööda minna; ta
 teab, et sarnasel kõigesuuremal ärituse korral mingid mõistlikud seletused
 ometi midagi ei aita. Alles kui ägedus wäheneb, hakkab ta
 jälle oma rahulikul ja asjalikul wiisil kõnelema, et hea nõuu
 andmisega omale enda kuulja täielist usaldust wõita. Ta pühib
 kõigepealt koledad mõtted tähendatud haiguse kindlalt häwitawast ja

parandamiseks-wõimata olemisest ära ning kõneleb siis kõige kohasemast haiguse arstimise wiisist. Noormees on nüüd tohtre täielise usalduse omandanud ning täidab heameelega kõik tohtri juhatused ja õpetused kindlalt. Tohter wõtab siis asjakohase rawitsemise ette ning juba lühikese aja pärast ilmuwad head tagajärjed. Noor proua saab oma endise õitswuse kätte, lapsukese juurest kaowad kärnad ja wiistrikud ära, ning üks õnnelik ja rahulik perekonna-elu on hädaohust peastatud ning jääb edaspidigi kindlaks.

Waadake nüüd, armjad lugijad, kirjeldatud lugu on üks kuju tus tohtri igapäewajest elust, mis lõpuliikult ta mälestuses kaugelt kokkõlawates ilusates wärwides seisma jääb. Kuid igaford pole asi ammugi mitte nõnda, waid asjakäit saab hoopis teistmoodi kuju. Elutundja arsti nõuandeid ei taheta tihti uskuda ega tähele panna, waid õfitaakse abi mujalt, kus aga selle andmiseks õige koht ei ole. Nõnda siis läheb haigus ikka edasi, kasvab suuremaks, ja tagajärjeks on terwise täielik rikkumine, abielu-õnne ots, häda ja wiletjus.

Ma olen oma arsti-tegewuses sellest haigusest õige palju näinud ning olen tihti küllalt ta wastu wõidelnud.

Ring ikka ja jälle on mulle üks asi terawalt silma puutunud: Asja-olekute kohta walitsew wäga suur teadmatus! Ei tunta teaduslikul uurimisel kindlaks saanud otstu kurjatõbe olemise, ta awalduste ja tagajärgede üle, niihästi ükfi inimese kui terve seltskonna kohta.

Ja selle teadmatuse süüks arwangi mina kõigepealt seda, et tähendatud haigus nii suurelt laiali lagunenud on, et ta tõepoolest uue aja kulturele täieliseks witsaks on saanud.

Ma tuletan jällegi juba tihti awaldatud juhtmõtet meelde, et kes hädaõhtu tema täies suuruses tunneb, wõib end ta eest kergelt hoida, kuna teadmatuses wiibija kergemeelselt hädaohule wastu sammub ja selles hukka läheb.

Ring see teadmine, mida sügaw kaastundmus nende wastu, kes tähendatud häda kannatawad, weel tõstab, ongi põhjuseks, et ma neid sõnu suure rahwahulga wastu kõnelen.

Ma pean tihti õige tumedaid helisid kuuldawale tooma, kuid juba ette tõrjun ma selle kahtluse tagasi, et ma siin kohutuse otstarbel wahest hirmutuse- ja põnewuse lugusid jutustada tahan. See on niisuguse kirja juures wõimata, mis ükfi teadusliste tõeasjade pinnal seistes selgitust ja haigliste asjaolekute parandust kätte saada püüab.

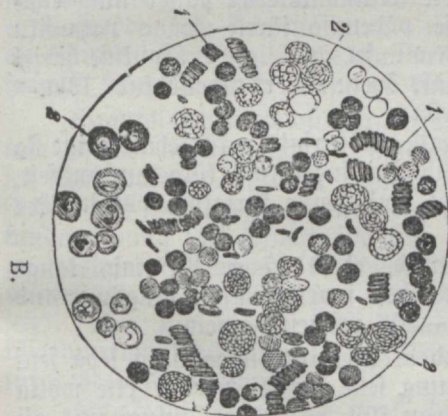
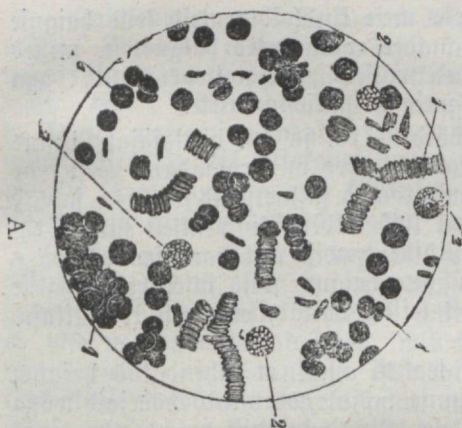
Ja ühtlasi tahaks ma ka igahelge, kes selle raamatukese wahest selle mõttega kätte wõtab, et ta sellest „põnewaid ja huwitawaid“ asju leiab, soowitada, seda parem mitte teha. Ta peaks seda ometi petetult käest ära panema. Sest see raamat tahab õpetada, hoiatada ja nõuu anda.

Kannatajaid troostida, ekijaid õigele teele saata, kõikuwaid käijaid toetada — see oli juhtmõte, mis raamatu kirjutajat tööle ajas. Ja nüüd astume asja juurde.

A. Veri juurendusklaafi all.

Punased werelibled, mis werele punase wärwi annawad; need liginewad tihti üksteisele ja kujutawad kogujid nagu raharullid.

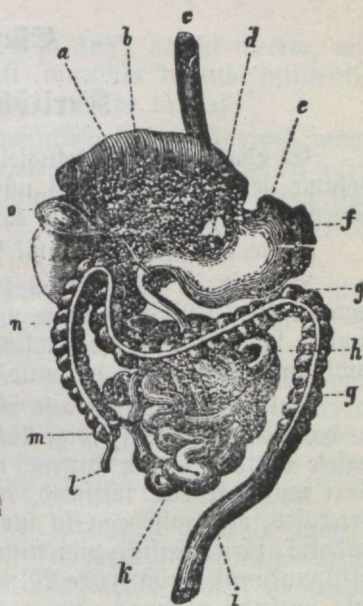
2. Walged werelibled.

B. Weetõbise veri juurendusklaafi all.

1. Punased werelibled.

2. Walged werelibled.

Seedimisewärk.

(Maks, magu, foolikad).

Maks (a), mis loonulifus olefus mao finni katab, on tagasi tõugatud ja sellepärast ainult ta külq nähtaw.

a. maks, b. maofael, c. toidufõri, d. maolina rafud, e. mao-kott, f. põrn, g. ülemine foolikas, h. peenike foolikas, i. parafoolikas, k. umbfoolikas, l. m. ja n. jäme foolikas, o. japiipõis.

Pealuu.

Esimene osa.

Kuritõbi haigusena.

Et edaspidistele seletustele tarwiliselt nagu pinda walmistada, wõtame selle haiguse, mis nüüd, nimelt suuremates linnades, nii wägewalt maad on wõtnud, täielise ja hoolsa waatlemise alla.

Enne aga heidame lühikese pilgu minewikusse.

Wanast ja keskajast ei leia meie kindlaid teateid selle haiguse kohta mitte. Küll kõneldakse wanades raamatutes haigustest, milles nimelt sugufade juures tekinud paised põdejat waewanud, aga kindlamat ja selgemat ei kuule meie asja kohta mitte.

Kuid kesk- ja uue aja pöördel, 15. ja 16. aastajajal, ilmus see haigus Europas ju dige laialiselt. See on arusaadaw. Sest selle aegsete alatiste sõdade juures, mil toored ja mehitud sõjalaste salgad ühelt maalt teisesse käiswad, mil kõik kõlblik elu peatselt surnud ehk tarretuses oli, mil aga ka üleüldine terwise eest hoolitsimine väga madalal järjel seisis, pidi niisugune haigus, mis otsekohese kehalise korrupuumumise mõjul ühe küljest teisele hakkab, otjata suuri hulka jid oma paelusse wõtma.

Sellest ajast on siis hull teatuji alles, et tähendatud haigus, enamasti suguelulise korrupuumumise mõjul hakatatud, põdejaid väga ägedasti waewanud on. Haigetele tekinud koledad paised ning enamasti jaiwad nad juba lühikese põdemise järele kange palawiku sonimise käes otja. Arstiteadus oli sel ajal alles lapikuse järjel ning see seadis siis jalapealt kindlaks õpetusets, et tähendatud „lõbu-“ ehk „Wenuse katt“ külgehakkaw olla.

Kuid pea pärast seda märgati, et kurjatõbe külgehakkamine ka mõnel muul wiisil sündida wõib kui suguliku külgepuutumisest, nimelt nende asjade tarwitamisel, mis enne kurjatõbe-põdeja käes tarwitada on olnud.

Mäitusets olgu siin nimetatud, et 1577 a. Brünnis kange kurjatõbe-katt mäsjas. See algas ühest supelusmajast ning weerand aasta jookjul jaiwad sellesse 200—300 inimest haigeks.

Arusaadaw on, et jelleaegsed arstid juure imestusega seda seni tundmata haigust waatlesiwad ning selle wastu midagi ette wõtta ei osanud. Mina oma kohast arwan küll, et see tõbi mingi uus asi ei olnud, mis siis alles esimest korda inimesi waewama tuli, waid et see, niisama kui ta kaaslased tyfus, pidalitõbi ja muud inimese-sugu witsad, juba wanast ajast saadik liikumas oli olnud. Kuid wististi oli tõbe seni ikka ainult pehmemas kujus nähtud, nii et seda juuremat tähele ei pandud. Aga mõningatel meile tundmata põhjustel jai see tähendatud ajal dige kurjaks ning äratas siis tähelepanemist.

Meie näeme ju ka muude külgehakkawate haiguste juures niisugust haiguse jõuu ja ägeduse laenete moelist üles ja alla kerkimist

awaldamises. Ma tuletan ainult 1890 ja 1893 aastat meelde, mil seni suuremale rahvahulgale waewalt nimepidi tuntud influentisa haigus oma mõju õige wägewa selgusega meelde tuletas.

Millest niisugused äkilised hulgawiirilised haigeksjäämised mõne külgelakkawa haiguse juures aeguti tulewad, on seni teadusliku uurimiste eest alles peidus. Minult hooljam järelemõtlemine ning selle najale rajatud umbarwamine wõib siin otsusi teha ning ka wastust anda julgeda.

Rahklemata on selle juures kõigepealt ilmade waheldusel suur mõju. Kindlasti mõjuwad märjad ja wilud suwed, niisama kui ka wäga kuivad ja palawad, haiguse tekkimiseks ettevalmistawalt ja edendawalt. Edasi töötawad muud äpardused ja wiletused, wiljakaldused ja kallid ajad ning nende kaajas käiwad näljahäda ja tagurpidi minek, üleüldse kõik seltskondlik elukorda ja iga üksiku inimese wastupaneku jõudu wapustawad kitsikused, nagu ka sõjad jne. selle suure turbmängu käimapanemiseks kaasa, mille nimeks taud (katt) on.

Ma palun lahkest lugejalt selle jutuwaineist kõrwale mineku pärast wabandust, sest ma arwan, et see meid ometi meie tähelepanemises äratundmise teel edasi wiib. Ma tahaks nimelt tõendada, et otse need häwitawad sõjad, mis kurjatõbe kange laastamise ajal walitsejivad, ning nendega ühendatud wilets seltskondlik elukord, tõbe äkilise ja kolevalt suureks saawa arenemise põhjuseks oliwad. Diети tähele pandaw ja huwitaw on ka see, kuida seekord iga rahwas arwas, et kurjatõbe kole kingitus temale wõõra ja waenuliku sõjawäe käest on tulnud. See selgib kohe, kui neid nimesid kuuleme, millega seda haigust kujukil rahwa juures on nimetatud.

Prantslased nimetajiwad kurjatõbe „Hispania haiguseks“, kuna nad Pirenei mägede taguseid mustajuukselisi sõjalasi selle sissetoomises süüdistajiwad. Italia rahwas aga arwas, et Saksa palgasõjalaste ülem Georg von Frundsberg oma meestega kurjatõbe sinna on kandnud ning seal kõneldi siis selle pärast „Saksa tõbest“. Inglise ja sakslased lükkajiwad muidugi süü oma rahwusliste waenlaste prantslaste peale ning seal kõneldi siis lihtsalt „Prantsuse haigusest“. See nimetus sai nii üleüldiseks, et isegi Inglise ja Saksa kõigeuuremad näiteluuletajad, Shakespeare ja Schiller, seda oma kirjatöödes tarwijiwad.

Shakespeare kujutuse järele ütleb sir Falstaff, keda ta nooruse pattude tagajärjed kangesti piinawad — millest ta muidugi ka waneduses lahkuda ei raatjimumud — õige wihaselt: „Ma tahaks küll, et prantslased jellesse jookswa-walusse sattuks, wõi jälle jookswa walu prantslastesse, sest mõlemad lõbutsewad üksksteise wõidu minu kulu peal minu kehas“.

Ja Schiller lasseb oma „Rööwlites“ ühel tegelasel (Rhattmann) öelda: „Ehk läheme jälle prantslaste wastu sõtta“. — Ma tunnen ühte tohtert, kes endale lausa elawahõbedast maja on ehitanud, nagu mõttesalwi koja läwel ütleb. Minu arust on sellel lausel omajagu

tähtsust. Sest see näitab meile ometi kord kätte, et juba siis niisama-
juguft arstirohtu kurjatõbe vastu tarwitati kui nüüd. Edasi näeme meie
ka luuletaja sõnadeft jalgelt, et juba siis, 130 aasta eest, „jalahaiguste
eriarsti amet“ õige kaftutoow oli.

Åga nimeandmisega üffi ei olnud selle aegne rahwas mitte
rahul, waid ta otsis sellele witsale ka tekkimise põhjustid.

Sellel ajal oli Amerika leidmisest alles wähe aega mööda ning
uueft ilmaft oli nii mõndagi suurt ja head, tulusat ja ilusat asja
Europasse toodud. See tuli muudugi Hispania kaudu, kes end kohe
nimetatud maa ifandaks oli teinud. Kas see nüüd kadendus Hispania
wastu üleüldse oli, ehk jälle maha jurutud pahameele tundmus ja
soow, ülemere toodud headele annetele ka midagi halba ligi lifada,
mis nende mõju nõrgestaks, seda meie ei tea. Kuid see on tõsine
sündmus, et seekord eeltähendatud uue katku tekkimise kohta jutustus
ringi käis, mis meie nüüd üsna naeruwäärilifelt tunnub, kuid ta
ifemoodi algpäralsufe tõttu on see õige huwitaw. Ning ma jutustan
seda sellepärast ka lugijatele. Teisefks ka sellepärast, et tähendatud
jutukeft nüüdgi weel wahel päris tõsifelt kurjatõbe õige tekkimise
põhjusena ette toodakse. Kui palju wäärtust sellel aga on, nimetasin
ma juba. Jutustus käib aga järgmiselt:

Guanahani saarel, „uue ilma“ esimesel rannal, kuhu Kolumbuse
laewad jõudfiwad, oli õhuolu, eluwiißi, ehk muude põhjuste mõjul
sealsete meestesoo juures fugulik tung wäga nõrk ja lodew. Et neid
sellepoolest erutada, paniwad nende naefed õõfeti meheliikme külge
moskito-putukad. Nende loomakeste pistetefst tekkinud sügelew äritus
ajäs mehi oma abielu kohuste täitmisele. Kuid putukate pistete taga-
järjel sigis põletik, selleft tekkifiwad paised, ning nende mäda puutus
siis ka naesterahwa kehade külge ja sigitas seal niisamajuguft haigust.
Kui siis hispanlased sinna tuliwad ning peagi sealsete naesterahwas-
tega fugulifelt ühendusesse astufiwad, saiwad hispanlased haigufe ka
oma külge ning tõiwad selle kihwti pea Europasse.

Lugijad naerawad minuga ühes selle jutustufe üle.

Åga waatame edasi, mis meie selle haigufe laiali-lagunemisest
teame. Kindlat teadmist pole meil küll kuigi palju muuft, kui selleft
kohutawast sündmuseft, et kole haigus õige ruttu ifka edasi läks ja
terwed rahwad põdema pani. Willegi muu asja kohta ei sünni
tuntud sõna: „Seda leidub onnis ja palees“ paremini kui kurjatõbe
kohta.

Arstiteadus hakkas muudugi kohe agarufega selle wastu abi-
nõuufid otsima ning leidisgi neid omajagu. Åga kuna wanematel aegadel
haigufe nähtuste tähelepanemine kehwa oli, ei tuntud siis haigufe
olu ning kõiki ta awaldufe kujufid weel fugugi mitte nõnda kui
nüüd, ning nii ei wõidud ka arstimist ja rawitsemist mitte sellel
wiifil otstarbe-kohaselt seada ja korraldada kui praegu. Alles wi-
mase poolesaja aasta jookful, mille kestwusel teatawalt ju looduse-
teadus ning sellega ühes ka terve arstimisteadus hiiglamoelift,

ainamata juureviihlist hoogu on saanud, oli mõnedel arstiteadlastel võimalik, jellesse tumedusesse valgust saata. Saadi haiguse tõijst olemist, ta käiku ja mitmesuguseid järkujnd tundma, seati jeda teiste haigustega alq põhjuslisesse ühendusesse ning jellekohajelt korraldati ka töbe arstimist.

Agä ifka weel hõljus, kohutawalt õnnetust kuulitades, nagu Greeka muinasusjns kättemakku-jumalanna, haiguse parandamata oleku tont armetute põdejate pea kohal. Kuid wististi ei ole küll kufagil enam, ning minu arwamise järgi wõõriti wiijil, Wana Destainendi Jehowa waljut sõna: „Ma tahan ifade pattujid kodu otjida laste kätte, kolmanda ja neljanda põlweni,“ kurjasti tarwitatud, kui jelle wariseerliku kõrkuse awaldamisel, millega oma kaasnimeste, „wendade“ peale kõrgelt alla waadati, kes kurjatõbe käes põdesiwad.

Agä ka jee arwamine kadus aegapidi ning arstide Lewini ja Lasjari hoolsa waewanagemise tagajärjel wõime niijnd julgesti welda:

Kuritõbi on parandataw!

See jüis küll. Agä kuda on jelle haiguse käik? Kõige pealt olgu wõeldud, mis küll igale lugejale ju tuttav on, et kuritõbi külgehakkamise teel edaji lähew. Selle kohta ei ole küll kellegil inimesel kahtlust. Kudawiiji see külgehakkamine tuleb, jellest kõneleme ifäärä-lises peatükis weel ligemalt.

Jgal külgehakkawal haigusel on oma niinimetatud „hakatise-aeg“ (incubation). Arstiteaduses nimetatakse jelleks ajajärku, mis kestab:

Külgehakatise-aine kehasse jisjetungimisejt kuni jellest tekkiva haiguse nähtawale tulekuni.

Selle ajajärgu kestwus on mitmesuguste haiguste juures ka täitsa mitmesugune, agä igaihe haiguse juures on jee aeg ta enda kohta karwapealt ühesugune ja kindlalt teataw kõigi põdejate juures, olgu nad kes tahes.

Nii tuurib katku ja Naja-kolera juures hakatise-aeg paljalt mõned tunnid, kuna agä tripperi juures päewad möõda lähewad ja tiijikuse (tuberculus) juures koguni kuud. Enamasti kõifide haiguste juures on ometi jelle käik nõndawiiji, et jelle meie kurja waenlase tegewus ja mõju ennast ifka teatawates kehaohjades ehk elundites awaldab, ja seal kas keha wastupaneku wõimu mõjul eemale tõrjutakse, wõi ta jälle elu ära häwitab.

Näitufeks siinnib kopsupõletik keha juure hingamise-tõõriistade kogu (apparadi) kallal. Haiguse tagajärjel ja mõjul wõib siida nõnda nõrgaks jääda, et surm tuleb.

Jganes agä ei tule jeda ette, et kopsupõletikku põdew inimene oma haiguse ajal, ehk jälle aastate pärast, kus ta ammu terweks

saanud, weel selle haiguse mõjul omale peaaugusse paiset saaks ning selle kätte sureks; niisama vähe on see võimalik, et ta äkki kohutusega märkaks, kuida sööwad ja hävitavad paised ta jalgadele ehk palgele või muudele kehajagudele tihivad.

Kuid kurjatõbe juures on otse see tähelepandav ja seda peab ütlema, kohutav ja kurvastav nähtus, et iga selle haiguse idu kehasse saamine terve kehaolu (organismuse) täiesti ärakihvitab ja kattujsaks teeb.

Neid mitmesuguseid haiguse avalduse tundemärkeid, mida kuritõbi teatavates ajajärgudes üksteise järele nähtavale toob, jagati waremini kolmesse ajawiirusse ning kõneldi esiti

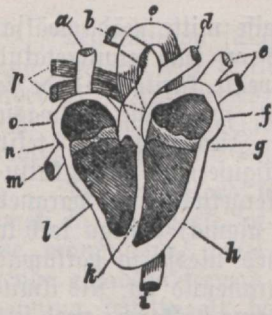
Esimesest ilmuwusest (primär affecte),
siis teise järgulistest ja edasi
kolmanda järgulistest haigusnähtustest.

Kuna mõlemad esimesed ajawiirud üksteisega ligidalt koos on, lahutab neid tihti mitme aasta pikkune waheaeg alles kolmanda ajawiiru nähtustest.

Uuemal ajal on teistfugune, kahtlemata õigem ja ajakohasem, haiguse-ajajärgude ärajagamine tarwitusele wõetud. Tähelepanemisel on äratuntud, et mõlemate esimeste ajajärgude nähtused ifka korrajäreliselt ja kindlas järjekorras ning kujus olemas olivad. Selle wastu nähti aga kolmanda ajajärgu haiguse nähtuste juures mitmelwiisil waheldust. Niisama oli ka waheaeg esimese haiguseluju lõppemise ja teise alguse wahel kaunis kindlasti teatav ja piirataw, kuna aga teise ja kolmanda ajajärgu wahel tihti aastakümned mööda minna wõiswad. Wiimaks märgati ka, et tähendatud kolmas tõbe, ajajärg mõnikord koguni puududa wõis, nii et juba teise ajajärgu järele täieline paranemine käes oli. Nii siis jagatakse nüüd terwet haiguseläitu kahesse osasse: „ühtu“ ja „seisew“ kuritõbi. Esimesesse arwatakse wana jagamise järgi kahe esimese ajajärgu haigusnähtuü ning seda haiguse oluforda hüütakse ka „wärskest“ kuritõbeks „Seiswa“ kurjatõbe olekuga tähendatakse aga keha olemises peidus uinuwat haigust, mis mingifuguse tõuke mõjul, wahest alles aastate pärast, äkki oma rahu-olekust üles erutatakse ning siis oma nähtustega pea keha häwitama hakkab.

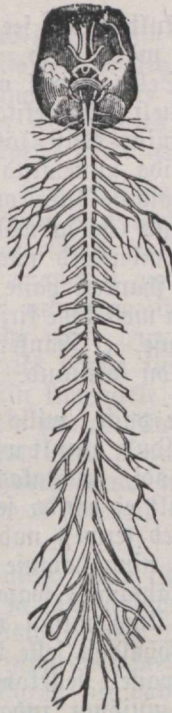
Misfugused on aga „wärske“ kuritõbe haigusnähtused?

Sellele kohale, kuhu haiguseläht keha külge esiti on puutunud — meesterahwal suguliifne otja küljes, naesterahwal wälimiste suguosade küljes — tekib kõigepealt, mõned nädalad hakatuse järele, wäike, punane plekk. Sellest plekist kujuneb siis wäike, kõwa sõlmek, mis peagi omale jälle pragulise pealmise pinna saab ning wiimati

**Südamc pituti läbi-
lõige.**

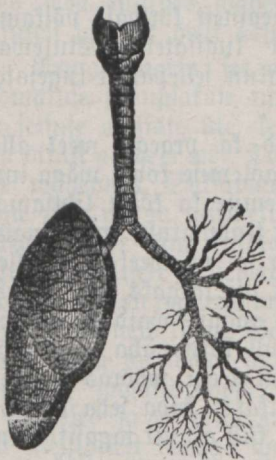
a. Ülemine õõnes tõmbsoon, b. kopsu tuiifsoon, c. elufoon, fuur tuiifsoon (aorta), d. kopsu tuiifsoon, e. kopsu tõmbsoon, f. pahem eestammer, g. südamc-flapp, h. pahem südamc-fammer, i. elufoon k. südamc wahesein, l. parem südamc-fammer, m. alumine õõnes tõmbsoon, n. südamc-flapp, o. parem eestammer, p. kopsu tõmbsoon.

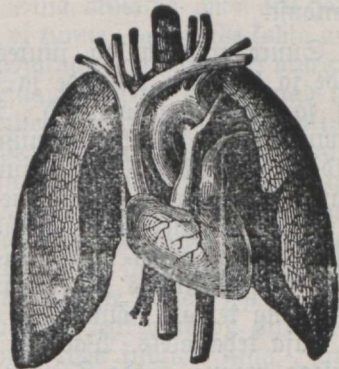
**Kõrw kuulmise-
luudega.**

a. wälimine kõrw,
b. kõrwa-tronpeet,
c. d. ja f. kuulme-luufesed,
n. kuulme-erf (nerw),
o. tigukäif.

Pea-aju ja selgroo-üdi.

Kops hingamiskõdriga.

Kopsu tiivad ja süda.

laiaiks paifeks läheb. Harilikult ei aja see paife mitte mäda wälja. Kui aga paife tekkimisel ka mäda tekib, siis on seal niinimetatud „segahakatifega“ tegemist. Sellel korral on peale kurtõbe-idude ka weel teised haiguse-idud, nimelt mädatekitajad, wäikesesse haawasfe jattunud, millest külgehakkamine edasi läks. Neeranis tihti tekib nõndawiisi pehme shanker, mida nimetatud haiguse-idud wälja kutsuwad. Selle nimeline suguhaiguse kaju on kergetwõitu ja paraneb hõlpsalt, kuid oma leemendama (mäda wälja ajama) paifega teeb ta küllalt tüli, ka paistetawad mõnikord näärmed ülesse ja hakkawad mädanemagi. — Kui pehme shankeri paife paranenud on, siis ilmuvad need tundemärgid, mida meie kohe kirjeldama hakkame; need siis annawad asjatundjale tõenduse, et shankeri-idude kõrwal ühtlasi ka kurtõbe idud haige kehasse on jattunud.

Lai ja madal kurtõbe-paife, mille tekkimist ja kaju meie ju kirjeldamine, tekitab, nagu wõeldud, ainult wähe mädawedelikku. Paife-wärw paistab nagu peki moodi, mustakas-hall olema ja ei waluta ka mitte kuigi palju. Harilikult ei panda seda siis ka suuremat tähelegi. Seldakse aga: „See tuleb terveft nahast,“ ehk „keha ajab jälle hulk halba wedelikku wälja,“ ning haiguse arstimiseks ei tehta mitte midagi. Seda ei olegi ka nähtawalt waja, sest ju kolme ehk nelja nädala järele paraneb paife ilma mingi rohtuseta iseenefestgi ära. Jäab ainult paife tekkimise kohale ja selle ümbrusesse isefugune kõwa tükk järele. See nähtus on paifele sellekohase nime andnud: Kõwa-shanker. See kõwadus oli muidugi juba lahtise paife all olemas ning see jääb ikka weel alles, kui paife ka juba mitme kuu eest terveks saanud on.

Uga ühtlasi lahtise paife olemisega ilmub põdeja juures ka paife läheduses olewate mahlanäärmete paistetud.

Ma pean nüüd jälle otsekohesest kõneainest kõrwale pöörama, mida mina hädaste tarwiliseks arwan, et luqijatele eestulewaid kirjeldusi rohkem arusaadawaks teha. Ma palun sellepärast lugejatelt wabandust.

Suure rahwahulga juures walitsewad ka praegu weel alles arstide ja haiguste, rohtude ja inimest kehaolemise kohta wäga imeelikud ja wõõriti arwanised. Meie elu-olemise ka kõige lihtsamate jundmuste kohta leidub alles niisugust täielist teadmatust, mida sugugi kirjeldada ei juuda. Kuid sellejuures — ning see on weel kõige hullem — arwab peaaegu iga inimene end küllalt nii targaks, et ta toht-rile tema tegewusel mitte ainult waele ei räägi, waid ka otsekohese tema tegewust solkida tahab. Ma soowiks küll kord näha, mis mõni käsitöeline, põllumees ehk kutsjar ütleks, kui keegi wõõras inimene tuleks ning temale nõuandeid jagama hakkaks, kuida seda ehk teist tööd waja teha oleks. Waewalt lepitaks seal küll ainult tagajitõrjuwa ütclusega, nagu: „Seda Teie ju ei mõista, see on minu asi!“, waid wist kuulduks midagi tüsedamat.

Muidugi on ju iseäralisi ofawaid inimesi olemas, kes heameelega ühe ehk teise käsitöölise töö ise ära teewad, Schilleri sõna peale mõeldes: „Kui kirwes majas on, pole puuseppa waja.“ Ning wististi mõtlewad lugejad ka selle juures, et niisugused inimesed tõepoolest koguni häid asju korda saadawad.

Tah, mõnikord küll, seda ei taha ma salata. Aga mõeldagu ometi ka selle peale, et päratu suur wähe on ühelt poolt mõne oskuse lise mänuasja, mõne majariistate ehk lillekaswatuse wahel — sest nende asjadega teewad ju enamasti ogarad asjaarmastajad tegemist — ning teiselt poolt haige inimesega ümberkäimise ja ta arstimise wahel. Ma ei taha siin seda mitte harutama hakata, kui raske ülesanne see on, õppinud tohtriks saada, kui suurt aja-, töö- ja rahakulu see nõuab. Ma tahan siin lugejatele ainult seda meelde tuletada, et eelnimetatud asjatalituste juures ifka ainult furnud asjadega tegemist on, mille asemel nurjamineku korral kergesti uuji wõib nõutada, kuna aga arsti tegewuse juures elawa inimese terwis ja elugi kaalul seisawad, mille juures tulewat äpardust mingi wõim ega wara tafuda ei suuda.

Kurbtusega ja kahetsusega peab küll tunnistama, et selle asja juures kõiksugused kodused ja sala-abinõuud, nagu üleüldse kõik ebaüü wärk, mis otse haiguste juures nii wäga laialine on, wäga tihti otse hirmust nuhtlust inimestele kaela on saanud! Inimese-õber tunneb otse põlastust ja pisarad tikuwad ta silmi, kui ta näeb, mis sugust kannatust ja häda, mis suguseid jäädawaid wigasid nii sagedasti inimeste rumalus korda saadab. Kes Berlinis arstina tegew on ning sealsid hiigla-haigemajasid tundma õpib, see teab, kui palju inimesi surmast peasta ja kui palju haiguji parandada wõiks, kui aga asjatundja käsi selle jaoks õigel ajal midagi teha saaks. Mõnigi lugeja ütleb seda kuuldes wahest: Nojah, „asjatundja käsi“ küll, aga kui paljusegi on siis dieti asjatundjaid arstijid?

Armas lugeja, see otsus on, ära seda pahaks pane, jällegi minu teadmatus ja upsakuse tunnistuseks. Sina otjustad oma aru järele ühe seisuse ofaliste üle, keda ja mitte ei tunne, ega nende kohta asjal liiktu otjust anda ei wõi. Tõepoolest on asjalugu aga nõnda, et praeguse ajal wähemalt Saksamaa arstid niisugusel järjel on, et nad oma wäga rikkaliku ja mitmekülgse ametitütelise hariduse, kõige waljuma aruujuse-tunde ning kindla wastutamise kohustuse mõjul oma raskest elukutset täieliselt ja iseteadwa südametunnistuse nõudmise järele täidawad. Selleks on nad end oma õppimise ajal kõige hoolsamalt ettevalmistanud, kuna neid kõigis Saksamaa ülikoolides tähtsad profesforid juhatawad, ning on wäga terawas ja halastamata katsetetules selgitatud. Muidugi, wigasid wõib ju igalühe juures ette tulla, sest ka arstid on inimesed ja ekkimine inimlik on ja meie teadmine on puuduline. Aga üleüldiselt teewad meie tohtrid oma tööd tublisti ning, Zuma-lale tänu, seda tuntakse wäga tihti ka dieti ära. Kuid, kui wäga kahju, paljud tuhanded, sagedasti koguni kõrgesti haritud inimesed,

joofsewad ifka parema meelega mõne tembutaja juurde ja kannawad sellele raha kofku, ehk otfiwad wanade naeste wõi mõningate muude wigurdajate juures abi, arstiift aga hoiawad nad end eemale. Sellest asjast kõneledes ei saa ma ka teifiti, kui pean ühte püüet nimetama, mis meie ajal dieti laialifeks on saanud ning mille üle rahwa käes tuhandete kaupa raamatuid lugeda on. Ma mõtlen seda eelnimetatud loodusearstimift, kõigi ta poolehoidjatega nii mitmes kujus ja feltjis. Kõik need head inimesed on niinimetatud „kooli-arstimifele“ wihased waenlased. Ma wõin küll õiglaselt öelda, et ma teatawa piirini „loodusearstimife“ püüet dieti heaks ja kiiduwäärilifeks pean. Sest kui suurele rahwahulgale efiti see tõeafi tuttawaiks saab, et loodus ise alati seda parandada püüab, kui tema harilifeks asjade käigus midagi roobastest wälja on läinud — ning haigufe juures on ju lugu nõnda — siis on inimesefugu oma õnneks juba suure tiifi maad edafi saanud. Püüdfku siis „loodusearstimife“ kunstnikud sellepärast kõigepealt seda, et nende poolehoidjad enda teha, otstarbe kohase ja loomuliku elamifewiifi mõjul, tublisti karastawad ja kõwendawad. Seda sünnib nimelt otstarbekohaste riiete kandmifega, ife-ärannis naesterahwa juures; niifugufed püüded on kõigiti kiita. Edafi hoolitfetagu juba noorefoo juures teha-karastamife eest, siis ka elukorterite mõiftliku korraldufe ja puhtakspidamife eest, niifama kahjuliste maitfeainete (tubaka ja alkoholi) eemaletõrjumife eest. Need on kõik wäga head ja tululifud püüded, kuid selle juures jäetagu ifka päris „arstimine“ selle ametifutte ofalifte, nii siis arstide kätte. Weega loputamifega, finnimäsfimifega ja lappide pealepanemifega wõib mõnikord küll, kui seda dieti ja mõõdukalt tehtakse, haigufte juures wäga head ja tulusat korda saata, näitufeks teatawatel thufufe-põdemifstel. Aga ümberpöörduft wõib sellega ka mõndagi kahju saata, mida ial enam heaks teha ei saa. Ma tõendan ifka peale kindlasti, kuni mind mitte paljud sündmufed, mida ma ife ülewalwata wõin, teifele arwamifele saatnud ei ole, et täitsa ja üfna wõimata on,

haiguft nagu tiifikus, wähhjatõbi ehk kuritõbi, niinimetatud loodusearstimifega terweks teha. Ka tahaks ma fiin kohal selle peale tähelepanemift juhtida, et niinimetatud „loodusearstimine“ üleüldife mitte mingi uus ega ifeseifaw tegewus ei ole, nagu mõningad arwawad, waid nüüdfel ajal oma wastaste poolt nii wäga „wananenuks“ ja unifeks nimetatud ja pilgatud arstiteadus tundis neid abinõufid, mida see arstimifewiis pakub, juba wäga anmu; ta tundis neid juba wanade roomlaste aegu, aastatuhandete eest, ning tarwitab neid nüüdfgi seal, kus waja on.

Ma paluks küll, et lugejad nende hästi mõeldud ridade lugemifel mitte ufmatalt ei naerataks, waid neid sõnu ufaldaks. Siis wõiks tõesti mõndagi häda eemale hoida. Ma ütlen teile ifka jälle: Kui teie oma teha küljes paifeid, paistetufi ehk mingifugufeid muid wigafid ehk korratufi märkate, mis mitte ruttu ära ei kao ja mille

oleku kohta teie täitsa kindlad ei ole, siis ärge hakake nende kallal mitte enne oma peaga toherdama, vaid minge kohe arsti juurde, muidu kirjutate teie hõlpsasti oma
 jurma=otfufele alla!

Muidugi ei aita selles kirjas, mis tõsistest teaduslistest asjadest tõsiselt kõneleb, mitte ebausku eest hoiatamine. Sest kes veel 20. aastafajal sellega walmis saab, et ta nõidust ja lausumist usub, sellele ei mõju mingi hoiatus; eks ta jäägu oma mõtte juurde ja saagu alles kahju läbi targaks. Ilmas on ju paraku veel halpifid ja rumalaid dieti palju.

Kes aga end tõsiselt arstliku teadusega ja tegevusega tutvustada tahab, see teeb sellega hästi. Sest terwise eest hoolitsemine ja selle hoidmine on niihästi iga ükfitu inimese kui ka terve rahwa edenemise ja kofumise kohta ülnväga tähtjas. Küll on mitu aastafada läbi, ristiusu=õpetusi walesti mõistes, „liha ärasuretamist“ otse kirjatähelises mõttes heaks ja soowitawaks arwatud, on keha eest hoolitsemine hoolitusesse jäetud ning sellega terwise=hoiu wastu palju patustatud. Alles uuem aeg on sellest aru saanud ja ära tundnud, et ihu dieti ja ikka Jumala tempel on, millele hoolitsust ja ka tarwilist ehtimist küll tarwis on, ning et see temale ka wäga kohane on. Mii siis on wana põline tarkõna

„mens sana in corpore sano“*)

jälle auule ja mõjule saanud.

Kui siis keegi lugeja end terwise=hoiu ja haiguste õpetusega tutvustada tahab, siis õppigu ta kõigepealt neid wanu, põlise pärandusena omandatud arwamisi ära heitma, mis paraku nüüdgi veel paljudes peades kolli teewad, ja ei ainult seda, vaid seal koguni täielikult walitsewad. Nendest mõtetest ja arwamistest on küll üks kõigerumalam see, mis halwa were kohta käib.

Tihti kuulub veel nüüdgi inimeste suust, kui kellegil haiguse juures paised ehk sammaspoolikud, wistrikud wõi kõõmetused tekivad: „Seal on küll halb weri kehas.“ Niisama kuulub ka wähest teiste käest, kelle juures terweksaamine ruttu ja hõlpsalt on sündinud, uhkusega kiitlemist: „Mul on wäga tubli nahk, see tuleb minu heast werest.“

See arwamine on wananenud mõttewiisist järele jäänud pärandus.

Enne arwati tõesti kindlasti, et inimese kehas mitmesugused „sahwid“ wõi wedelikud ümberwoolawad, ning et need siis otse elu kandjad on. Nende kokkuseade, „hea ehk halwa“ külje poole, oli siis iga inimese terwise seisukorra kohta otustawa mõjuaga. Haigusi, mida siis veel äraseletada ei suudetud, nimetati aga lihtsalt „halwast werest“ tekkinuteks, ning sellega jäeti rahule.

Kõik need arwamised, mida ilma terawa järelemõtlemiseta ja järqikatsumata aga umbfolt kokku sepitjete ja kokku mõlgutati, wõttis muidugi suur rahwahulk kergesti wastu ning usub neid veel nüüdgi.

*) Terwe waim terwes kehas.

Need on siis ka näituseks selle loo põhjuseks, et tohtrid õige tihti kintsupaisete arstimise juures haigete käest õige imelisi mõtteid kuulavad.

Tähendatud haigust tuleb maal ja ka linnades raskema töö tegijate juures õige tihti ette. Ning kui siis tohter haiguse põhjalikult arstimisest kõneleb ja selleks haigele kohale terwet nahka peale panna tahab, siis hüüawad haiged kohkunult: „Tohoo, tohtrierra, seda kohta ei tohi ma kunagi kinni kaswada lasta! Siit kohast tuleb ju palju halbu sahwitšid (werd) kehast wälja, ning kui seda enam ei sünni, siis on ka ots käes. Ennäe, wana 78 aastane Hannemann meie naabruses tohterdas selle kallal üle 40 aastat. Wiimati sai see koht temal terweks, aga siis furi ta kohe ära.“

Ning selle juures jääwad inimesed kehalikult koledasti nõrgaks, kannatawad põletawat valu, aga — oma arwamisest hoiawad nad finni.

Kuid need wanad arwamised „keha-sahwtidest“ terwise ja haiguse kandjatena, on uuema aja uurimised ja leidused täitsa tühjaks teinud. Iseäranis on kuulsa arstiteadlase Virchowi uurimine aastatuhandete pikkusesse pimedusesse walguist heitnud ja nõnda inimesejuugu äratundmise teel juure sammu edasi saatnud.

1839 a. saiwad Berlinis paar õpetlast „rakufeste“ olemasolekut tundma, millest loomade ja inimeste kehad kokku on pandud. Need on üliwäikesed, ainult suurendusklaasi all nähtawad kogukesed, milles siigiwuse alglima ehk algaine, protoplasma, ja üks ehk mitu tumedat, kõwemat kehakest, iwatera ehk süda, leidub. Terakese kehaks jagunemisega ning rakufese keskelt peeneks mineku ja katkemise mõjul kaswab rakufeste hulk headel tingimistel õige ruttu. Kõik need miljonid ja jälle miljonid rakufesed, mis ühes kehas ühendatud, on kokku rakustik ehk rakufeste riik, nagu seda wäga kohaselt on nimetatud, milles tööjagamise põhjusemõte kõige täielikumal kujul läbiwiidud on.

Oma otstarbe kohaselt kujunewad rakufesed enda kujus ja olekus wäga mitmesuguseks, heidawad siis teatawateks salgafesteks kokku ning tekiwad nõnda kehade wäga mitmesugused niinimetatud „kudemed.“ Nõnda on meil lihaste, erkude, kontide kudemed jne. Kudemete kokkuseaded kujutawad omakoht jälle keha elundid ning need tekitawad siis terve keha kokkuseade (organismuse).

Igal rakufesel on aga oma enese „elujuhtumised“, mis karwa-pealt kindlaks seatud tingimiste järele käiwad; nende wiimased, siimised muutuwsused on keemialist laadi, nagu meie nüüd kindlasti arwata wõime. Ka teataw soojuse määr käib niisama selle juurde. Kui rakufeste tegewusele seatud piiridest, kas üles- ehk allapoole üle mindakse, siis tuleb kehale surm.

Kõigetähtsamaks elutingimiseks, kõigepealt rakufesele, aga selle järele ka rakufeste riigile ehk kehale, on toiduse wastu wõtmine ja

nende ainete wäljajehitmine, mida toidusest rakuse edasi ehitamiseks mitte tarwitada ei saa; lähedalt öeldud: seedimine. See sünnib nüüd rakustikus niiviisi, et seda iseäralised elundite salgad toimetawad — täitsa wäga kohaselt korraldatud tööjaotuse põhjusemõtte järele.

Toidus läheb teatavalt esiti suhu, kus see pehmeks näritakse ja sülega niisutatakse ning segatakse, mille järgi see neelamise teel toidufõri kaudu maosse jaadetakse. Seal ühineb see maoseintest wälja immitsewa seedimiselinaga ning saab nii sulaks, mille mõjul siis seedimise-ergud toidukoost keharakuste ehitamise jaoks tarwitatawad ained wälja imewad. Niiviisi saadud ained lähewad siis selle jaoks määratud soolikate põiekestesse, selle järgi ühinewad need pudufoontest läbiwoolawa werega ning weri kannab selle toiduwedeliku keha kudemeteste ja nõnda ka ühikute rakuste juurde.

Rakud wõtawad nendele kohased ained enesele vastu, kuna ära tarwitatud jälle osad eemale heidawad, mida weri siis edasi kannab ning kopsus sisse hingatud õhuse annab, mis need wäljahingates keha ära saadab. Ning nõnda on keha toitumise ja seedimiseks lõpetatud.

Nõnda on lugu inimeste terwena olemisel. Kui aga rakuste olemus, nende tegewuses ja talituses, lord rikutakse, õige käik ära segatakse, siis ilmuvad kehaolus korraldused, mida harilikult haiguseks nimetame. Selle nähtuse põhjused wõiwad wäga mitmesugused olla.

Kõigepealt on selles soojuse kõikumused kaasa mõjuwad (kas liig külm ehk soe, mille mõlemaks tipuks kas külmetamine ehk põlemine wõib olla), siis awaldawad wahel mitmesugused keemialifud mõjud (näituseks kihwtid ehk mürgid) oma wõimu, ning wiimati (ehk on wahest õigem öelda, et kõigepealt) leidub suur kogu wäga mitmesuguseid haigusetekitajaid, mida küll alles kõige uuemal ajal tundma on saadud, kuna neid ainult kõige kõwemate suurendusklaaside abil näha wõib saada; nii siis ei teatud nendest enne suurendusklaaside tarwitusele wõtmist midagi.

Asjalugu aimati muidugi ju wäga ammu ning kõneldi siis „haiguse külgehakkamisest“, mis tõna tänini tarwitusele on jäänud. Mil teel see hakkamine aga sünnib, on alles õige hiljuti tundma saadud. Nüüd teame, et tõbe hakatajaks tähendatud haiguse-tekijad olemused on, kes mingisugusel teel inimese kehasse satuwad. Ning seal hakkawad need inimesesugu tigidad waenlased kohe oma häwitawat tegewust, mille tähtsus ütle mata suur on. Nad purustawad kas keharakud otsekohe ära, ehk tapawad neid endast sigitatud kihwtiga, wõi jälle annawad enesest oma seedimise-jaadusega kihwti wälja, mille tagajärjeks rakuste surm on.

Paljude haiguste juures tunneme juba nende tekitajaid. Need ep on need wiimajal ajal nii tihti nimetatud batfillused ja bakteriad, mida mõningad „targad inimesed“ aga weelgi paljalt pilgata armastawad. Mõne aja nende meie elu tillukeste waenlaste juures on

nurijatel juba korda läinud, nende elutingimisi täiesti tundma saada ning nõnda nende vastu mõjurikkalt võitlusesse astuda. See ütetus ei ole mitte sugugi mõninga arstiteaduse waimustatud poolehoidja hooplemine ega tühine kiidukõne, waid uurimiste otsuse najal võime meie karwapealt näidata, et arstiteadus siin õigel teel on.

Keeegi ei katshugi küll seda wägewat edu ja täienemist ning neid hiilgawaid tagajärgefid ära salata, mida haawa-arsti teadus wiimasel 30 aasta jooksul awaldanud on. See edu sai aga ainult selle läbi võimalikuks, et hoolsal ja wärimata uurimisel õnnestas, lastiste haawade juures põletiku ja mädanemise tekitajaid batfilluüsi tundma saada, nende elutingimisi tähele panna ning neid siis haawade juurest eemale hoida (antiseptikalik ja aseptikalik haawade arstimine.) Nõndasama on ka arstiteaduse tegevus ja hea tagajärg küllgehakkawa tõbe vastu võitlemises, iseäranis koleratõbe juures, selgelt ja tuntuwalt küll näha. Seda pole weel ajaloo enne ilmaegi ette tulnud, et nii koledat kolerahaigust, nagu see 1892 aastal Hamburis ilmus, täitja peatada ja summutada saadi, ilma et tülitawat ja pahandawat tõbekoha ära-eraldamist wajaagi oleks olnud, sest Hamburgiga läbikäimine kestis rahulikult edasi.

Nagu tähendatud, on arstiteadusel alles kõige wiimasel ajal võimalikuks saanud, kirjeldatud haiguse-tekitajate vastu mõjurikkalt wõidelda. Kuid targa looja targal seadmisel on inimestel juba oma enese kehas nende kurjade waenlaste vastu tugew abiwägi olemas, mis nendele õige südilt ja wõimsalt vastu seisab ning neid eemale tõrjub, nagu mõne kindluse wäper kaitsewägi waenlast.

Ring selles asjas ep ongi minu arwamise järele see punkt olemas, mis ford loomulikule arstimisewiisile ta tegevuses õiguse annab, ühtlasi ka temale ta tee kätte näitab, mida mööda käia waja on.

Need teed on nimelt järgmised:

- 1) eiteks mõistlik looduseõuete kohane eluwiis, muidugi mõista ilma liialduseta, ja
- 2) kõigi nende sündmuste toetamine, mida loodus ise keha arstimiseks ette wõtab.

Et aga tähendatud sündmusi, meie enda keha loomuliku kaitsejõudu, dieeti tunda, selleks on ju ometi kõigepealt keha enese ja ta waenlaste täielist tundmist waja. Ring seda wõib ifka täielt ja õigelt üksi arstiteadus anda. Sellepärast unustage kõik wanad muinasjutud keha halwadest wedelikudest (sahwtidest) ära ja harjutage end looduseteaduse raamatute najal dieeti mõtlema. Siis saate teie ka „koolilise arstimise“ õpetuse siisust ja püüdest aru ning wõite seda õiglaselt hinnata, siis ostate teie ka loomuliku-arstimisewiisiga oma teadmisekohaselt dieeti ümber käia ning wõite ka tohtrit toetada ja temale abiks olla. Ja see ühine püüe toob siis tõesti hea tagajärje kätte.

Kõigepealt oleks küll wäga waja, et suur rahwahulk rohkemal määdul tohtritest lugupidama harjuks ning neid ifka oma ametikutjes

asjatundjateks peaks, kelle õpetusi ja juhatusi usaldawalt täita tuleb, seda aga mitte õpetada ehk nende eeskirju anda mitte ei sünni.

Kuda aga kaitseb end siis meie keha temale pääletungivate waenlaste wastu?

Wõtame siin lüheduse ja lihtsuse pärast ühe näituse, mille najal meie ühe kindla sündmuse selgitamise kaudu üleüldist asjakäiku ette kujutada wõime.

Näituseks olgu lugu, kus mädanemise tekitajad batjillused haawa kaudu kehasse on tunginud. Sellel lool katjuwad sissetungimise wärawale kõigeligimal olewad keharakud waenlasi nõndamoodi edasitungimiseft tagasi hoida, et endale kõwa koore peale loowad. Nii siis tekib paistetuse, kehakude sulab ära, sigineb mäda, ning sellega ühes saadetakse ka keha wäikesed waenlased jälle eemale wälja.

Tungiwad aga need waenlased ometi kehas mahlnäärmete teel edasi, siis astuwad nende seel keharakustiku uued kaitsewäed wastu. Siin leiduwad nimelt suurel hulgal seedimiserakud ning need saawad waenlasewäe sissetungimisel nagu puhastusriistaks (filtriks): Nad hoiawad sissetungijat kinni ning ohwerdawad end selleks ise ära, kuna ise selle juures põletiku saawad ja selle järele ära mädanewad. Nõnda on nad kehale ülisuureks tuluks ta kurjade waenlaste eemale tõrjumiseks. Arstile aga on nende näärmete paistetunud olek haiguse äratundmiseks väga tähtjas abinõuu. Niipea kui ta niisugust paistetust märkab, teab ta, et siin haiguse tekitajate sissetungimine sündinud on. Kui ta siis nende näärmetekogu teesid tähele paneb, mis sarnasel olukorral ikka punetawad ja nõnda kergesti tunda on, siis leiab ta ka peagi haiguse sissetungimise wärawa kätte ning wõib selle kohaselt oma eeskirju anda.

Nüüd siis oleme meie oma pika, aga asjaoludest õigeks arusaamiseks tarwilise, selgitamisega lõpul ning pöörame jälle sellele kohale tagasi, millest enne wälja läksime: Mahlnäärmete paistetunud olek kurjatõbe põdemise algjärgul.

Meie saame nüüd sellest nähtusest täiesti aru. Näärmed on paistetunud, sest terve keha kogustik on tõbekihwtiga rikunud ning see põrkab nüüd keha kaitse-asutustega kokku. Kui see üleüldine näärmete paistetuse teiste, eelpool kirjeldatud haigusnähtuste järele ilmub, siis on kindel, et siin pahatõbega tegemist on.

Kurjatõbe kihwti kohta peab küll ütleva, et selle iseolu ja täieline kokkuseade praegu weel mitte kõigiti tuttaw ning teaduslikult kahtlemata kindlaks tehtud ei ole, nagu lugu sellega tripperi, kolera ja tiifkuse tõbe tekitajate juures on. Mitmed uurijad on küll selle üle õige karmapalsid ja täielisi töösid awaldanud. Kuid asjaolu siju on ikkagi alles tume.

Kindel aga on, et kurjatõbe paistetuste ja kärnade mäda ja lima, niifama ka seda tõbe põdejate inimeste weri, seeme ja munad ära kihwtitud on, ning tõbe edasi kanda wõiwad. Kuid higis, kuses ja piinas ei ole seda kihwti mitte olemas.

Alstume nüüd oma haiguse- kirjeldamises edasi. Gespool ütle-
jime, et „kõwa shankeriga“ ühtlasi ikka ka mahlnäärmete paistetuse
tekib. Ning nimelt jünnib see ikka nende näärmetega, mis kihwti
sissetungimise wärawa ligidal on. Kui näituseks shanker suguosjate
juures ilmub, siis paistetawad kubemenäärmed üles; selle wastu
ilmub paistetuse kaelanäärmete juures, kui haigus juu külge on
tekinud. Siin astuwad siis, eelkirjeldatud wiisil, keharakustiku
loomulikud kaitsjad tegevusesse, kes end wõitluses äraohwerdawad, et
nii sissetunginud waenlast — tõbekihwti — eemale tõrjuda. Kuid siin
on nende wõitlus asjata, sest waenlane on kaitsjatest tugewam ning
kogub endale puhkamisega ainult mit jõudu.

Harilikult ei panda aga kirjeldatud paistetust sugugi tähelegi,
kuna see ju mingit walu ei tekita ning ainult wäga harwa mäda
siitab; peagi alaneb paistetuse mõne aja järele iseenejest ning sellega
näib wäikene haiguslik olek mööda olema.

Kuid dieeti on sellega ainult pahatõbe kõige esimene, algusline
aste lõpetatud. Sest pea ilmub haigus uuesti ning nüüd näitab ta
ennast oma täies koleduses.

Kõige esiteks ilmub üleüldine kõigi mahlnäärmete paistetuse.
Kuiqi see põdejale enesele walu ei teegi, on see aga tohtrile wäga
tähtjas tundemärk, sest see näitab, et kurjatõbe kihwt nüüd kõigest
kehast läbi tunginud on. Mahlnäärmeid wõib siis otse sõrmega naha
all tunda, nagu helmete rida ehk hernerajad.

Pea ilmub siis ka kehale wärwitas kõõmetus, mida „roseola
syphilitica“ hüütakse ning mis ka wäga tähtjas tõbe tundemärk on.
See katab enamasti rinda ja keha, walfjad, roosakarwalised plekid,
enamasti küll wäikesed, saawad wahel kuni kahelopikalise raha suuru-
seks ning jätawad ärakadumisel naha peale kollakad kohad järele
Mägu ja käsa ei puutu see kõõmetus enamasti mitte.

Ja nõnda läheb siis lugu mitmed kuud ja aastad edasi, kui
mitte haigust ära ei tunta ja selle wastu dieeti ei wõidelda. Siis
ilmuwad ka need koledad häwitused terwete kehaosjade juures, mis
põdejat terweks eluajaks õnnetuks teha wõiwad. Seedimisetakistused,
lihaste walud, pöbritaw peawalu, liikmejätkude põletikud, enneaegu
jünnitused — kõik need on selle hirmsa haiguse tagajärjed.

Ükki aga kaob see piinlik olek ära ning haige tunneb ennast
üsna terve olema. Nõndawiisi lähewad mitmed aastad mööda.
Põdemisel peast äratunud juukse asemele on uued kaswanud, põle-
tiku mõjul ärarikutud küüned on uuesti kujunenud ning filmadest
on põletiku jäljed kadunud. Haige peab end juba peastetuks. Kuid
siis, umbes seitse aastat pärast esimest haiguse ilmutist, tuleb weel
uus ja õige kole tõbejärg kätte: Siginewad niinimetatud kurjatõbe-
lised gummisõlmed. Ning need jõowad piiramata wõimuga keha oma
ümber ära. Pealuu-kõndid lagunewad, nina wajub oma kondikawa
häwinemise järele üsna losji ja saab niinimetatud kurjatõbeliseks

jadulaninaks. Peaajus tekivad paised; selle tagajärjeks on halvatused ja tihti nõrgameelsus. Hirmus põdemine läheb muidugi ka laste peale edasi, kuna nad juba emahus isalt hirmsa tõbeidu omandavad. Ning nii sünnivad nad wiltsate, halatsemisewäärt olewustena ilmale ja annawad wahest weel inemise juures tõbe ka ema külge, kui see seni weel tõbest puutumata on.

Kuid laseme nüüd eesriide nende koledate kujutuste ette langeda, mille kurbloolise tõsijuse kirjeldamise wastu juba fulg tõrkuma hakkab.

Pöörame end rõõmsate asjade poole, mis teadusepäitese läikest walgustatult meie ette ilmuvad.

Kolm troostisõna wõim ma siin oneti pahatõbe põdejatele nüüd hüüda.

Esiteks see, et kui keegi kord pahasse tõbesse on jäänud, siis ei karda ta oma terweksaamiseni mitte enam uut külgehakkamist.

Teiseks ei ole pahatõbe sellel hirmsa häwituse ajajärgul, millest wiimati kõnelesime, mitte enam selmöödul külge hakkaw kui waremalt.

Ning kolmandaks on wiimne sõna, mida meie ligemas ofas täielikumalt seletada tahame, see, et:

Pahatõbi on parandataw!

Teine oja.

Pahatõbe arstimine.

Warematel aegadel käis pahatõbega tingimata ifka hirmus sõna ligi — sõna, mis haiguste juures põdejatele kõigehalwem on, nimelt see sõna: parandamata!

Meie wõime küll mõelda, kui sügawasti see sõna igalhe õnnetu peale mõjub, selle juures ifka ja uuesti pahatõbe paised nähtawale tulewad, kellel õffistest waludest kunagi wahet ei ole, ja kes ifka hirmus elawad, et nad weel uuesti haigeks jääda ning siis oma haigust ümbrusele edasi anda wõiwad.

Tema ees seisab ühtelugu kole tont, aastakümnete pikkuse otjata waewlemise häwitaw koleduje kaju, ning kui ots tuleb, wõib se ainult surm olla. Nimelt hirmuasti mõjub see elatanud haige kohta, kui ta wanad haawad äkki jälle lahti lähewad, kui ta londiid kõdunewad ja ta liha laguneb. Kuid nüüd wõime nendele õnnetutele, kes koleda pahatõbe kimpu fatunud, troostiwalt öelda: Urge meelt ära heitke! Nüüd ei tarwitse enam kellegil sellepärast oma elu lõpetada, kui ta pahatõbe põeb, nagu jeda mõnda korda enne sündinud on.

Pahatõbi on parandatav, waja on ainult selle peale waadata, et tõbe õigel ajal õieti ja agarasti arstitaaks.

Kuid selleks on waja õppinud ja teaduslikult arsti abi otsida, aga mitte kellegi poijja ehk folkija juurde minna. Wiimasel ajal õpetatakse ülikoolides arstiteaduse õppijaid iseäralise hoolega pahatõbe tähtsust ja selle arstimist tundma. Praegune arstiteadus on mitmegei haiguse kohta, millest waremini mitte jagu ei tahtud saada, tõbe olu äratundmiseks pahatõbega ühenduses olemisest wõtme leidnud. Tänapäew pärib iga arst kõigil haiguste kordadel, mille laad temale mitte selge ei ole, ifka järele, kas selles wahest pahatõbi peitumas pole. Tihti leitaksegi mõni toetuspunkt, ning tubli pahatõbe arstimise wiisi juures kaob siis äkki lühikese aja sees see kuri waenlane ära, selle wastu seni wõimetu oldi. Ka on lugejatele jün kohal waja tähendada, et niifugused pärastised koledad pahatõbe nähtused, nagu meie neid eelpool kirjeldasime, tänapäew ifka peale juba harwemaks jääwad. Need tulewad nüüd weel ainult seal ette, kus tõbe waremaid tundemärkiwad weel küllalt tähele ei panda ning neid agarasti ei arstita. Nüüdse aja põhjaliku arstimise wiisi juures saawad eelkuuldud koledad nähtused pea wõimataks.

Ruda sünnib siis pahatõbe arstimine?

Meil on õnneks selle tigeda haiguse wastu abinõuu käes, millele ta tingimata mõjumise poolest ainult chinini-rohtu hallitõbe (malaria) arstimisel kõrwale seada wõib. See on e l a w h õ b e, mida juba aastatuhandetest saadik pahatõbe wastu tarwitatud on. Meie ei teagi, mitte, kes seda rohtu esiti leidnud ja tarwitusele wõtnud on. Aga ta on oma walitsewat seisukohta pahatõbe arstimises tänini alles hoidnud ja hoiab seda ka edaspidigi, kõigist laitustest hoolimata.

Kuid pahatõbes olewa inimese asjakohase arstimise juures on waja tõbe mitmesuguseid ajajärkuwad hoolega tähele panna.

Praegusel ajal arwatakse, et tõbe esimesel nähtawale tulekul, mis, nagu juba teame, kehale teiwates paisetes ilmub, tõbe kihwt weel mitte kõigesse kehasse tunginud ei ole. Niifugusel korral oleks wahest põhjalikult abinõuiks joowitada, paiseid kas noaga äraldigata, ehk tulise rauaga ära põletada, millega muidugi täielik terweksjaamine kindel oleks. Kuid jarnast arstimist tohib küll ainult wäga harwa ette wõtta, kuna ju keegi seda tunda ja teada ei juuda, kas tõbekihwt ehk juba kaugeemale kehasse tunginud ei ole.

Paisete arstimine on muidugi mõista niifamafugune, kui haawade juures harilik. Tarwitusele wõetakse jodoformise kastetud sõdemed, salwid ja haawafõitmed. Sidemete wahetamise juures waadaku aga haige hoolega ette, et need mitte kellegi teise inimese külge ei puutu. Kõigepareim on küll, neid asju otskohe ära põletada.

Kõige ülem ja tähtsam tingimine terweksjaamiseks on üleüldise — seda pangu auulised lugejad õieti hoolega tähele — kõwa puhtusepidamine. Sagedane pesemine ning pesu ja sõdemete wahetamine

kergitawad haige olekut paljult ning on arsti tegewusele juureks toetujeks.

Kui siis tõbe esimese järgu haiguse nähtused suurel hulgal ilmsiks tulewad, algab tohter harilikult elawa hõbedaga arstimist.

Selleks pritsitakse elawhõbe sulatatud olekus naha alla ehk tehtakse sellest iseäraline hall salw, mida haigele kohale peale määratakse.

Esimene arstimisewiis mõjub rutemini ning wõetakse enamasti niifugusel korral tarwitusele, kus põdejal waja on, wõimalikult ruttu oma tegewuse ehk ameti juurde tagasi minna.

Ma tahaks siin kohal kohe ka seda tähendada, et ma selles raamatus kusagil kindlaid rohutähtejid anda ehk rohtude õpetamises nende karwapealset kokkuseadmist ning tarwitamises parajat mõõtu kätte juhutada ei wõi ega taha. See raamat peab aga õpetama, õiget abinõuu otsima juhutama, aga mitte isearstimiseks õhutama. Waid seda peab otsekõhe takistama, nagu ma seda juba mitu korda olen seletanud.

Peale selle peab tarwitatawa arstirohu kogu ikka otse arstitawa haiguse=loo raskuse ning asja=olekute järele käima, ühtlasi ka põdeja kehaolu ja eluwiisi kohane olema, ning selles asjas peab igal erikorral arstiw tohter asja oma äratundmise järele otsustama.

Selnimetatud halli salwi tarwitatakse nõnda, et hommikutel ehk õhtutel põdeja teatatawad kehajaod sellega hõõrutakse ja ka naha peale määratakse. Selle juures on otstarbe kohane, kindlat korrajärge tähele panna. Näituseks tuleb parema käewarrega alustada, siis järgneval päewal pahem reis ettewõtta, wiimati kõhu, rinna ehk selja juures lõpetada. Pead ei wõi mitte määrada.

Asjakohane on ka, arstimist wahel katkestada ning põdejal hästi higistada ja järgmisel päewal supelda ehk end pesta lasta.

Wäga suure hoolega tuleb suu ilanahka tähele panna. Ümub põdeja juures sülejooks, lööwad hambed igemetes liikuma ehk tunnub igemete põletikku, siis on waja eeltähendatud pealemäärimise arstimisewiisi tarwitada. Sieti hoolsa puhtusepidamise, ning sagedase ja hoolsa suu=loputamisega wõib siin palju korda saata.

Zõukamatele on muidugi soowitada, et nad kuhugile weewliwee=hallikale lähewad, mida pahatõbe põdejatele üliwäga terwekstegewaks kiidetakse. Ma arwan aga, et ka kodu pahatõbe wäga mõjurikkalt arstida wõib, kui aga kõik tohtri eeskirjad täidetakse. Pahatõbe järe=haiguste arstimise juures on weega sulatatud jodkaliiumil arstirohuna wäga suur tähtsus. Iseäranis hästi mõjub see, kui haigus ju wana on. Haigust arstiw tohter otsustab muidugi asjaolekute järgi, mis= sugust abinõuud ta tarwitada arwab. Jodkaliumi üks iseäraldus on aga nimelt see, et kui seda suuremas kogus üks kord teise järele sisse wõetakse, see nina ilanaha peale tuntawalt mõjub ning niinimetatud jodinohu sigitab. Selle mõju ilmunisel on siis waja rohkemist otstarbe kohaselt tarwitada.

Olgu siin ka weel mõni sõna jalwikujus naha peale hõõrutud elawahõbeda arvatava mõju kohta öeldud. See seisab arvatavasti selles, et kehanahk rohtu, mida tugewasti edasi-tagasi hõõrutakse, enesesse imeb, ning naha kaudu läheb see siis keha elunditesse, kus ta oma terwendawat mõju awaldada võib.

Küll võib jeda rohtu ka wäikeste terakeste (pillide) kujul sisse wõtta, kuid jeda sünnib ometi harwa, sest kõhusse sattudes ei mõju rohi mitte nii hästi ja suurelt, kui eelkirjeldatud hõõrumiseteel. Peale selle on see nähtus kindel, et elawahõbeda mõju jeda juurem on, mida kauemini ta kehas seisab, ning mida pikem see tee on, mida see enda kehasse saamiisest kuni sellest wäljahaitemiseni läbi käib.

Elawahõbedaga arstimise ajal peab muudugi haige üleüldise kehaharimise eest suure agarusega ja tähelepanemisega hoolitsema.

Dieta piinliku puhtusepidamise kõrwal, millest me ju eespool kuulsime, on haigele rahu ning rohket ja head toidust waja. Linna-
lasele on maa-elu ning suplemine wäga soowitaw, niisama ka õige rohke piimajoomine, kui aga haige neid headusi omale nõutada jõuab.

Nii siis — julgust aga, pahatõbe põdejad! See haigus on parandataw, kui jeda aga aegsasti ja dieta arstitakse.

Kui teie kolm aastat järgimööda, iga aasta kord, pealemäärimise arstimisejärgust läbi käinud olete, ning selle järele mingisugust haiguse awaldusemärki enam ilmunud pole, siis wõite end küll julgesti terweks arwata ja rahulise meelega abielusse heita.

Niisugusel korral arwan ma wõimataks, et haigus abikaasa külge hakata ehk et jeda lastele pärandada wõiks.

Kuna ma nüüd, nagu loodan, mõnda murelikku trööstinud ning teda julgustanud olen, tahan ma ligemas peatükis mõnda tõbe külgehaakamise teedest seletada.

On need inimestele tuttawad, siis on küll igalühel kerge end hädaohu eest kõrwale hoida*).

---

*) Raamatu trükkimise ajal töiwad ajalehed teate, et Berliini prof. Ehrlich uue pahatõbe-arstimise rohu on valmistanud ning uut moodi rohitemise-
wiisi tarwitusele wõtnud. See olla hoopis mõjukam kui senised arstimisemoed, kuna ammused pahatõbe põdejad, kellele jod ja elawahõbe enam ei aidanud, selle mõjul terweks saanud. Rohi on arsenikust valmistatud ning jeda pritsitawat naha alla ehk weresoontesse. Etjotsa on aga uus arstimisewiis alles katseasi.

Stolmas Josa.

Külgehakkamise- teed.

Kõik meie kehajad on teatavalt väga peenikese, aga õieti tiheda ja kindla kattega kaetud, mida harilikus keeles nahakudeks nimetatakse, teadusekeeles aga epithel (Greeka sõnast, mis kujutud tekki tähendab). Nagu kõik muud kehajad, on ka see tillukestest, niinimetatud naharakudestest kokkupandud. Naharakudel on üks iseäraline omadus, mis nendele võimalikuks teeb, tähtsat ülesannet täita. See on, et nahk ialgi mitte teise nahaga kokku ei hakka ning sellepärast on see õieti kohane kõigi õõnsate ruumide woodriks, üleüldse kehajade wälimiseks katteks, isemise ilanaha pealmiseks korraks.

Meie teame, et hooletusesse jäetud laste juures sagedasti sõrmede wähele ja mujale kogunud higi ja mustuse mõjul naha pealmine kord (epithel) ära sõddakse või häwitatakse ning paljas liha nähtawale tuleb; jarnasel korral on siis hädaoht olemas, et kokku puutuvad liha-küljed (sõrmed, warbad jne.) sõna täies mõttes kokkufaswarwad. Siis on parandamiseks waluliku lahtilõikamist ning naha pealekaswatamist vaja, et liikmeid jälle endisesse korrasse seada. Ka raskete põletishaawade juures, kus kehanaht väga laialt ärarikutud on, ilmuwad jarnased tagajärjed.

Nahal on õige mitmesugused kujud ja korraldused, mida kõiki seletama hakata meid siin liig kaugele wiiks. Olgu ainult tähendatud, et see ühe, kase, aga ka mitmekordne wõib olla ning selle üksikud rakud wahel toru (tsilindri) ja kandiku moodi kujunenud ning lademete ja plaastri moeliselte kokkuseatud wõiwad olla.

Peale eelpool tähendatud ülesande on aga nahal ka väga tähtjas, õieti ta päris ülesanne täita, nimelt et ta terwet keha wälimist pinda katab ning seda iga wõõra aine sissetungimise ja were ringjooksu sissetungimise eest kaitseb.

Pahatõbe kihwt wõib ainult nõnda mõju awaldama hakata, kui ta otse were ringjooksusse sisse saab. Sattub see aga kehanaha peale, kui selle kude (epithel) rikkumata on, siis ei suuda ta seal midagi mõjuda.

Aga ikkagi on hädaoht olemas, sest kui kude aga kudagiwiisi ja kusagil wähe rikutud ning kihwtile nõnda sissetõuguwäraw awatud on, siis hakkab ta kohe oma häwitawat tegewust.

Et meie nüüd mitmesuguste wõimaluste kohta, kuida pahatõbi külgehakata wõib, selgusele saaks, on meil vaja ikka seda tähelepanna ja meelespidada, et pahatõbe-kihwt otse selles tõbes olewa inimese kehas sigitatakse. Kihwt on selle küljes ning enamasti läheb see siis edasi, kui põdeja keha mõne teise kehaga õige ligidalt kokku puutub,

Rõige ligem ja kauemalt kestvam kahe inimese keha kokkupuu- mine on muidugi kahtlemata sugueluliku koosolemise korral. Ning selle juures ilmub siis õige tihti ka teine pahatõbe külgehakkamise põhjus: Were ringjooksuise peasmise tee wabanemine. Kui tihti tekiwad kõnesolewate keha-osade wäga õrna naha külge wigastused, naha- hõõrumised jne. Kui nüüd ühe ehk teise koosolija keha küljes paha- tõbe paifed ehk kärnad on, siis on muidugi tõbe külgehakkamisele sõna täies mõttes „üksed ja aknad lahti“ ning enamasti sünnib see ka. See on juba tuntawast tõeasjast näha, et pahatõbe eglise järgu nähtu- sed kaugelt suuremal osal suguojade juures ilmuvad. Aga ka uru- augu juures tulewad nad ette. Selleks on küll ebaloomulikud kõlwa- tused põhjuseks.

Siis on aga ka teine keha koht, mis wäga tihti tõbekihtwile sissepeasmise wärawaks saab, nimelt suu, iseäranis huuled.

Jätame siin küll ka jälle inetud, loomalikud kõlwatused kirjelda- mata, siis peame aga tunnistama, et loomulikult suudleminegi ju wäga kergesti tõbe külgehakkamise põhjuseks saada võib. Ning selles asjas tahaks ma nüüd oma lugijatele õige tõsi ja manitsewat sõna öelda.

Musu, suuanne, on ju iseenejest ehk-inimlik, üli-ilus armas- tuse ja poolehoidmise tundemärk, kuid jeda tarwitatakse aga tihti otse pöörasel wiisil kurjasti.

Kui palju praegusel ajal küll suudeldakse, ja kes jeda kõik teewad! Muidugi mõista on need tundlikud hinged suuremalt jaolt õrnast soost. Nägin kord oma filmaga, kuda üks naesterahwast, umbes 40 aastased, haritud ringkonnast ja hea kaswatusega, ükssteisele rõõmu- kisaga ja palawa suudlemisega kaisju wajušiwad, sest et mõlemad hea meelega pudingit sõiwad. Nendest tuhandetest musudest, mida kas- wamise-eas olewad sõbrannad oma plikapõlwe õitse-aastatel wähe- tawad, ei maksa siin küll rääkidagi.

Aga ka meeste seas, nimelt wanemate hulgas, on küllalt neid, kes wäga maiad musutama on.

Ma ei kõnele siin mitte noorte meeste wennastusemujust, mida nad rõõmsas meeles ükssteisele annawad ja wõtawad. Waid ma mõtlen selle hoiatuse juures nimelt wanade, aga alles armutules olewate elumeeste inetute unistuste peale, mida need nii heameelega, ise weel isaliku heatahtlise näoga, noortele neidudele ja ilusatele naistele anda püüawad.

Kui tihti on aga niifugused ifandad pahatõbes haiged! Wahel on weel ka huuled kangeft tubakajuitsetamisest lõhki, ning kui ehk naeste- rahwa juures küllma mõjul ka lugu niisama on, siis on külgehakkamine küps. Õige juur hädaoht peitub ka juurtel perekondlistel pidudel, iseäranis pulmadel ettetulewa hulgawiišilise musutamise moe juures. Seal on igalüks lõbus ja liigutatud; sugulased, kes ükssteift „Noa ajast“ jaadik pole näinud, terwitawad wastastikku, ning kirjus reas annawad kõik ükssteisele suud.

Uga tagajärele märkab küll nii mõnigi oma äpardust. Kuulsin kord ühte väga tähtsat nahahaiguse-tohtrit järgmiselt kõnelema: „Berlinis ei saa waewalt ühtegi suuremat pulma pidada, muidu kui et tagajärele ikka üks ehk teine oma huulte-hädale minu juurest abi otsima tuleb. Nähtawasti on nad oma haiguse pulmas olles fugulastest saanud. Ja — jätkas kõneleja siis iheäralise naeratusega — „igal wiisakal perekonnal on ometi ikkagi mõni sihilises olew sugulane.“

Misfugune kurbloo-awaldus ilmub küll otse nendes sõnades, mis pealegi juust tuliwad, kelle omanikku niisuguse otsuse andmisel küll asjatundjaks tuleb pidada.

Meie kuulsime nüüd harilikumatest külgehakkamise wõimalustest. Ma tahaks aga weel mõne asja peale tähendada, mille hädaohklikku olekut ma ise tähelepannud olen ning mille eest weel lugijaid kõigest wäest hoiatada tahan.

Kõigepealt soowitan ma hoolsat ettewaatust asjade tarwitamise juures, mis suurel hulgal ühisel tarwitada on.

See ei ole sugugi muinasjutt, ega wõi seda hõlpsalt nalja-sõnaga kõrwale heita, et pahatõbi õige tihti ka söögi- ehk jooginõunude ja sarnaste asjade kaudu külge hakanud on.

Siis on külgehakkamise wõimalus ka awalistel paikadel, raudtee-jaamadel ja wõdrastemajades olewate wäljaskäigu-kohtade juures olemas. Ei ole muud waja, kui et seal mõne pahatõbe põdeja paigest tulnud mädatisga ke leidub. See wõib väga kergesti teise inimese keha ehk riiete külge puutuda ning nõnda tõbe edasi kanda.

Lõpuks tahan ma weel ühte külgehakkamise-hädaohtu nimetada, millesse nimelt mehed väga tihti satuwad, mille peale aga wist weel keegi lugeja mõelnudgi pole.

Ma mõtlen nimelt awalisi habemeajaja=tubasid. Nrwane, et lugu nii on: Keegi mees tuleb habeme-ajamiseks, kelle palgel pahatõbe kärnad leiduwad. Ta habe on õige kare ja tugew ning kuigi habemeajaja kas wõi kui hoolsalt ette waatab, ei saa ta ometi seda ära hoida, et nagu kergesti haawab, tõbekärnasse puutub. Nõnda satuwad külgehakkamise idukesed habemenoa külge. Harilikult puhastatakse nuga muiduugi pärast töö lõpetust pühkimisega ära. Ma ei hakka siin mitte järele katsuma, kas noa puhastamine pühkimisega ehk hõõrumisega selleks aitab, et pahatõbe kihwti ära surmata. Sgatahes on see kindel tõsiasi, et teised kihwtid, kelle sarnane ka pahatõbe kihwt oma loonu poolest kindlasti on, näituseks mädahaawa kihwt, ehk tiijikuse batjillused, alles väga hoolsat ja kestwat sublimati-leotust ehk keedupalawust tarwitawad, enne kui nad otja saawad. Wististi on ka pahatõbe idudega lugu niisama. Uga ma jätan selle wõimaluse kõrwale ja tähendan ühe teise loo peale.

Kui hõlpsasti wõib see juhtuda, et äritegewuse kiirusel kogemata ekjutuses — hooletusest ei taha ma kõnelda, et mitte kedagi haawata — niisugune nuga wahest puhastamata jääb ning seda koha teise

habeme juures tarvitatakse. Ning siis võib inimene, kelle südametunnistus igast pahatõbe põhjusest puhas on, omale ometi selle hirmsa haiguse külge saada!

Teine külgehakkamise võimalus on järgmine. Keegi pahatõbe põdeja lasseb oma pead peseda. Temal on peas väikesed pahatõbekärnad. Enne pesemist on juuks ära lõigatud ning pea terawate kammidega ja harjadega soetud, mille juures tosinate kaupa kärnasid lahti hõdrutakse. Sellejärgi pestakse pead kergelt ning kuivatatakse rätikuga ära. Ma olen ise mõnda korda näinud, kuida selleks ots-tarbeks rätik võetakse, mille wälimus ning ka leht selle rohket tarwitamist tunnistab. Kui kergesti võivad need rätikud tõbe edasiandjaks saada, ning kui sagedasti ongi need seda juba teinud.

Kui need read kellegi habemeajaja filmi puutuwad, siis ärgu arwaku ta neid mitte oma seisuse ega oma isiku haawamiseks, waid ta pangu siin olewaid märkusi tähele ning waadaku hästi oma töötarwitajate seisukorra järele. Märkab ta kellegi juures midagi kahtlast, siis olgu ta õieti ettevaatlik, sest tõbi võib ka ju ta enese külge hakata. Pidagu ta ikka meeles, et temal ametikohuseks on, nende terwise üle walwata, kes oma juukseid ja habet tema kätte usaldawad. Ning et ma siin oma hoiatustega mitte ei liialda, waid et habemeajajate töötubades tõepoolest külgehakkamist ette tuleb, seda näitawad kõigeparemini habeme juures ettetulewad haigused, mis ometi pea ikka eelnimetatud wiisil edasi lähewad.

Siin kirjeldatud külgehakkamise-teedega ei ole need muudugi weel ammuigi kõik nimetatud, sest nende arw on pea lugemata. Kardetaw pahatõbe-kihwt võib ju igalpool leiduda ning sealt wäga mitmesugusel moel terwete inimeste külge saada. Seda enam on aga hoolsat ettevaatust waja ning selle kohta tahame järgmises peatükis mõningad näpunäited anda.

Ueljas oja.

Külgehakkamise eest hoidmine.

Gesolewas peatükis näitajime lugejatele neid teejõid, wähemalt ühte oja, millel kurjatõbe-kihwt kehasse tungib. Nende kinnisulgumine peaks siis igale inimesele püüdeks olema.

Minul on aga waja siin weel ühe ettekäände kohta tähendust teha, mida wähest lugijad minu seletuste wastu ettetunna wõiwad. Seldakse ehk, et minu hoiatused küll juurte linnade elanikkude kohta õigustatud ja seal ka kohased on, et need aga väikeste linnade ja maarahwa kohta mitte tarwilised ega süüdsad ei ole. „Sejt seal pole ju, Jumal tänatud, kurjatõbe niihästi kui olemasgi.“ — Ära usu ühtegi, armas lugeja! Meie ajal pillub ju üleüldine wäeteenistus, täieline

liikumise-wabadus ja selle wõimalus, maalt linna tikkumine, üleüldse kõik elaw ja kärmas ärielu ja inimeste wastastikkune läbikäimine elanikkude mitmesuguseid olluseid nii läbisegamini, et ka seal, kus ja seda sugugi ei arwa, kuritõbi kahjuks küllalt tihti ette tuleb. Pea igal pool, ainult mõned wäikejed maakohad wälja arvatud, nõuab ta nüüdsel ajal oma ohwrisid, niihästi linnas kui külas, mererannal, lagendikul, kui ka kõrges mägestikus.

Sellepärast on ettewaatus kõigis kohas õieti tarwiline ja soowitaw. Hoidke end tuttawate suutelemiste eest, kui teie mitte selles täitsa kindlad pole, et nad üsna terwed pole. Olge söömises ja joomises ettewaatlikud, iseäranis weel wõõrastemajades. See nõuab ju koguni wähest waewa, jooginduu äärt enne selle tarwitamist puhta rätikuga ära pühkida ja hoolega järgi waadata, kas söömiseks tarwitatawad noad ja kahwliid hästi puhtad on. Niisama on awaliku wäljakäigu tarwitamise juures ettewaatust täiesti waja.

Õnneks on kurjatõbe tõrjumiseks juba ka tööstuses abinõuujid muresema hakatud, mis ühest poolt selle agaruse ja elawuse kohta heaks tundemärgiks on, teiselt poolt aga ka furwastaw tõendus minu ütelsele haiguse üleüldise laiali-lagunemise kohta. Mõnes suurlinnas on nimelt odawahinnalised (10 penningit; meie rahas 5 kop.) paberist istekoha-katted müügil, mida wäljakäimise juures alla laotatakse ning istujat nii külgehakkamise eest hoiawad.

Kuid meie peame nüüd ka weel ühte kõige hädasohtlikumat külge selles tõbe-hakatises loos puudutama, kuiigi see niihästi kirjandikule kui lugijale piinlik on, nimelt sugueluliseft korrupuumisest tulewad külgehakkamised.

Selle wastu wõiks kolmel isesugusel wiisil kaitset leida. Kõige ligem ja lihtsam oleks muudugi suguelulise ümberkäimise täielik ärajätmine, edasi aga selle tarwitamisel hoolsate kaitsemääruste tähelepanemine, ning wiimati riigiliselt karwapealt korraldataw terwisline ülewalmamine.

Mis esimese asja kohta käib, siis pole meil küll waja selleks palju sõnu kuulutada. Sest selles peab iga inimene teadma ja tundma, kuida ta oma loomukohaste nõuetega ja oma tahtmisega walmis saab; soowitugi ja nõuuandeid selle kohta üleüldises ja kindlas kujus wõib küll waewalt jagada.

Mõlemate teiste abinõuude kohta on meil waja ejiti lühikest tähendust teha.

Kurjatõbe edasikandjaks on enamasti ifka niisugused mehed, kes kellegi selles haiguses olewa awaliku naesterahwaga ümberkäimisest seda tõbe enese külge saawad ning seda siis, paraku tihti koguni ka abielus, teistele edasi annawad.

Wäljaspool abielu seiswa sugulise elu riigilik korraldamine, seaduslikult sallitud ja lubatud niinimetatud prostitutsiooni (awalikkude lõbu- wõi õieti häbimajade) kaudu, on juba väga ammune

niinimetatud „kulturaelu“ juures leiduv „tarwiline halbtus.“ Paljude tarkade meeste osavad juled on selle ajutuse poolt ja vastu küllalt kirjutanud; siin ei maksa sellest pikemalt kõnelda. Kõigist wastuseis- mistest hoolimata on jamaft korralduft ifka jälle „tarwilifeks tuntud“, ning nõnda jallib feda riigiwõim pea kõigis haritud riikides.

Olgu nüüd, et awalikud naesterahwad fellekohastesse maja- desse on paigutatud ehk — nagu Saksamaal nüüd enamasti lugu on — et nad wabalt oma korteris elawad ja ümberhulkudes mehi oma wõrku meelitawad, nad feisawad ifka politfeilife ülewalwu all ja neid waadetaffe tihti arftlikult järele, kas nendel mitte fuguhaiguft küljes pole. See ülewaatus on muidugi tarwiline, kuid ometi — kui wähe on sellest abi!

Nii kaua kui ka mehed niifamajugufe ülewalwu all ei feifa, on iga abinõuu fellel wäljal poolik ja petlik.

Seft kui kergesti wõib feda sündida, ja sünnibqi tihti, et keegi awalik tüdruk otsekohe arftlife ülewaatufe järgi, kus ta weel terweks on tunnistatud, kellegi fuguhaigufes olewa mehega ühte saab. Nii siis tuleb tõbekihwt ka tema kehaffe, ilma et tõi kohe näha on, ning fee mees, kellega ta selle järgi ühte saab, wõib ülihõlpsasti temalt haigufe ka endale omandada, kui wahelt ta kehahahas teatawal kohal wäike haawake leidub.

Selle hädaohu wastu wõiks ainult condomi tarwitamine (kala- põiest jne.), niifama puhastawa antifeptikalife weega pejemine otsekohe fugalife kottupuumumife järele, omajagu kaitset külgehaftkamife eest anda, kuid kahtlane on feegi kaitfe.

Uga kuda kaitseb end fugalifelt puhas mees, kes puhtas olekus abielusfe heidab, neitfiliikult puhta abikaafa juureft ahwardawa häda- ohu wastu, kes aga kirjatõbe idu pärandufena wanematelt on faanud, ehk jälle ümberpöördult, naene end mehelt tulewa hädaohu wastu?

Jah, armas lugeja, selle peale pean küll wastufe wõlgu jätma, feft feda ei faa mina anda.

Nõugetõbe wastu on kaitferõuge=panemife feadus õnnistus- rikkalt mõjunud, kuigi selle teguwiihi pealesundimine „üfiku inimese ifiklikku wabaduft“ rohkesti kitsendab.

Häwitawate taudide ilmumisel, näitufeks kolera juures, astub niifamuti riigiwõim tegewufesse, annab funduslifed määrused ja eraldab üfifikud inimesed teistest ära; fee kõik tunnub paljudele pahan- dawalt, kuid selle wastu pole midagi parata, feft fee sünnib üle- üldifeks tuluks.

Noh, kiritõbi on ka ometi hirmus taud. Wahelt tuleb kord feegi aeg, kus ka selle tõbe wastu feaduseandlifelt wõideldakfe.

Kuda wiifi fee sündima peab, jäägu muidugi mõõduandwate wõimude hooleks järele kaaluda.

Siin kohal wõim ma ainult weel korra tungiwalt foowitada, et igauks ennaft ja oma ümbruft terawalt tähele paneks, kas ta neid

haiguse tundemärkid ei leia, mida ma eespool kirjeldasin. Ja kui ta neid näeb, siis teadku ja tundku ta, et kiritõbi niisama haigus on kui iga teine, ning et põdeja sellepärast tohtri juurde minnes häbeneda ei tarwitse, sest tohter on temale aitajaks, mitte aga kõlb-
luskohtunikuks. Ja kes põdeja aegsalt ja usaldawalt arsti abi otsib, see leiab ka parandust; selles wõib iga haige oma troostiks kindel olla.

Saatku siis ka minu heas püüdes kirjutatud read igalpool head ja tulu, kus neid loetakse, olgu kõrgetes ehk madalates majades.

Neljas peatükk.

Naesterahwa-haigused ja üleüldist.

Naesterahwa-haigusteks nimetatakse praeguse aja arstiteaduses üleüldiselt niisuguseid haigusi, mis naesterahwa suguelundite kawa põdema panewad.

Runa küll ka juguhaigused niisamuti seal paigas asuwad, arwa-
tasse neid ometi, nagu ju eespool seletatud, iseenele kohta iseäraliseks haigusteliigiks, ega seata mitte naesterahwa-haigustega ühte kofku.

Celmistes peatükkides oleme ju kuulnud, kui keeruline ja ise-
äraliselt kofkuseatud naesterahwa suguelundite ehitus on. Selle juures on ka näidatud, misugused hädaohud, kitfikused ja koorma-
tused terwet seda kawa ähwardamas on. Wististi on lugejatele küll ka selgeks saanud, kui wäga tähtjas abielu-õnne kohta naesterahwa üleüldine terwis ning ta terwed suguelundid on.

Siin tahame aga lugijatele weel tähendada ning dieti jiidame peale panna, et naesterahwa suguelundite kawa wäga hõlpsalt hai-
geks jääda wõib ning sellepärast seda hästi hoidma ja ta eest hoolit-
sema peab.

Seesama eeskiri, mida ma oma lugijatele ifka ja jälle meelde pean tuletama, maksab ka siin: Kõigewähema keha korratuses oleku ehk haigusemärgi juures mindagu tohtri juurde. Paljude haiguste juures on nende olu juba aegjasti tunda ning siis on ka nende otstarbe kohane hoolitsemine wäga hästi wõimalik. Seda ei wõi aga siis mitte enam olla, kui haigus enne arsti käte alla saamist wananenud on. Siis närtjib ja lõpeb õnnetu põdeja aegapidi ära, kõi ta arstimiseks tarwitataw waew ja kulu on asjata, lein, kurbtus ja mure ilmuwad majasse, kuni surm oma lunastawa sõna ütleb.

Siin kohal wõime muidugi naesterahwa-haigustest ainult õige üleüldises kujuk ja peajoontes kõnelda. Otstarbe kohajuse põhjusel jagame selle kirjelduse mitmesse eriharusse.

Nii kõneleme siis wälimiste suguelunditest haigustest ja fifemiste elundite haigustest lahus, ning wõtame kaswaja=haiguste fuure jalga iseäranis waatlemisele.

Wälimiste suguosade haigustest on kõige esiti wälimised wigastused ja paistetused nimetada.

Nagu meie eelmiste kirjelduste juures kuulsime, wõib neid õrnasid ja tunderohkeid kehaosajid juba ka käfiftiimlemisel kergesti mõndapidi wigastada. Edasi aga tulewad õige tihti wigastused mõne suguste õnnetute juhtumiste mõjul. Küllalt jagedasti sünnib seda, et kui naesterahwad toapuhastamisel ehk muudu toolile astuwad, nad wähe kõrwale waarudes maha kukkuwad ning õnnetul wiijil tooli jala peale langemisel raskeid, mõnikord furnakardetawaid, wigastusi saawad. Nimelt maal juhtub jarnaseid õnnetusi rohkel arwul. Meie tahaks siis ka siin jälle oma hoiatawat healt kõigi jarnaste hädaõhtude eest hoidmiseks õige tungiwalt kuulda anda.

Sugulise koosolemise juures tuleb ju loomulikult nimelt kõige esimesel korral, wahest aga ka järgmistel kordadel weel, nii mõnigi wigastus. Tuleb küll tingimata soowitada, et mehed oma abikaasadega tähendatud tegewuses õrnalt ja tagasihoidlikult ümber käiks, iseäranis aga arglikkude ja õrnaloomuliste naesterahwaste kohta dieti taltjad oleks. Selle oleku kõige ilusamaks tajuks saawad nad peagi oma abikaasa armutäie, heasmeeles maitswa wastutuleku osaks.

Meenestest pole need wäiksed haawakesed, mis selle juures tekivad, ju mitte hädaohtlikud, kuna nad ka wäga ruttu paranewad, kuid need wõiwad ometi hädaohtlikuks saada. Gespool olnud kirjeldusest teame meie, et wälimise nahakihi wigastamisel ja were=ringjooksu teede paljastamisel pealetikkuwatele haiguse=tekitajatele ühed ja afnad awatud on. Mõelgu siis iga kõiija noormees enese juures ülitõõsifelt järele, mis sugusesse hädaohusse ta oma noore abikaasa saadab, kui ta sellega paari läheb, aga ise suguhaigustest üleüldse mitte täitsa ning üsna waba ei ole! Niisuguseid inimesi, kes arad ehk kergemeelsed küllalt on, suguhaiges olekus abieluse heitna, peab otjekohe kurjategijateks, otse mõrtsukateks arwama. Päriselt on aji weel hullum, sest mõrtsukas tapab harilikult oma õhwri kindlaste ja ruttu, kuna niisugune teguwiis seda kestwale põdemisele ja närtfimisisele, aastate pikkusele piinale ja kannatusele saadab. Kui tihti wõib arsti kurb pill seda tähele panna, et enne tublid ja õitfewad neid mehelemineku järele ruttu närtfima lööwad ja fidurateks ning wiletateks olemusteks saawad. Süü lükatakse siis harilikult „abieluliste raskuste“ ehk „abikaasa kodu=järgi igatfufe“ ja muude jarnaste halpide põhjuste peale, kuna aga see alatu inimene, kes oma kergemeelsusega selle õnnetuse kaela on kiskunud, waguji puutumata jäetakse.

Nii siis, teie wanemad, hoidke oma silmad hoolega lahti, enne kui teie oma last kellegile mehele usaldate! Urge uskuge sugugi, et „peenise wälimusega“ ja wiisakad noored mehed mõned pühadused

on. Wäga tihti on otse need kõige pahuramad! Eks ütle ju ka wanafõna: „Waiksel weel on sügaw põhi“, ja teine jälle: „Siledad hobused on warfana kõigewallatumad.“ Selle raamatu kirjutaja on oma enda perekonnas tähendatud asjas wäga, wäga kurwa näituse läbi elanud, kus ta hoiatust seni ikka põlati, kui see hiljaks oli jäänud!

Meie ei wõi siin kohal ka ühte iseäralist naesterahwa=haigust mitte nimetamata jätta, mis õige sagedaste otse kõige esimesest suguelulijest koosolekust tekib ja põdejale wäga koormaw on. See on niinimetatud „Vaginismuse“ haigus.

Kui nimelt naesterahwa neitsinahk (hymen) dieti tugew ja kõwa on, siis ei katke see mehelikme ematupesesse sissetungimisel mitte ära, ega ei purune, waid wenib ainult järele ja selles olew awaus saab laiemaks, kuna aga nahk edasi alles jääb. See on aga naesterahwale muudugi walu tekitaw, sest igakordsel juuresmagamise katsel kestab seal walutunne ja põrutaw erutus edasi. Noored abikaasad, kes oodatud abielulise rõõmu ajemel nüüd kõigehalwemaid walusid ja pahandust peawad kannatama, satuwad muudugi wäga suuresse äritusesse, ergulisesse olekusse ja — nõnda sigib siis halb haiguslik seisukord. Su suguosadele paljalt külgepuutumisel ilmuvad seal walulikud lihaste kofkutõmbused (krampbid), jeltstiks tulewad hysterilised nutukrambid, ja abielu=õnn on otsas. Sarnasel korral on abiandmiseks arstiliit lõikust (neitsinaha noaga kõrwaleaatmist) ja ergufarastawat rawitsemist waja. Mõistliku abikaasa hoolets jääb, et ta sarnast asjaolekut õige pea ära tunneb ja aegsasti halbtuse kõrwaleaatmise eest hoolitseb, enne kui asi nii hädaohtlike kuu omandab, nagu meie jeda praegu kirjeldajime.

Nüüd wõtame need naesterahwa=haigused kõnele, mille kohta ühe tähtsa naeste=arsti ütetus käib: „Mehe tripperitõbi on naese haiguste isa.“ Meed on nüüguused haigused, mis tripperitõbe tagajärjel tekivad, iseäranis kui see hooletusesse on jäetud, nagu jeda kahjuks wäga sagedasti nähtakse.

Selmistes peatükkidest on lugijatele juba tuttan, et tripperihaige naesterahwa juures ematupest iseäraline lima wälja immitseb. See tuleb sisenise ilanaha=põletiku laadilisest olekust (katarrh). Sarnast lugu näeme teatawalt ka nohu juures, kus nina ilanaha=põletiku tagajärjel rohkel arwul ilast wedelikku tekib ja ninast wälja tilgub.

Kui nüüguust ematupe=wedeliku wäljawoolust mitte ära ei arstita, siis tungib põletik emakojasse edasi ning ulatab nõnda sijniste suguosade juurde.

Rasked emakoja= ja munasarja põletikud kõigi nende rohket kõrwalhaigustega saawad oma alguse tähendatud põhjustest. Nendega ühendatud on kirjeldamata rasked ja otsatud kannatused, kestew põdemine ja warane närtsimine. Ja ometi wõib selle häda wastu wäga palju teha, kui arsti abi otsimist hoolega tähele pandakse ja arstimisega õigel ajal peale hakatakse. Aga juba nüüguuste haiguste eemal hoidmiseks

wõib tarwilise tähelepanemiseega ning hoolitsusega dieti palju korda saata. Selles küsimuses on naesterahwa terwise eest hoolitsusel waja oma pea-ülesannet otfsida. Kõigepealt pangu selle raamatu nais-lugijad seda tähele, et suguosjade hoolsal pesemisel ja seestuhatumisel terwisehoidliselt wäga suur tähtsus on. Rahjuks aga hoiab wõõriti häbitunne, mis ekjilise kaswatuswiisi järeldus on, naesterahwaid wäga tihti nimetatud kehaosade puutumisest ja tarwilisest puhastamisest eemale. Meie tuletame siin aga ainult seda meelde, et mädanemise ehk haiguse tekitajad idud otse eelpool kirjeldatud niisketes ja palawates naha-woldikestes omale kõigeparema pesepaiga ja kohasema kofumise pinna leiawad, kui neid sealt eemale ei koristata. Seft seal on ju ühtepuhku wäikeste kibemekeste mädanemine käimas, mida ju ka koristamises hooletusesse jäetud juguosjadesst tulewast halwast haigust ära tunda wõib. Niiugune olef peab aga kõrwale jaadetama, kuna see muidu jälle kõifugustele muudele haigustele teed walmistab ja nende tekkimist toetab.

Naesterahwa-haigusi edasi tähelepannes jõuame nüüd emakohaiguste juurde, mis ka wäga, wäga sagedasti ilmuwad, iseäranis sünnituste järele. Selle juures tulewad seal mõnesugused paenutused, lõssiwajumised ja muud wõõrit kujanemised ette, mis õnnetutele haigetele dieti palju tegemist annawad.

Niiuguse oleku põhjuselks on harilikult kibe eluwõitlus. Range kohusetunne sunnib nurganaist juba waraselt sünnitamise järele, enne weel kui wäljawenitatud ja werega täidetud sünnitamisel tege-wusel olnud elundid jälle täielisele rahule on jõudnud, jängist wälja tulema ja kehaliku töö juurde afuma.

Selle loo kõigepahemad tagajärjed on siis nii wäga kardetawad, foormawad ja keha rikkuwad nurgawoodi-haigused.

Kõik need põdemised on wäga rasket laadi! Neid wõib ette-waatliku olekuga eemale hoida; kui need aga juba käes on, siis sunniwad nad põdejad harilikult ikka arsti juurde minema. Seal wõetakse siis muidugi haiguse loomu kohaselt wäga mitmesugused arstimise-wiisid tarwitusele. Wahest tuleb waja lapselõja endisesse olekusse seadumist iseäraliste aparatidega toimetada, ehk ka lõikamist ette wõtta, kuna teised jälle elektriwäega, keha-triikimisega ehk hõõrumisega ja weega töötawad. Mõisugune arstimine kõigekohasem on, seda wõib muidugi ainult arst otfsutada.

Suguosjade wõõriti kujunemise kirjelduse wõime siin küll koguni kõrwale jätta, kuna seda ju wõrdluslikult õige harwa ette tuleb. Rõneleme siis aga weel liiglihast ehk kaswajatest ja nende arstimisest.

Tähendatud nimetustega mõeldakse arstiteaduses keha külge tekkiwaid haigusliste kogusid, mis sellest figiwad, et millegi kehaosa kudeme juures äkiline ja ülelligne suureks paisumine hakkab. Niiugused paisumised wõiwad wahel dieti suurekujuliseks kaswada. Arstiteaduses jagatakse neid oma kardetawuse poolest kahte liiki: Hea-

ja halvamoelised, selle järele, kas need oma olu poolest põdeja elule hädaohklikud on ehk ei. Riisuguste haigliste kujude tekkimise põhjus on tohtritelegi praegu alles täitsa tume ja teadmata.

Naesterahwa suguelundisi wõivad terve rida sarnaseid kaswajaid kiisama tulla. Neid kõiki siin nimetama hakata, wiiks meid väga kaugele. Tähendame siis ainult nende peale, mis kõige tihedamini ettekulewad, nimelt niinimetatud polypid (wisirikud), ja wähhjatõbe-kaswajad.

Esimesed on hädaohuta ning enamasti ka hõlpsad ärahaotada. Hoopis teijiti on lugu järgmistega; raske hädaohht, mida need oma ohwrite terwisele ja elule saadawad, on küll üleüldiselt tuntud. Uuemal ajal on küll wahel lõendatud, et ka wähhjatõbe-kaswajaid weega-arstimise mõjul terweks teha on wõidud. Kuid ma arwan, et sarnasel korral need paisjed weel mitte wähhjatõbe-laadilised ei olnud. Seft selle meie terwisele hirmus kardetawa waenlase wastu on seni ainuke täitsa kindlalt mõjuw abinõuu ifka üksi haawa-arsti nuga, kuid ka see jätab meid kimpu, kui seda mitte õigel ajal tarwitusele ei wõeta.

Sellepärast pangu iga naesterahwas ennaft hoolega tähele ning kui ta oma alkeha juures mingisugust wastikut olekut, walutust, jurumist ehk mõnda kaswajataolist kerkimist märkab, olgu see ka koguni wäike ja nähtawalt tühine, siis mingi ta kohe arsti juurde.

Ring iga abikaasa pidaugu alati meeles, et ta oma mehele kord töotanud on, temale ta terwel eluteel truuks seltsiliseks olla. Seda töotust wõib ta aga ainult siis õieti täita, kui ta oma täie terwise juures on.

Wäga, wäga suurt hulka erguliku-oleku peal põhjenewaid naesterahwa haigusi wõime siin ainult mõõdamimnes nimetada. Need on suuremalt jaolt halbi ja wõõriti moelise kaswatuse ja wiltuse eluwiihi tagajärg ning need wõiwad üksi siis ära kaduda, kui praeguse loodusewastalise ja harimata oleku afemele otstarbe-kohased ja mõistlikud elukombed astuwad, mida tulewateft rahwapõlwedest loota tahame!

Meie kirjeldus naesterahwa-haigustest oleks aga puudulik, kui meie seda nimetamata jätafs, et nende üheks tagajärjeks ka weel naesterahwa sigimata-olek wõib olla. Kuna meie ühes eelolewas peatükis naesterahwa suguelundite ehitust täielikult kirjeldanud oleme, siis wõiwad lugijad ifegi sellest aru saada, kui hõlpsasti nende elundite wigane olek ehk haigus tähendatud seisukorra põhjusjeks wõib saada.

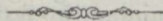
Sarnases asjaolekus wõib muidugi ainult tohter nõuu anda ja aidata. Sagedasti on aga — olgu ka see weel lõpuks tähendatud — selle poolest naese juures kõik korras, kuna aga mehe juures asjal oma konks on, olgugi et pealtnäha sellest midagi tunda pole. Sellel korral otustab siis, nagu nii tihti mujalgi, tohtri suurendusklaa.

Nende viimaste tähendustega lahkun ma nüüd oma lugijatest. Mis nendel lehtedel seisab, seda võib igaüks rahulikult oma südamesse võtta. Kõik nõuanded on kõigeparema teadmise ja südametunnistuse järele antud ning need võivad küll niihästi teaduse kohtulaua ees kui ka mõistuse järelekaalunisel küllalt oma õiguse eest seista.

Nõnda siis — muretsegu see „abielu rahva kuldne raamat“ dieti paljudele, paljudele inimestele häid, rõõmsaid ja õnnelisi päivi, aidaku ta nendele maapealset kuldset abielu õnne kätte saada!

Siis täidab ta dieti oma kirjutaja südamesoovi, mida see temale ta teele ligi annab!

M. Birkan'i kirjastusel Pärnus ilmus ja on raamatu-
kauplustes saada:

Nõuandja armastajatele naesterahwastele.

Meesterahwastega ümberkäimine.

(Armastus, kihlus, pulm ja abielu.)

Mida noored ja wanemad neiud tähelepanema peawad, et lühikese
ajaga õnnelikuks pruudiks wõiksiwad saada.

— Hind 50 kop. —

Katekismus

☉ haritud toatüdrukule. ☉

Selles raamatus on kõik need tööd küsi-
mistega ja koostmistega äraseletatud, mis
haritud toatüdrukul paremates maja-
pidamistes ettetulewad.

☙ Hind 35 kop. ☙

G. Sieber'i jõukarastuse õpewiis

17 joonistusega.

— Hind 25 kop. —

Kuidas omandan ma

Meeldiwat wälimust

ja head ümberkäimist?

Juhatus, kuidas iisklittusid wigasid ja puudu-
jäid parandada.

~~~~~

See ülespidamine, käimine, liikumine. Mõnusad
näoliigutused. Waade — heal — kõnewiis.
Külmawerefus — enese üle walitsemine —
järelmõtlemine. Inimestega ümberkäi-
mise-kunst — ilmatarkus. Kehalik ja
waimlik wastupidamise-jõud. Ter-
wis — puhtus. Mõduwigade
kaotamine. Korratuma näo-
ja kehakaswu-wormide
ümbermuutmine.

R. Hunter'i järele.

— Hind 50 kop. —

Dshiu-Dshitsu.

Jaapanlaste kunst, ilma sõjariistateta ennast
kaitseada.

10 joonistusega.

— Hind 25 kop. —

34971